Anul XV. IANUARIE 1904. **No. 1.**

ARHIVA

Organul Societăţei Ştiinţifice şi Literare

DIN IAŞI

APARE O DATA PE LUNA

SUMARIU : **Pag.**

Documente

ABONAMENTUL PE AN 15 LEI

Pentru abonamente şi trimeterĭ de banĭ, a se adresa la librăria P. Iliescu & D. Grossu, Iaşĭ.

Comunicărĭ de articole şi orĭ-ce corespondenţă, a se adresa d-luĭ *Gr. C. Buţureanu, Iaşĭ.*

IAŞI

TIPOGRAFIA EDITOARE „DACIA“ P. ILIESCU & D. GROSSU,

1904

ARHIVA

ORGANUL SOCIETAŢEI ŞTIINŢIFICE ŞI LITERARE

DIN IAŞI

Anul XV. Ianuarie 1904 No. 1.

GR. C. BUŢUREANU

Vremile Preistorice în România

V.
Omul cvaternar

Existența omului cvaternar este pe deplin statornicită, atît prin resturile industriei sale cît și prin scheletul său.

Arheologii, pentru inlesnirea studiului omului cvaternar, l-aŭ împărțit în 4 epoce bine caracterizate și anume: Musteriană, Solutriană și Magdaliniană [67], numiri luate după stațiunea tipică studiată; fie-care din aceste stațiuni să caracterizază: prin natura și feliul instrumentelor, pe care le-a întrebuințat omul în fie-care epocă, animalele și plantele care-l înconjoară și de care el să folosește, în fine el însuși cu vremea capătă dezvoltări ca știință și pricepere. Potrivit acestor trei puncte ne vom întinde cercetările noastre, pentru a complecta seria noțiunelor introducătoare.

Fig. 6.

I. Dacă cercetăm resturile obiectelor pe care ni le-a lăsat omul în tărîmurile cvaternare, găsim că ele variază foarte mult în cursul timpurilor; ast-fel la început instrumentul primitiv se alcătuia din o simplă așchie de cremene (fig. 6),

67) *Gab de Mortillet.* op. cit. p. 127.

maĭ mare sau maĭ mică, cioplită prin loviturĭ cu o altă piatră şi făcută aşa, ca să o poată ţinea în mînă cu partea maĭ voluminoasă, cum să arată în fig 7, iar o

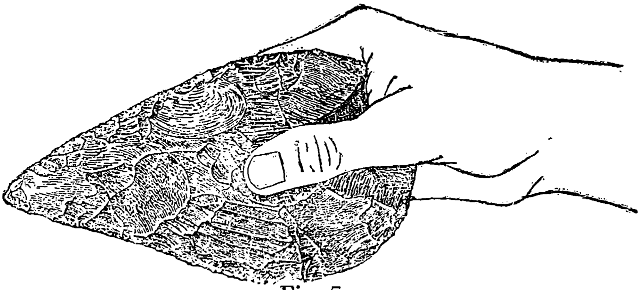

Fig. 7.

parte maĭ ascuţită, care să servească, fie pentru a lovi cu ea fructele spre a le crăpa, fie pentru a să apăra cu ea, lovind animalele cu care-şĭ disputa hrana şi viaţa. Maĭ apoĭ aşchiile sînt lucrate cu bagare de samă şi rotunzite precum fig. 8 şi 9, la care arta cioplireĭ să vede că a dobîndit progrese insemnate; avem alte aşchiĭ de forme maĭ îngrijite precum fig. 10, la care vîrful este lucrat cu oare-care fineţă, avînd să servească maĭ ales la pătruns scoarţa arborilor, saŭ peile animalelor pentru îmbrăcăminte.

Fig. 8.

Fig. 9.

Cu scurgerea vremilor să întîlnesc aşchiĭ de forme mult maĭ practice şi cu gura ascuţită cu meşteşug, fig. 11, la care cioplitura aşchieĭ este făcută cu băgare de samă, urmîndu-se o regulă aşa, ca să nu să strice nicĭ forma regulată a aşchieĭ, nicĭ dinţiĭ marginilor să nu fie prea marĭ saŭ afundaţĭ.

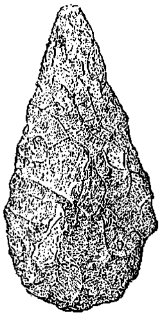

Fig. 10.

In afară de aşchiĭ marĭ, cum aŭ fost acele maĭ de sus, avem şi aşchiĭ micĭ precum fig. 12 şi 13, cu vîrfurile bine ascuţite şi care serveaŭ ca răzătoare, aceste instrumente să în-

trebuinţaŭ la curăţirea peilor de cărnurĭ şi grăsimĭ; aceste peĭ le jupeaŭ de pe animalele, pe care le vînaŭ fie pentru hrană, fie pentru pelea saŭ blana lor, întrebuinţîndu-le ca îmbrăcăminte. Aceste instrumente, răzătoarele, să întrebuinţaŭ pentru curăţitul peilor, altele serveaŭ ca cuţite pentru a tăe cu ele crenguţĭ saŭ lemne maĭ subţirĭ după cum eraŭ şi nevoile.

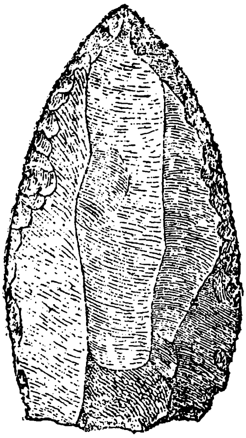

Fig. 11.

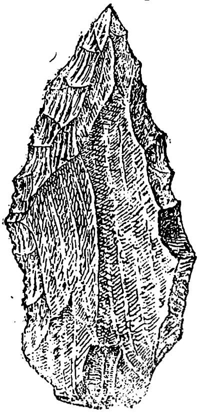

Fig. 12.

Aşchiile cu vîrfurĭ ascuţite şi cu gura bine dinţită ca în fig. 10, 12 şi 15, sînt întrebuinţate maĭ apoĭ ca vîrfurĭ de săgeţĭ, iar aşchiile maĭ marĭ chiar ca vîrfurĭ de lăncĭ.

Arta de a lucra peatra a ajunge la o însemnată dezvoltare maĭ ales în epoca Solutriană, cînd să fabricaŭ vîrfurĭ de lăncĭ şi săgeţĭ fig. 14 şi 15, lucrate în silex, cu o fineţă rară, cu dinţiĭ regulaţĭ în formă şi distanţe foarte exacte. Ast-feliŭ de instrumente găsim în număr mare în staţiunile solutriene, ceia-ce dovedeşte că prin acele părţĭ să aflaŭ întocmite ateliere unde să fabricaŭ instrumentele cioplite; iar unele din ele ajung la mare fineţă precum avem în fig. 16 şi 17, care representă vîrfurĭ de săgeţĭ din silex.

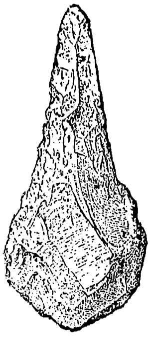

Fig. 13.

Fig. 14.

Fig. 15.

Pe lîngă instrumentele de peatră, în periodul cvaternar şi anume: în epoca cea din urmă, în Magdaliniană, să găseşte întrebuinţat osul şi cornul pentru fabricarea

instrumentelor; fabricarea să face în mare parte cu ajutorul instrumentelor de peatră, cu care să tae şi să roade osul. Formele cele maĭ întrebuinţate sînt, vîrfurile de săgeţĭ şi lăncĭ, fig. 18 şi 19, lucrate ast-feliŭ ca dinţiĭ întorşĭ să facă şi maĭ sigură rana şi moartea, cînd săgeata va fi scoasă din rană; aceştĭ dinţĭ sînt dispuşĭ saŭ pe două părţĭ cum să observă la fig. 18 şi 19, saŭ numaĭ pe o singură parte cum se observă la fig. 20. Tot din os să fac sule pentru făcut borte în peĭ, pentru ca maĭ multe peĭ să se strîngă împreună şi din ele să formeze o haină, saŭ acoperişul unuĭ cort saŭ colibă; aceste sule sînt făcute maĭ ales din oasele ascuţite, fig. 21.

Fig. 16.

Fig. 17.

Fig. 18.

Pe lîngă sule întîlnim şi un feliŭ de dalte fig. 22, făcute din oasele late saŭ din corn de cerb, şi care aveaŭ întrebuinţarea ca şi răzătoarele de peatră, de a curăţi peile animalelor.

Fig. 19.

Fig. 20.

Către sfîrşitul perioduluĭ cvaternar, omul dobîndind tot maĭ multe cunoştinţĭ şi viaţa sa fiind maĭ asigurată împotriva primejdiilor, dîndu-şi maĭ bine samă de lumea încunjurătoare, începu să se gîndească a reprezenta această lume în chip grafic prin scrijiliturĭ, care iaŭ cele două chipurĭ plastice de a reprezenta lucrurile, adică scrijiliturĭ cu vîrfurĭ tarĭ pe plăcĭ de oase, ca şi liniile

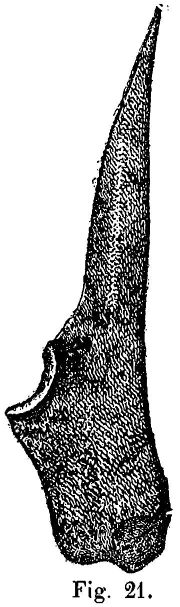

Fig. 21.

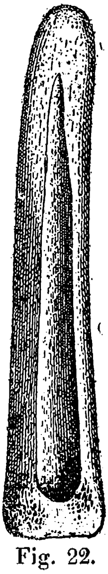

Fig. 22.

din desen și reprezentînd saŭ figurile animalelor ce-l încunjuraŭ, fig. 23, care reprezintă un elefant mamut, saŭ

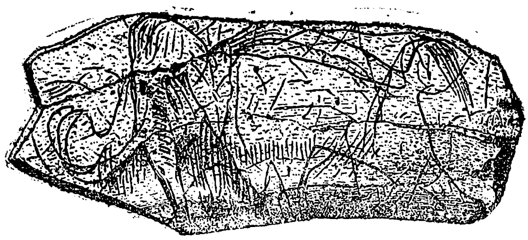

Fig. 23.

episoade din viață, fig. 24, care înfățoșază pe un om cu un băț pe umăr, în lupta cu animalele, pe care caută să le domineze. Al doilea feliŭ de reprezentărî este acela, care produce scrijiliturî adîncî și care în zilele noastre poartă numirea de sculptură, și care să făceaŭ de aseminea din os, reprezentînd maî ales figurî de animale, precum fig. 25; aceste oase serveaŭ maî ales ca mînere pentru arme, fie acestea de silex saŭ de os.

Fig. 24.

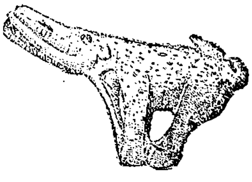

Fig. 25.

Pe cînd arta lua un avînt atît de însemnat în stațiunile magdaliniene, omul cunoscu și chipul de a provoca focul, fie prin frecarea lemnelor uscate, fie prin ciocnirea petrelor tarî și prinderea scînteiî dobîndite.

Tot la artă să poate socoti și dobîndirea cunoștințeî de a face din lut și apă o pastă, din care apoî să formeze cele întâî forme de vase, la început foarte grosolane, din o pastă neregulată, cu păreți groșî și neregulațî, cu suprafața zgrumțuroasă și modelate cu mîna.

Din cele aratate pînă aci rezultă că, resturile din munca pe care ne-a lasat-o omul cvaternar sunt: instrumentele în piatră cioplită, în os și corn, și facerea vaselor din lut.

Fiind-că instrumentele de piatră cioplită se întîlnesc în toate timpurile periodului cvaternar din Europa apusană, unde este şi maĭ bine reprezentat acest period, apoĭ s-a dat numele întreguluĭ period şi de *epoca pietreĭ cioplite*. Sînt scriitorĭ carĭ întrebuinţază numirea de epoca petreĭ cioplite ca maĭ bună şi exprimînd vederile ştiinţifice maĭ limpezĭ asupra acestor vremĭ atît de îndepartate.

2. Animalele care aŭ trăit împreună cu omul în acest period nu sînt tot aceleaşĭ în scurgerea timpurilor; ast-feliŭ la începutul perioduluĭ găsim alăturea cu scheletul omuluĭ, pe a elefantuluĭ meridional, mamutul, rinocerul merki, leul, hiena; apoĭ ursul peşterilor, tarandul, calul etc. Dintre acestea în cele întăĭ timpurĭ, cînd şi clima era dulce, trăesc animalele marĭ înşirate maĭ întăĭ; iar cînd clima să răceşte şi maĭ ales în epoca glacială, atuncĭ avem animale înşirate la urmă, iar în timpul cînd clima ajunge stîmpărată, avem animale maĭ dincoace precum calul, boul, porcul etc.

La început animalele eraŭ pentru om o vecinică primejdie, maĭ întăĭ prin mărimea şi puterea lor, maĭ apoĭ şi prin faptul că, năzuiaŭ la aceiaşĭ hrană; cînd însă omul ajunge a avea maĭ multe cunoştinţĭ, atuncĭ instrumentele îĭ servesc nu număĭ la aparare, dar chiar la atacul animalelor, servindu-să de carnea lor drept hrană şi de oasele şi coarnele lor de material pentru fabricarea instrumentelor.

3. Omul cvaternar ne înfăţoşază tipul cel maĭ vechiŭ al timpurilor fiinţăreĭ omuluĭ cunoscut cu siguranţa ca trăind pe pămînt, şi ca ast-feliŭ, formînd cea întîĭ treaptă ce să rîdică pe umeriĭ problematiculuĭ Pitecontropus. In scurgerea îndelungatelor vremĭ cvaternare, tipul omenesc a suferit însemnate schimbărĭ, din care noĭ vom forma două rase caracteristice şi anume:

a) *Rasa Neanderthal* reprezentată prin craniul găsit la Neanderthal fig. 27, să caracterizază prin prea mare dezvoltare a sinusarilor frontale şi a păbuşitureĭ frunţeĭ îndărătul sinusurilor, din această pricină craniul are aspectul ca şi cum n-ar avea frunte. Calota craniană are aspectul uneĭ elipse-alongite, din cauză că

partea frontală este maĭ strîmtă, pe cînd partea occiputală este cu mult maĭ dezvoltată; circumvoluțiunile după mulajul interior al craniuluĭ dău caracterele uneĭ rase cu totul inferioare.

Fig. 26.

Măsurile antropometrice principale sînt: diametrul antero-posterior maxim. 0.200, diametrul transversal maxim 0.144, de unde indiciile cefalic 72, iar capacitatea craniană 1220 cent. m. cubĭ.

După indicele cefalic craniul de la Neanderthal ne dă tipul cel maĭ curat dolihocefal [68]), caracterizat prin prea marea lungime față de lățime.

La rasa Neanderthal vom alipi și alte tipurĭ precum acel de la Canstadt, Spy; saŭ cel reprezentat prin falca de la Naulette [69]); acest din urmă tip ne dă, pe de o parte forma prognastică a raseĭ, iar pe de alta, fiind-că este lipsită de apofisa geni superioară, ne arată gradul de dezvoltare a graiuluĭ articulat de pe acele vremĭ; în adevăr lipsa aceșteĭ opofize dovedește că, oamenii raseĭ Neanderthal eraŭ lipsițĭ de graiul articulat, saŭ eraŭ pe drumul de a-șĭ făuri acum un graiŭ, prin care să-șĭ poată maĭ cu înlesnire exprima gîndirele și expresiunele [70]).

---

68) Dăm acĭ după P. Broca clasificațiunea și nomenclatura principală a craniilor; se știe că în Germania este primită maĭ ales clasificarea luĭ Welker, în Anglia a luĭ Huxley etc. aceste clasificațiunĭ aŭ oare-care punte de deosebire după importanța ce se dă diametrelor; însă fiind-că deosebirile sînt micĭ și clasificarea luĭ Broca cea maĭ răspîndită, ne vom servi de ea:

Dolihocefalĭ	Dolihocefalĭ adevărațĭ cu indicile cefalic de la	72 —75
	Supra-dolihocefalĭ „ „ „ „ „	75_{01}—77_{77}
Mesaticefalĭ	„ „ „ „ „	77_{78}—80
Brahicefalĭ	Sub-brahicefalĭ „ „ „ „ „	80_{01}—83_{33}
	Brahicefalĭ adevărațĭ „ „ „ „ „	83_{33} în sus

(vezĭ *P. Broca.* Memoirs d'Anthropologie Tom. IV. p. 243).

O mică explicare: indicile cefalic se capătă făcînd raportul dintre diametrul antero-posterior maxim și diametrul transversal maxim; să lăum exemplu la craniul Neanderthal:

$$\frac{144}{200}=72$$

Pe baza acestuĭ indice cefalic se sprijinește întreaga clasificare de maĭ sus a luĭ Broca.

69) *A. de Quatrefages et Hamy.* Cronia Etnica. p. 24.

70) *Ch. Darwin.* La descendence p. 667.

Trebue să lămurim un lucru; în determinarea rasei de la Nearderthal, precum şi în a orĭ-căreĭ alte rase vechĭ, nu ne servim de cît de craniĭ şi aceasta din următoarele împrejurărĭ; maĭ întăĭ este peste putinţă, ca în scurgerea atîtor miĭ de miĭ de anĭ, să se poată păstra scheletul omuluĭ întreg şi complect; iar pe de alta craniul fiind partea cea maĭ importantă a corpuluĭ omenesc şi care în cursul veacurilor a suferit cele maĭ marĭ schimbărĭ, el ne înfăţoşază dezvoltarea pe care a luat-o omul în veacurĭ, ca fizic şi maĭ ales ca cunoştinţĭ.

Aşa dar rasa de la Neanderthal ne înfăţoşază o rasă inferioară, cu un schelet şi maĭ ales cu un craniŭ cu caractere antropoide pronunţate, însă cu mintea maĭ bogată şi capabilă de cunoştinţĭ în viitor [71]).

b) ***Rasa Cro-Magnon***, reprezentată prin craniul tip de la Cro-Magnon se caracterizază prin următoarele, fig. 27. Sinusurile frontale sînt maĭ puţin dezvoltate, fruntea să ridică puţin oblic, bosele frontale laterale sînt aşezate sus, toate apofizele sînt marĭ şi dezvoltate; calota craniană are un aspect deosebit de al raseĭ Neanderthal prin aceia că, elipsa craniană de şi nu este maĭ scurtă în diametrul cel mare, este însă maĭ dezvoltată în diametrul cel mic. In deobşte partea frontală faţă cu cea occiputală, dacă nu este identică, dar este foarte aproape de egalizare [72]). Circomvoluţiunele după mulajul interior sînt maĭ pronunţate şi maĭ numeroase de cît la craniul Neanderthal.

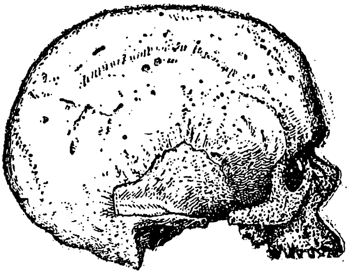

Fig. 27.

Măsurile antropometrice principale sînt: diametrul antero-posterior maxim 202, diametrul transversal maxim 149, decĭ indicile cefalic să ridică la 73,76, iar capacitatea craniană la 1590 c. c.

---

71) Asupra craniuluĭ de la Neanderthal, care caracterizază rasa, s-aŭ făcut maĭ multe studiĭ, din care cele maĭ însemnate sunt: *Schaaffhausen*. Zur kentniss der ältesten Rassenschädel p. 453.– *Huxley*. De la place de l'homme dans la nature tr. p. 270.—*Ch. Lyelle*. L'enciennneté de l'homme prouvé par la science p. 88.—*P. Broca*. Memoires d'Anthropologie.—*P. Topinard*. L'Anthropologie general.

72) *A de Quatrefages et Hamy*. Cronia Etnica.

După indicele cefalic rasa de la Cro-Magnon ca și cea de la Neanderthal este dolihocefală.

Comparînd aceste două rase de la Neanderthal și Cro-Magnon găsim indicele cefalic 72 la cea întăĭ, 73[76] la cea de-a doua, iar capacitatea craniană 1220 și 1590; decĭ între aceste două rase se observă deosebirĭ simțite, care dovedesc o propășire și îmbunătățire în rase, atît ca cuprins cranian cît și ca formă, după cum se poate ușor vedea din compararea craniilor tipice ale acestor două rase.

Rasele Neanderthal și Cro-Magnon daŭ caracteristica raselor cvaternare apusene, ele ne daŭ tipul omuluĭ care a trăit în apusul Europeĭ în acele vremĭ; în nordul Europeĭ nu putea pe acele vremĭ îndepartate să traiască omul, fiind acele pămînturĭ acoperite de ape și ghețarĭ[73]); cît privește pentru centrul și răsăritul Europeĭ, avînd puține cunoștințĭ adunate pînă acum, vom aminti numaĭ faptul că, este o deosebire simțită în privința populațieĭ din răsărit de cea din apus, fără a putea spune maĭ lămurit, dacă cele ce cunoaștem pînă acuma să pot pune în acelaș timp pentru amîndouă regiunele. Vom adăugi însă că, către sfîrșitul epoceĭ cvaternare să observă în Europa apusană, pe lîngă tipurile celor două rase Neanderthal și Cro-Magnon, un tip noŭ și cu o civilizație străină. Această apariţiune nu este continuă și cu putere, ci numaĭ să arată icĭ, colea, în mijlocul raselor dolihocefale și anume maĭ întăĭ în părțile maĭ de către centru și maĭ apoĭ către apus. Așa dar la sfîrșitul cvaternaruluĭ să observă despre centru și răsărit infiltrarea uneĭ rase nouă, necunoscută pînă atuncĭ în apusul Europeĭ[74]). Tot în acest timp să observă instrumente nouă, care superioare prin întrebuințarea și foloasele lor înlocuesc pe cele cvaternare. Civilizația înfloritoare magdaliniană piere și este înlocuită prin acea nouă deosebită. Această împrejurare a făcut pe uniĭ scriitorĭ să admită așa nu-

73) *Gab. de Mortillet.* Le préhistorique p. 623.

74) *Baron de Baye.* L'Archéologie préhistorique p. 73.—*E. Cartailhac.* La France préhistorique. p. 124.

mitul hiat [75]), dar care a fost înlăturat în urma cercetărilor făcute asupra civilizației din centrul și răsăritul Europeĭ. Inlocuirea raseĭ și a instrumentelor cvaternare să explică prin năvălirea raseĭ Neolitice, care învinge pe încetul rasa petreĭ cioplite și o aduce sub puterea stăpînireĭ sale.

(*Va urma*)

GH. GHIBĂNESCU

Despre vecinĭ saŭ rumînĭ

(Cu prilejul a 2 documente)

In pachetul de documente, încredințat nouă de prietenul d-l Gh. Strat, proprietarul frumoaseĭ moșiĭ Horgeștiĭ din jud. Bacău, am găsit între altele și următoarele 2 acte cu referință la *veciniĭ* din Moldova, care pentru interesul ce poartă în ele, prin aruncarea de nouă luminĭ asupra acestuĭ vechiŭ așezămînt, am crezut necesar a mă opri puțin asupră-le, făcînd să urmeze un mic studiŭ asupra vecinilor din Moldova.

Iată textul lor, așa cum le-am transcris în colecția mea de documente:

I

Adecă eŭ Vasilie scriem și mărturisescu cu cestu zapis al meŭ de nimene nevoit și nesilit *mam dat vecin dumisali vornicului Ion Pisoskie* și eu *mam dat vecin pentru o fată ce mi au dat dumnialui a lui Pântelei cu toot ce au rămas de la taată său cu patru boi și cu patru vace și cu 80 oi și cu mascuri cu toată casa a lui Păntelei* și eu voiu fi dumisali că mi au dat dumilui aceste ce mai sus să scrie *mam dat vecin dumisali să plătescu cisla socrumeu* și *pentru mine este chizeaș Vasilie* a luĭ *Ion Năşcoi* că mi au

75) *Gab. de Mortillet.* Le préhistorique.

fost el staroste şi la ceastă tocmală sau prilejit mulţi oameni bunĭ Andronic Băiarda at Vărtop şi eu Nacul levinţul şi Nikifor Droţea ot Huş şi Nikifor Raţă ot Preuteştĭ şi Mihalce ot Vărtop şi Toader ottam şi Meräuţ ottam şi Strătulat ottam, văzăndu noi aceşti oameni că să dă de bună voi lui neam iscălit şi neam pus degetele ca să fie de credinţă acestu adevărat zapis.

veleat $\frac{7177}{1669}$ april 10 dni [1]).

Şi eu levinţul am scris zapisul.
az Nacul Levinţul iscal.

+ Vasile sin Mitreaş
+ Andronic
+ Nekifor
+ Nekifor
+ Mihalce
+ Toader
+ Merĕuţă

II

Adecă eu Stan. şi cu fămeia. me. cu mărie. fata Tudosii din dărmăneşte. nepota lui Ştefan Benke. şi cu feciorii mei. anume. Opre. să Gligorie. să Ştefan. să Ion. şi cu carii va dărui dumnezău. de acum înnainte. scriem şi mărturisăm. cu cest zapis al nostru. precum eu am fostu un păstor. la bucatele dumisali. giupănului Ursului. şi la. oi. şi la vaci. şi la băcie. deci căndu au fostu. la datul. sămii. nu meu azunsu din vaci din boi. 7. capete. de vite. şi din oi. 10. oi. dĭn bani cu. 9. lei. făr un ortu. deci. *pentraceasta. pagubă eu nam avut cu ce plăti. ce mam dat eu cu fămeia me. vicin. şi cu ficiorii mei. să muncescu. la casa dumisali în veci.* şi zapisul. saŭ făcut. denainte popei Apostoloi de Trotuş. să crăste. ot Rediu. să Gligorie paicul ottam. să barbul ot Mogoşăştĭ. să Vasilie. ruşiţi otta(m). să macovei otta(m), să Vasilie. dunavul. ot Costeştĭ. să Apostul săn antuli. ot Moineşti. şi pre acesta zapis săş facă şi ispisoc. domnescu. pentru. mai mare. credinţa. neu pus degetele. săs(a) ştie. Veleat $\frac{1780}{1672}$ Maĭ 18 [2]).

Eu preutul popa Apostol
ot tărgu Ot Trotuş iscal.

Stannu + Cărste +
Mărie + Apostul +
Macoveĭ + Gligorie paic +
Vasilie Dunavul + Barbul +

---

1) Gh. Ghibănescu „Surete şi Izvoade“ volumul V, 961.
2) „ „ „ „ „ VI, 411.

Unul din așezămintele vechĭ, cari aŭ atras asupră-ĭ atențiunea istoricilor noștri, cum și a juriștilor, a fost acel al *vecinătăţiĭ* saŭ *rumânieĭ,* în înțelesul de *șerbie.* Și nu se puteă să nu prezinte un interes deosebit acest așezămînt, maĭ ales că era legat *pe nedreptul* de numele luĭ Mihaĭ Vodă Viteazul, unul din glorioșiĭ noștri voevozĭ din secl al XVI-lea.

Vechimea șerbieĭ la noĭ în țară nu se cunoaște. D-l A. D. Xenopol, luîndu-se după o interpretare largă dată luĭ Cantemir, sue șerbia la descălecarea țărilor; d-l C. Disescu sue *rumânia* la vechiĭ colonĭ romanĭ, cari din proprietarĭ micĭ de pămînt aŭ devenit *colonĭ* în serviciul mareluĭ proprietar de latifundiĭ, devenit apoĭ nobil feudal, stăpîn absolut pe întinsele sale moșiĭ.

Zice Cantemir: „Țăraniĭ nu sînt dreptĭ Moldovenĭ, ci se trag saŭ din Rușĭ saŭ din Ungurenĭ. In viacul cel dintîiŭ după descălecarea Moldoveĭ, Dragoș a împărțit celor ce venise cu dînsul toată țara cea nouă golită de locuitorĭ. Și văzînd eĭ că nu este bine să lucreze boer la boer, *pentru că toțĭ cari eraŭ din neamul Romanilor se socot a fi boerĭ, deprinșĭ cu armele,* iar nu a se pune să lucreze pămîntul. Pentru aceia urmașiĭ luĭ Dragoș aŭ fost silițĭ să-șĭ caute cu învoiala domnilor prin alte țărĭ de prin prejur și să-șĭ aducă oamenĭ deprinșĭ cu munca și să-ĭ așeze pe la moșiile lor. Adevărul îl întărește singur numele țăranuluĭ care se zice la Moldova *vecin,* pentru că țăraniĭ aŭ fost aceia cari aŭ fost silițĭ la această muncă prin armele cele cu noroc ale Moldovenilor[1]).

Aceasta e în esență și teoria d-luĭ A. D. Xenopol. Descălecarea a avut un caracter de cucerire a emigranților asupra celor băstinașĭ. „Poporația aflată de emigranțĭ în țările în care eĭ se coborîră saŭ păstră libertatea eĭ neatinsă, alcătuind clasa numeroasă a moșnenilor saŭ răzeșilor, adică țăranĭ liberĭ, nesupușĭ la nicĭ o îndatorire către domn saŭ către aceĭ ce-l încunjuraŭ, saŭ fu redusă în ascultare și supunere de către descălecătorĭ ca *rumînĭ* orĭ *vecinĭ,* luîndu-li-se satele ca dom-

---

1) D, Cantemir „Descrierea Moldoveĭ“ Iașĭ, Ediția II, 1851. pag. 245.

neştĭ, din care apoĭ prin dăruirea domnilor către boerĭ saŭ mănăstirĭ ele deveneaŭ boereştĭ orĭ mănăstireştĭ" [1]).

Nicĭ un act nu vine în sprijinul acesteĭ teoriĭ; ci numaĭ suposiţia luĭ Cantemir că Dragoş şi-a împărţit ţara Moldoveĭ celor ce venise cu dînsul, reducînd apoĭ — susţine d-l Xenopol — populaţia băstinaşă la şerbie silită.

Din toate actele însă, care se cunosc, reiese că şerbia a fost un act de la persoană la persoană, izvorît din buna voinţă şi primire a celuĭ ce se dădea vecin orĭ rumîn, pentru a-şĭ plăti o mare datorie ce o avea cu munca braţelor sale, şi a familieĭ sale pentru vecie, orĭ pentru un timp nelimitat.

N. Bălcescu a redus la 3 cauzele, carĭ aŭ motivat întroducerea şerbieĭ: *interesul, nevoia* şi *sila*. Interesul ce aveaŭ ceĭ micĭ ca să se pună sub ocrotirea unuĭ boer mare contra tiranieĭ guvernuluĭ, scutindu-l de dăjdiĭ, prin vinderea moşieĭ sale şi a persoaneĭ sale în slujba stăpînuluĭ.

Aceasta e teoria colonatuluĭ în lumea romană. Micul proprietar expus la năvălirile barbarilor nu-şĭ putea apăra moşioara luĭ de cît punîndu-se la adăpostul mareluĭ proprietar, trecînd moşia sa în marea moşie a nobiluluĭ, şi punîndu-şĭ persoana sa în serviciul feoduluĭ.

Nevoia a fost una din cauzele cele maĭ generale ale trecereĭ din starea de libertate în starea de şerbie a sătenilor noştri, şi se dovedeşte cu zecĭ de acte din secl al XVI şi XVII. Totdeauna actele vechĭ specifică natura nevoieĭ, care a motivat *vecinătatea*.

Sila a fost un abuz al celor marĭ, contra căreia maĭ toţi domniĭ aŭ căutat să pună stavilă. Deja cronicarul ne spune vorbind de Duca Vodă: „Acest domn făcea dreptate tuturor şi maĭ cu samă celor ce se pîraŭ pentru vecinătate nu-l da fie cum la vecinătate şi fără jurămînt, ci maĭ cu dinadinsul răspundea *celuĭ ce avea nevoe* de vecinătate, zicîndu-ĭ: „pas de-ţĭ caută treĭ saŭ patru oamenĭ juratorĭ cum n-aŭ fost tată-săŭ nicĭ moşu-săŭ vecinĭ de moşia aceluia care-l trăgea; şi aşa jurînd îĭ da volnicie să fie slobod în vecĭ de vecinătate, căcĭ acum

1) A. D. Xenopol Ist. Romînilor VI. 14, II, 52—68, 228,

făcuse boeriĭ obiceiŭ noŭ de ziceaŭ: cine aŭ şezut în sat boeresc 12 anĭ să rămînă vecin"[1]).

Că nu numaĭ acestea aŭ putut fi cauzele, cele 2 documente staŭ dovadă. Pentru noĭ cauza şerbieĭ nu trebue căutată în motive politice, în cucerirĭ făcute de descălecatoriĭ luĭ Dragoş şi Negru Vodă pe spatele băstinaşilor. Şerbia trebue căutată în cauze economice, cum şi în spiritul general al timpuluĭ, care guverna raporturile economice şi sociale de la om la om.

In raporturile economice dintre om şi om intervin doĭ factorĭ: *averea* şi *persoana*, cari se pot pune chizăşie, căcĭ se poate face faţă unuĭ angajament, punînd drept garanţie un fond al tăŭ: *moşie, casă* orĭ *efecte.* Persoana în asemenea caz e pusă pe al doilea plan; ba maĭ mult încă; cînd garanţia fonduluĭ e solidă, se nesocotesc calităţile persoaneĭ.

In al doilea caz sînt raporturile care aŭ în vedere *persoana.* Astăzĭ maĭ toate raporturile economice între proprietarĭ şi ţăranĭ aŭ în vedere tocmirea braţelor ţăranilor, care sînt pentru eĭ o unealtă de cîştig. Această tocmire a braţelor în vechĭ era maĭ obligatorie ca azĭ, cacĭ, după cum în domeniul industrieĭ tocmirea uneltelor a adus tocmirea braţelor; şi decĭ încetul cu încetul robirea persoaneĭ meseriaşuluĭ, asemenea şi în raporturile agricole, chizăşia ocineĭ saŭ a delniţeĭ, a adus după sine chizăşia şi robirea persoaneĭ însăşĭ a proprietaruluĭ aceleĭ delniţe. Şi cu cît ne suim maĭ sus, cu atîta vedem că era maĭ strîns şi obligator raportul între persoană şi averea sa, căcĭ numaĭ aşa înţelegem de ce se trecea lesne de la o chizăşie la alta, cu tendinţă de robire; şi era chiar în uzul societăţeĭ de a se face asemenea robire. Nicĭ cel ce o făcea nu săvîrşea un act de abuz — căcĭ era uzul; nicĭ cel ce o îndeplinea nu-şĭ înjosia demnitatea persoaneĭ, căcĭ de bună voe îşĭ impunea această stare.

Astăzĭ s-a şters robirea persoaneĭ, ca ne maĭ fiind conformă cu drepturile omuluĭ. Cînd crezĭ că cutare persoană prin starea eĭ morală şi economică nu poate

---

1) N. Costin. Let, II. 41; N, Bălcescu Ist. romîn. sub M. Viteazul, Buc. 1878. 303.

face față unuĭ angajament, n-o crezĭ decĭ în deajuns de solidă pentru a face față uneĭ transacțiĭ prin simpla eĭ iscălitură, că sub raportul cinsteĭ lasă de dorit, orĭ păgubeștĭ toată transacția, dacă o facĭ, orĭ nu o maĭ facĭ.

Legile moderne garantează libertatea persoaneĭ in extremis, garantînd și strictul necesar pentru viață. De unde maĭ de demult țăranul n-avea voe să se mute de pe o moșie pe alta, orĭ să-șĭ angajeze brațele pentru alt cineva de cît pentru boerul, pe a căruĭ moșie se afla el; astăzĭ poate să se tocmească pe orĭ ce altă moșie, fără să fie constrîns întru cîtva, de cît de nevoia sa, care e maĭ mare de cît orĭ ce lege.

Legarea țăranuluĭ de moșia, pe care trăia, era o urmare a raporturilor economice stabilite prin forța împrejurărilor între muncitor și proprietar. Proprietarul a născut muncitorul, în majoritatea cazurilor, ca fiind maĭ vechiŭ. Așa ne adeverează istoria. O dată stabilită proprietatea pe un teren gospod (pustiŭ), prin mila domnuluĭ, stăpînul loculuĭ prin înființarea de slobozii înlesnea mijloacele de a forma sat, desfundînd codrul, făcînd plantațiĭ de viĭ și livezĭ, făcînd arăturĭ, lăsînd braniște de islazurĭ, decĭ el a înlesnit să se facă așezărĭ de oamenĭ. Muncitoriĭ s-aŭ format orĭ prin lățirea și înmulțirea descendenților primuluĭ proprietar—la răzeșĭ și mazilĭ; orĭ prin aducerea de oamenĭ străinĭ: *liuzĭ*, hrisovolițĭ, poslușnicĭ, etc, la lucrarea pămîntuluĭ. Primiĭ colonĭ adușĭ n-aŭ putut fi robițĭ, căcĭ nu era în interesul nimăruia de a se robi liudele. Din contra era înlesnit materialminte, prin dare de loc de casă, de loc de hrană, prin scutire de bir; toate făcute în vederea sporireĭ prețuluĭ pămîntuluĭ. Raporturile de vecin saŭ romîn aŭ venit maĭ apoĭ în asemenea așezărĭ de sate, și ele aŭ fost maĭ adesa sporadice și individuale, și foarte arare orĭ colective. Nevoia pe de o parte și sila pe de alta le-a generalizat, dar fără să constitue o clasă de oamenĭ, ci o stare de lucrurĭ.

A deveni vecin saŭ romîn era o *stare* permanentă orĭ trecătoare pentru acela, care se primea la aceasta.

Să analizăm puțin cele 2 acte aduse maĭ sus.

In primul document se zice că Vasile feciorul luĭ Mi-

treaş, auzind că pe moşia luĭ Ion Pisoskie vornicul, s-ar fi aflînd o fată de măritat, fata luĭ Pântilie, care ar avea ca zestre 4 boĭ, 4 vacĭ, 80 oĭ, maĭ mulţĭ porcĭ şi casa cu toată pojijia eĭ, roagă pe Vasile a luĭ Ioan Năşcoĭ să-ĭ slujască de staroste, nedîndu-ĭ mîna să se ducă singur în peţit. Vasile a luĭ Ioan Năşcoĭ se primeşte să slujască de staroste; se duce la casa luĭ Pântelie. Află însă că acest Pântelie murise, dar că averea care o avea fata era cu bucluc; anumé că Pântelie era *vecin* luĭ Pisoskie, că pe urma luĭ rămăsese să se plătească cisla, şi că dar băetul care s-a găsi să ia fata luĭ Pântelie trebue să se dee vecin luĭ Pisoskie. Mulţĭ tinerĭ s-or fi găsit să ia fata în căsătorie, dar nu primeaŭ să schimbe starea lor de libertate pentru o fată cu zestrea eĭ în stare de *vecinătate*. Vasile însă a luĭ Mitreaş şi-a luat inima în dinţĭ şi se dă vecin vorniculuĭ Ion Pisoskie pentru fata luĭ Pântilie şi se prinde să plătească şi cisla socruluĭ săŭ.

Boerul Pisoskie se prinde la aceasta; dar pentru a nu fi tras pe sfoară de acest venit din toată lumea luĭ D-zeŭ, cu tot starostele săŭ Vasile a luĭ Ion Năşcoĭ, cere ca să fie adiverit de martoriĭ, carĭ să ia pe sama lor tăria actuluĭ luĭ Vasile a luĭ Mitreaş. Şi în adevăr actul e adeverit şi iscălit cu punerea de degete de următoriĭ: Andronic Băiarda din Vărtop, Nacul Ievinţul, care şi scrie zapisul, Nichifor Droţea din Huşĭ (de lîngă Fălticenĭ), Nichifor Raţă din Preuteştĭ, Mihalcea din Vărtop, Toader, Merăuţ şi Stratulat tot din Vărtop; în total 8 marturĭ, *număr se vede obligator de martorĭ pentru ca zapisul de vecinătate să fie valabil.*

Atît din partea luĭ Vasile Sin Mitreaş cît şi din partea marturilor se stărue a arăta că actul e de bună voinţă, nu silit: „de nimene nevoit şi nesilit mam dat vecin"... „şi mam dat vecin pentru o fată"... „văzînd noĭ aceştĭ oamenĭ că se dă de bună voia luĭ"..., căcĭ ceia ce-l mîna pe Vasile era dragostea de fată şi maĭ ales dorul de a intra în o gospodărie aşa de complectă ca acea a luĭ Pântelie. El dar se substituia în totul în starea în care se afla socrul săŭ faţă de Vornicul Pisoskie şi către fisc; unuia să-ĭ fie vecin, altuia să-ĭ plătească cisla.

Cisla era birul către ţară. Ţăraniĭ plăteaŭ birul lor în cislă, nu personal cu pecetluiturĭ pe feţele lor, cum plăteaŭ răzeşiĭ, maziliĭ şi ruptele. Dar pe la 1649 nicĭ nu se ivise *pecetluiturile*. Plata în cislă era maĭ sigură pentru domnie, căcĭ se avea în vedere unitatea colectivă a obştieĭ statuluĭ, nu individul. Şi cum vremurile eraŭ grele şi nesigure obştia trebuia să garanteze plata integrală a sumeĭ ce trebuia să se ridice din sat pentru bir, sumă de care adesa orĭ răspundea indirect şi boerul proprietar.

Inţelegem dar acum îndoitul interes a luĭ Pisoskie. Cu moartea luĭ Pântelie, om cuprins, el perdea dreptul la *robotă*, căcĭ Pântelie ca vecin îĭ muncia *fără soroc*. Al doilea, Pântelie fiind lipsă la cislă, partea luĭ se asvîrlea pe ceilalţĭ săţenĭ vecinĭ, şi decĭ le îngreuia sarcina, iar indirect era atins şi boerul, care răspundea de lipsă.

In asemenea condiţiĭ se face *zapisul*. Vasile sin Mitreaş îşĭ vinde libertatea, dar el cînd punea degetul în josul acestuĭ act, nu credea nicĭ el, nicĭ chizeşul seŭ Vasile a luĭ Ion Năşcoĭ starostele, nicĭ ceĭ 8 martorĭ (un fel de jurătorĭ după vorba cronicaruluĭ) că fac un act de înjosire a demnităţeĭ persoaneĭ sale. Din contra era pentru Vasile sin Mitreaş o stare maĭ bună, căcĭ îşĭ asigura sub aripa boeruluĭ Pisoskie chivernisala uneĭ averĭ întregĭ, care era a luĭ, cu puterea de a o mări şi spori, ca pe un bun al săŭ, de care boerul n-avea dreptul a se atinge, întru cît el prin persoana luĭ şi prin chizăşiĭ şi marturiĭ săĭ garanta stăpînuluĭ săŭ că va plăti cisla socruluĭ săŭ şi va lucra boeruluĭ fără soroc toată viaţa sa.

Trecînd la analiza documentuluĭ al doilea, vedem că cu totul alta e împrejurarea, care motivează trecerea luĭ Stan şi cu aĭ luĭ în stare de vecin către giupînul Ursul. Anume acest Stan se tocmeşte văcariŭ la giupînul Ursul „păstoriu la bucatele dumisale giupînuluĭ Ursuluĭ, şi la oĭ, şi la vacĭ şi la băcie“. Cît timp a fost păstor nu ne spune, probabil o vară întreagă. El era om liber, dar nevoeş, căcĭ altfel nu s-ar fi vîrît la stăpîn; avea pe lîngă dînsul 5 gurĭ: o femeie şi 4 copiĭ, pe

femeia luĭ, Măria fata Tudosiĭ, nepoata luĭ Stefan Banke din Dărmăneştĭ (în sus de Ocna) şi pe Opre, Gligori, Stefan şi Ion ficiorĭ. Cînd la „luatul sămiĭ" toamna, nu-şĭ putu da samă de 7 capete de vite marĭ, 10 oĭ şi din banĭ 9 leĭ fără un ort. Cu ce să s plătească el? Neavînd avere, nicĭ vre-o bucată de ocină, să şi-o pue amanet, nicĭ crezare la cineva ca să-l împrumute pentru a-şĭ plăti capul de paguba făcută, el se hotărăşte a se da vecin în vecĭ, „pentraceastă pagubă eu nam avut cu ce plăti, ce mam dat eu cu fămeia me vecin şi cu ficioriĭ meĭ să muncescu la casa dumisali în vecĭ". Ba maĭ spune ceva zapisul, că Stan dă vecinĭ şi pe copiiĭ, care îĭ va dărui D-zeŭ de acum înainte, căcĭ se vede că era tînăr, iar ceĭ 4 băeţi eraŭ mărunţeĭ. Iar pentru ca zapisul să-şĭ aibă tărie el aduce mărturia a 8 jurătorĭ, care iscălesc cu degetul în josul zapisuluĭ, şi anume: popa Apostul din Trotuş, Cristea şi Gligorie Paicul din Rădiu, Barbul, Vasile Ruşiţă şi Macoveĭ din Mogoşăştĭ, Vasile Dunavul din Costeştĭ şi Apostol sin Antoli din Moineştĭ.

Dacă Stan ar fi avut cu ce plăti paguba rămînea liber, dar *sărac*; boerul Ursul s-ar fi mulţămit cu despăgubirea în natură saŭ banĭ, şi ar fi lăsat slobod pe Stan. Dar paguba era prea mare pentru a face faţă el —un simplu păstor—cu altceva de cît tocmindu-şĭ pentru vecie persoana sa şi a familieĭ sale în slujba boeruluĭ.

Cît sa fi preţăluit cele 7 capete de vite, 10 oĭ şi 9 leĭ fără un ort? Intr'un doc. din 1649 se vede că s-aŭ vîndut boul cu 6 galbenĭ (arh. ist. I, 1, 94). Sîntem pe aproape de adevăr dacă zicem că Stan rămăsese dator giupînuluĭ Ursul cu peste 100 leĭ vechĭ, ceia ce în monedă de azĭ ar fi între 1500—2000 leĭ, sumă colosală, pentru care el s-a dat vecin.

De unde să fi venit numele de *vecin*?

Aicĭ avem a face cu un fenomen de sinecdocă, luîndu-se un cuvînt din înţeles mare şi bun în înţeles special şi răŭ, de *şerb*, *rob*.

Azĭ înţelegem prin *vecin*, un om megieş cu casa; substratul cuvîntuluĭ vecin, e *căsaş* în apropiere; de

unde se vede că din sensul primitiv de *casă*, *căsaş* s-a dezvoltat acel maĭ noŭ de *vecin*. In adevăr chiar etimologia cuvîntuluĭ ne arată aceasta: *vecin* este latinul *vicinus*, de la *vicus*, care şi acesta este din grecescul οἶκος, Fοἶκος=casă.

Prin aglomerarea de case s-a născut sensul de *sat*: *vicus*, sinonim cu *pagus*; şi pe cînd în graiŭ albanezul *fşat*, devenit *fsat*, cum se găseşte în Psaltirea Skeiană şi maĭ apoĭ *sat*—slavoneşte *selo* (silişte)—a bătut în întrebuinţare pe latinul *vicus*, iar sinonimul săŭ *pagus* s-a păstrat în senzul de *păgîn*, adică om de altă lege, de altă credinţă, senzul primitiv al cuvîntuluĭ *vicus* se păstra în derivativul săŭ *vicïnus*=rom. *vecin*, care a trebuit să arăte din vechiŭ *pe omul care îşĭ avea casa luĭ*, deci un sătean, un locuitor, care îşĭ avea *locul săŭ de locuinţă*, adică casa luĭ.

Ast-fel fiind lucrul în mod natural, a trebuit să intervină ceva pentru ca în cursul vremeĭ să se modifice în răŭ senzul cuvîntuluĭ *vecin!* Aci ne răspund actele vechĭ, care ne deslușesc de chipul, cum s-aŭ întemeiat satele noastre, şi decĭ s-aŭ stabilit raporturile sociale şi economice dintre oamenĭ. *Vecin* a fost întîiŭ *căsaşul*, adică omul cu casa luĭ; maĭ apoĭ prin extindere s-a dat acest nume la toţĭ *căsaşiĭ*, cari îşĭ aveaŭ casele lor una lîngă alta—formînd satul, *vicus*—; ast-fel s-a dezvoltat senzul de megieş—meghïaş—, uitîndu-se senzul primitiv de proprietar de casă, căsaş, şi păstrîndu-se numaĭ acel de *proximitate, apropiere, megieşie,* (ocolnii meghïaşi din actele slavone).

E cunoscut de orĭ-cine ce putere mare avea în trecut vecinătatea. Nu se îngăduia orĭ-cuĭ a-şĭ aşeza casa în vecinătatea altuia. Şi cel care îşĭ vindea casa, orĭ moşia, cît şi cel care o cumpăra, trebuia să-şĭ întrebe întăĭ rudele şi apoĭ veciniĭ pentru a i se îngădui vinderea şi cumpărarea. Numaĭ după ce se îngăduia, se făcea vînzarea. Lăţirea vecinătăţeĭ a fost o urmare a lărgireĭ familieĭ, primiĭ vecinĭ, fiind şi rude cu primul *căsaş*. In orient şi azĭ e acest obiceiŭ, că cine-va nu poate fi vecin cu casa unuĭ om de altă lege; de aicĭ mahalale deosebite după naţionalităţĭ, lucru care se vede şi azĭ la noĭ în ţară, maĭ ales la vechile aşezărĭ.

In centrele de viață socială răzeșască, vecinii aŭ fost ori rude ori simpli răzeși, ori megieși de prin prejur, adică fără inrudire de sînge, ci numai apropiere de loc. In asemenea centre nici o dată cuvîntul vecin nu și-a stricat înțelesul vechiu și bun în acel de *șerb*, de *rob*, căci toți fiind stăpîni pe hliza lor de moșie eraŭ numai vecini, megieși cu răzeșii, fără însă să mijlocească între ei alte raporturi de peiorizare.

Acolo însă unde proprietatea mare a început a se stabili, ori încorporînd prin cumpărături cu falcea și cu stînjenul sute de proprietăți mici, cum se găsesc des în documente, ori prin înființare de slobozii și aducerea de oameni străini hrisovoliți și liuzi, acolo aŭ intervenit alte raporturi între oameni. Dreptul de a-și avea casa lui—οἶκος, vicus—deci a fi vecin, nu era o urmare naturală a moștenirei după spiță, ca la răzeși, nu; ci așezarea și-o făcea hrisovolitul prin anumite învoeli intervenite între el și proprietar. Unul—proprietar—în interesul de a-și mări moșia și veniturile, acorda noului venit pămînt de locuință si de hrană, în cîmp, la fânețe și la pădure. Liudele își dura casă, devenea dar *căsaș*, *vecin* prin buna voința stăpînului; și dacă în formă era vecin ca ori care altul, adică căsaș; în fond *vecinătatea* luĭ era cîștigată printr-un contract în regulă, printr-un zapis încheiat între părți.—Fără acest contract înscris între părți nu se stabilea vecinătatea. Străinul venit și așezat cu casa pe moșia boerului găsia în noua stare creată luĭ un razim al vieții, căci ocrotit de stăpînul său el își agonisea viața luĭ, de și lucra fără soroc stăpînului său. Nu sînt rari cazurile cînd vecini de aceștia ajung a avea o stare înfloritoare, cum a fost acel Pîntelie, care deși vecin avea 4 boi, 4 vaci, 80 oi, casă, etc. de două ori mai multă stare de cît acea pentru care Stan s-a dat vecin giupînului Ursul. Și totuși era vecin. Economicește dar vecinătatea nu era o stare de deplîns. Oamenii se simțiaŭ în largul lor în această stare, de aceia toți afirmă în zapisele lor că o primesc de bună voia lor, nesiliți nici asupriți de nimene.

Incetul cu încetul împrejurările grele aŭ adus să-și

schimbe starea socială şi mulţĭ din răzeşĭ. Pagube marĭ ca a luĭ Stan, prădăciunĭ, înecurĭ, răsboae, nevoĭ marĭ, carĭ cădeaŭ pe ţară, pacoste chiar, căcĭ multe, multe puteaŭ să cadă maĭ de demult pe capul bietuluĭ romîn!— toate acestea aŭ silit icĭ pe anume om, colo pe o obştie întreagă a-şĭ amaneta şi averea şi persoana pentru totdeauna la boerul proprietar. Şi aşa mulţĭ răzeşĭ, cnejĭ, aŭ devenit *vecinĭ*; adică din ceia ce eraŭ căsaşĭ, *vecinĭ liberĭ* pe avutul lor, acum eraŭ vecinĭ cu moşie, dar nu stăpînĭ pe persoana lor ci *şerbĭ*. De bună voe îşĭ dăduse libertatea pentru greul în care căzuse. Dar aceasta a fost o fază maĭ nouă, maĭ tîrzie.

A fost dar în stare de vecinĭ şi oamenĭ ce aŭ avut maĭ înainte moşie, dar nu toţĭ vecinii aŭ fost şi proprietarĭ pe ocinile lor, ca de pildă Stan, care se dă ca vecin cu persoana luĭ, *neavînd moşie.*

Denumirea de vecin a fost la început generală, căcĭ o găsim şi în Moldova şi în Muntenia; ba o găsim şi în Europa medievală; decĭ prin *nume* noĭ ne legăm firul vieţiĭ sociale cu lumea romană şi din acest punct de vedere vecinătatea e maĭ veche la Romînĭ de cît statul politic romîn, decĭ anterioară descălecăriĭ.

Cu vremea la o grupă de Romînĭ—la Muntenĭ,— stăriĭ acestia de vecinătate a început a i se zice *rumîn*. De ce? Dacă maĭ din vechĭ i s-a zis de toţĭ romîniĭ *vecinătate*, a fost că s-a luat după raportul exterior, că are *casă*, *căsaş*,—vicinus; obişnuindu-se însă a se lua posesorul drept lucru stăpînit, adică pe *cel care trăia în casă ca vecin*, în loc de casa în care locuia — prin metonimie — s-a dat numele de *rumîn*, rumînie la vecinătate, la şerbie; căcĭ după uz într-un stat organizat şi bazat pe nobleţă, numaĭ ţăranuluĭ se obişnuia a i se zice *rumîn*, ceilalţĭ fiind botezaţĭ după numele slujbeĭ saŭ al familieĭ. Rangurile sociale neputîndu-se da de cît la boerĭ şi fiĭ de boerĭ; ţărănimea nu şi-a zis de cît *rumîn*, *moldovan*;—Noĭ credem că zicerea *vecin* e maĭ veche de cît *rumîn* în înţelesul de *şerb*, căcĭ una e generală tuturor romînilor, alta e specifică Munteniei.

D. CĂDERE

Radium şi radioactivitatea

Zilnic mişcarea ştiinţifică în general, şi-n deosebĭ acea provocată de studiul fiziceĭ şi al chimieĭ cu aplicaţiunile lor; ia proporţiĭ din ce în ce maĭ marĭ cuprinzînd în vîrtejul uriaş tot maĭ mulţĭ cercetătorĭ, cari să smulgă natureĭ—spre folosul omenireĭ—taine necunoscute şi puterĭ neutilizate încă. Această mişcare este urmărită de-aproape cu viŭ interes de întreaga lume civilizată; ceea ce nu ne surprinde, dacă ne gîndim, că pe de o parte cercetările ştiinţifice aŭ aproape în totdeauna un caracter universal, din care pricină provoacă acelaş interes pretutindenĭ; iar pe de altă parte, aceste cercetărĭ aŭ contribuit în cel maĭ înalt grad la progresul general, nu numaĭ din punctul de vedere al ştiinţeĭ pure, dar maĭ ales din punct de vedere economic şi social. Astăzĭ ar fi o banalitate să maĭ enumerĭ cuceririle prin care ştiinţa a contribuit în maĭ puţin de un secol la progresul societăţiĭ, cînd cel maĭ nevoeş locuitor al uneĭ ţărĭ cu oarecare civilizaţie se poate folosi cel puţin de transportul pe o linie ferată orĭ de o convorbire telefonică. Cu toţiĭ ne dăm samă, că datorim mult uneĭ asemenea mişcărĭ şi de aceea orĭ-ce eveniment ştiinţific îl salutăm cu bucurie şi cu speranţa intimă, că va aduce noĭ foloase omenireĭ.

Unele dintre cuceririle ştiinţifice se înregistrează fără mare

sgomot, de și poate reprezintă un mare progres industrial; altele din contra, vin să zgudue colțișoarele cele mai îndepărtate și să ațițe curiozitatea oamenilor celor mai indiferenți, atît de surprinzătoare sînt rezultatele obținute, fie ele chiar fără însemnată aplicațiune practică. Printre aceste din urmă sînt și rezultatele interesante ce s-aŭ obținut prin studiul unor corpuri, dintre care parte eraŭ cu totul necunoscute acum cîți-va ani, și care corpuri sînt denumite în general de ***substanțe radioactive.***

Mișcarea științifică provocată de studiul substanțelor radioactive și a surprinzătoarelor lor însușiri, nu putea să rămînă mult timp necunoscută cetitorilor „Arhivei".

In articolul de față m-am silit să adun și să coordonez o bună parte din ceea ce s-a publicat pănă-n prezent asupra radiului și a substanțelor radioactive, căutînd—pe cît se poate—a prezenta cetitorilor numai rezultatele obținute, lăsînd la o parte discuțiunile și amănunțimele, care pot interesa numai pe specialiști; căci intențiunea mea este de-a alcătui un articol de popularizare; totuși pe unele locuri cetitorul va găsi și unele amănunțimi sub formă de note. La finele articolului voiŭ da și o listă de publicațiunile, din care am extras cele ce urmează.

Inainte de-a expune cercetările asupra substanțelor radioactive, socot necesar să daŭ un scurt resumat despre alte cuceriri științifice, foarte interesante, și fără-ndoială cunoscute cetitorilor, căci sînt relativ recente; anume despre fenomenele ce aŭ loc la trecerea unei descărcări electrice puternice[1]) prin tuburi *Crookes*[2]). In fig. 1, A K reprezintă un tub Crookes, pus în legătură cu o bobină de inducțiune[3]) B. Curentul electric ce vine în A, străbate cu greutate spațiul AK producînd fenomene,

---

1) Cu un potențial de la cîteva mii la 100.000 volți.

2) Tuburi închise de sticlă, de forme variate, pline cu aer saŭ un alt gaz la apăsări mult mai mici de cît apăsarea atmosferică; așa că în unele tuburi Crookes este aproape vid.

3) Asămănătoare cu bobinele de care se servesc medicii în vindecarea unor boale prin electricitate, dar cu mult mai mari producînd curenți electrici foarte puternici.

căre atîrnă de puterea curentuluĭ electric şi de cantitatea de gaz din tub. In A şi K sînt fire orĭ plăcĭ de platină, pe care le numim *electrozĭ*; electrodul A se numeşte *anodă*, K se numeşte *cathodă*. Cînd scoatem o mare parte din aerul ce ar putea să umple tubul AK şi facem să treacă o descărcare electrică, se produce în tub o coloană luminoasă roş-violaceŭ, ce pleacă de la anodă şi se termină înainte de-a ajunge la cathodă; aceasta se numeşte *lumina pozitivă*. Dacă tubul Crookes ar fi prevăzut cu un tub îngust, prin care să putem absorbi treptat aerul din lăuntru, am observa că pe măsură ce scoatem aerul, coloana lu-

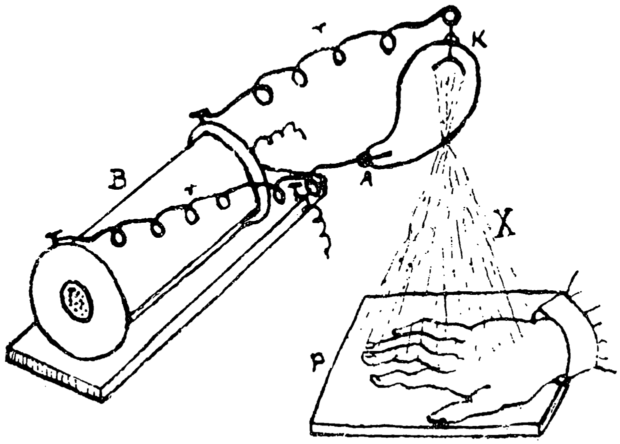

Fig. 1.

minoasă se lărgeşte, slăbeşte şi apoĭ dispare; însă după ce dispare lumina pozitivă, apare în jurul cathodeĭ (K) un învăliş luminos (violet); dacă continuăm a absorbi aer, acest învăliş se măreşte şi se depărtează puţin de cathodă. Cînd cathoda are formă de oglindă sferică (ca în figură) şi am reuşit să facem aproape vid în tub, se produce în faţa cathodeĭ un con (vezĭ figura) slab luminos în tub, însă care devine maĭ luminos îndată ce a străbătut spaţiul din tub; aceste raze s-aŭ numit *cathodice*, care deşi luminoase, diferă mult de razele de lumină. Razele cathodice se răspîndesc în linie dreaptă, provoacă asupra unor corpurĭ cea maĭ frumoasă fluorescenţă, ce s-a putut pro-

duce prin vr-o radiațiune; așa chiar păretele tubuluĭ Crookes, unde cade fascicolul cathodic, devine fluorescent. Aceste raze sînt încărcate cu electricitate negativă și le putem abate din drumul lor prin ajutorul unuĭ magnet orĭ a unuĭ corp electrizat. Dacă punem în drumul lor o foae metalică, de pildă de platin-iridiŭ[1]), aceasta se încălzește foarte repede, așa că devine roș-albă. Razele cathodice colorează unele sărurĭ (de pildă sarea de bucate ș. a.) și reduce unele corpurĭ, cum sînt oxiziĭ metalicĭ[2]). Acestea-s principalele însușirĭ ale interesantelor raze cathodice.

Razele cathodice străbat cu greŭ și numaĭ prin puține corpurĭ, ca aerul (care pare tulbure pentru aceste raze), orĭ foĭ de aluminium cam de 0.003 milimetri grosime. Odată ce aŭ străbătut prin vre-un corp, razele cathodice, fac aerul și gazurile bune conducătoare de electricitate și provoacă condensarea vaporilor suprasaturațĭ; asemenea raze cathodice se numesc și *raze Lenard.*

Dacă cathoda (K) ar fi prevăzută cu găurĭ micĭ, se produc odată cu razele cathodice și niște raze de partea opusă a cathodeĭ, care par a fi încărcate cu electricitate pozitivă; acestea se numesc *raze-canal.*

Razele cathodice lovind un obstacol, fie chiar păretele de sticlă a tubuluĭ Crookes, daŭ naștere la raze ce nu se văd, foarte importante prin însușirele lor; acestea sunt *razele X* saŭ *razele Röntgen*, a căror descoperire a provocat acum 8 anĭ atîta emoție și interes prin însușirele lor surprinzătoare. Razele Röntgen provoacă o vie fluorescență cînd lovesc anumite corpurĭ (ca platino-cyanura de bariŭ), impresionează plăcile fotografice și străbat grosimĭ—une-orĭ considerabile—din felurite corpurĭ opace pentru razele obicinuite (lemn, carne, maĭ puțin metale, oase, etc.); ele se răspîndesc în linie dreaptă și nu sufăr nicĭ una din schimbările obișnuite razelor de lumină (reflexiune, etc.), nu-s

---

1) Iridiŭ este un metal asămănător platineĭ.

2) Adică razele cathodice pun în libertate metalul din oxiziĭ săĭ, cum se întrebuințază în industrie cărbunele pentru a scoate ferul din oxiziĭ de fer ce se găsesc în natură.

electrizate, dar descarcă corpurĭ încărcate cu electricitate[1]; nu le putem abate din calea lor cu magnetul orĭ cu corpurĭ electrizate ; ele fac bune conducătoare pentru electricitate gazurile prin care trec.

Razele Röntgen lovind un corp, acesta emite ***raze secundare (S)***, care străbat corpurile maĭ puţin ca razele Röntgen ; ele par a fi un amestec de raze cathodice şi raze Röntgen.

Cunoaşterea feluritelor raze, descrise maĭ sus, cu însuşirile lor ne este de folos, pentru a ne da samă de unele fenomene ce vom descrie în studiul substanţelor radioactive şi a radiaţiunilor ce emit; căcĭ natura fenomenelor de radioactivitate pare a fi în mare parte aceeaşĭ cu a razelor produse în tuburile Crookes; chiar studiul radioactivităţeĭ corpurilor s-a născut sub impulsul puterniceĭ mişcărĭ ştiinţifice provocată în 1896 prin descoperirea razelor Röntgen.

Descoperirea razelor Röntgen cu minunatele lor însuşirĭ a fost o surprindere chiar pentru lumea ştiinţifică ; pe cînd terenul pentru descoperirea substanţelor radioactive cu însuşirile lor a fost întru cît-va pregătit, prin urmare şi surprinderea a fost maĭ mică.

In adevăr, asemănarea dintre unele însuşirĭ ale razelor cathodice şi ale derivatelor lor în fenomenul cunoscut sub numele de fluorescenţă, precum şi unele indicărĭ date de către învăţătul francez *Poincaré*, aŭ făcut pe mulţĭ cercetătorĭ să se ocupe de aproape cu studiul corpurilor fluorescente; printre aceştia *H. Becquerel* ocupîndu-se cu studiul unuĭ metal—relativ rar—***uranium*** şi al sărilor sale, cunoscute ca corpurĭ fluorescente, reuşi în maĭ puţin de un an după descoperirea luĭ Röntgen (tot în 1896) să găsiască, că uranium şi sările sale emit radiaţiunĭ, ce se răspîndesc în direcţie dreaptă linie şi care impresionează plăcile fotografice prin o foae de hîrtie neagră, străbat foĭ metalice foarte subţirĭ, descarcă corpurile electrizate, fac slab conducătoare (ionisază) gazurile prin care trec; cu un cuvînt se asamănă razelor Röntgen, însă aŭ o putere de pătrundere mult maĭ

---

1) **Benoist şi Hurmuzescu.**

mică, ceea ce le apropie maĭ mult de razele secundare. Becquerel le-a numit ***raze uranice***; astăzĭ asemenea raze, ca și acele emise de alte substanțe radioactive se numesc ***raze Becquerel***, pentru a aminti pe descoperitorul lor.

Indată după această descoperire, *Schmidt*, și aproape în acelaș timp cu dînsul ***D-na Curie***, aŭ găsit că și un alt metal *thorium* cu sărurile sale posedă aceleașĭ însușirĭ de-a emite raze active, ca și uranium; avînd chiar o putere de pătrundere maĭ mare de cît razele emise de uranium. In urmă D-na Curie și alțĭ învățațĭ aŭ întins cercetările lor asupra altor elemente orĭ corpurĭ compuse; dar cercetările lor aŭ rămas infructuoase cu corpurile obișnuite [1]). Cercetările — în deosebĭ ale D-neĭ Curie — întinzîndu-se și asupra mineralelor din care se extrag uranium și thorium, ca: *pechblenda*, *chalcolit*, *autunit*, *monazit*, *thorit*, *orangit*, *fergusonit*, *clereit*, a constatat că aceste minerale sînt radioactive [2]), și în deosebĭ mineralele de pechblendă, chalcolit și autunit posedă o radioactivitate mult maĭ mare de cît însășĭ acea a uraniuluĭ orĭ a thoriuluĭ metalic; ceea ce indica prezența în aceste minerale a unuĭ, orĭ a unor substanțe—pe lîngă thoriu și uranium—mult maĭ radioactive de cît acestea; de oare ce era dovedit, că radioactivitatea crește treptat ce se curăță substața radioactivă de corpurile străine neactive, cu care se găsește amestecată în natură. Conduși de aceste considerațiunĭ, d-l și d-na Curie aŭ reușit să descopere încă din 1898 existența a unor substanțe noĭ cu mult maĭ radioactive de cît uranium și thorium, și anume *polonium*, iar în colaborare cu *Bémont*, corpul a căruĭ nume astăzĭ face ocolul pămîntuluĭ, *radium*. Tot în pechblendă, ***Debierne*** a găsit că există un noŭ corp foarte radioactiv, pe care l-a numit *acti-*

---

1) Singur fosforul arată la măsurările electrice ce se făcea, că ar poseda însușirĭ analoage; probabil energiı ce manifesta, era datorită faptuluĭ că fosforul se oxidează lesne.

2) Determinarea intensitățeĭ radioactive se face măsurînd cu aparate speciale conductibilitatea uneĭ păturĭ de aer sub influența substanțeĭ radioactive.

nium. Dintre aceste treĭ corpurĭ numaĭ radium a putut fi izolat în stare de element curat, prin lungĭ operaţiunĭ, despre care ne vom ocupa maĭ departe; celelalte două n-aŭ putut fi separate de cît în unire cu un alt metal, neactiv. D-niĭ *Giesel, Hoffmann, Strauss* aŭ indicat o a 6-a substanţă radioactivă înrudită prin însuşirĭ cu plumbul; dar existenţa acesteia este şi maĭ problematică ca a poloniuluĭ şi actiniuluĭ.

Un fapt este demn de amintit, că descoperirea noilor substanţe radioactive, descoperire la care soţiĭ Curie şi-n deosebĭ d-na Curie aŭ o parte destul de însemnată, nu se datoreşte întîmplăreĭ, ci unor consideraţiunĭ teoretice şi experimentale, ceia ce face şi maĭ multă cinste descoperitorilor.

Din cele arătate maĭ sus se vede, că radium şi celelalte substanţe radioactive cu însuşirile lor eraŭ cunoscute de cîţĭ-va anĭ în cercurile ştiinţifice, totuşĭ nu aŭ ajuns pînă acum la cunoştinţa mareluĭ public; şi probabil n-am fi azistat nicĭ în prezent la această mişcare prin presă şi la acest interes viŭ în public, dacă n-ar fi intervenit un şir de manifestărĭ exterioare, de-o importanţă minimă pentru chestiunea în sine. E vorba de acele distincţiunĭ şi recompense morale şi materiale, ce s-aŭ acordat de curînd şi într-un scurt interval de timp principalilor campionĭ în lupta pentru noile cucerirĭ ale ştiinţeĭ. Academia din Stockholm a acordat în şedinţa din 20 Noembrie a. c. premiul Nobel[1]) pentru fizică d-luĭ H. Becquerel şi soţilor Curie, pentru cercetările lor asupra substanţelor radioactive. Tot pentru aceleaşĭ merite, soţiĭ Curie aŭ fost distinşĭ de către Societatea Regală din Londra cu marea medalie *Davy*; iar Sindicatul Preseĭ din Paris a oferit d-neĭ Curie 60.000 leĭ din premiul *Osiris*[2]). Aceste distincţiunĭ şi recompense, urmate de altele

1) *Nobel*, un inginer suedez, a fost inventatorul dinamiteĭ; cu această invenţiune a cîştigat o avere colosală, pe care a lăsat-o la moartea luĭ să se capitalizeze pînă la o sumă anumită, care odată atinsă să formeze un fond, ale căruĭ dobînzĭ să se distribue anual acelor ce vor fi contribuit maĭ mult la răspîndirea păceĭ şi frăţieĭ între oamenĭ.

2) Premiŭ din un fond instituit de către bancherul Osiris pentru descoperirĭ ştiinţifice.

(d-l P. Curie a fost însărcinat cu facerea unuĭ curs la Sorbona), aŭ provocat în presă şi public acea mişcare, menită să popularizeze cît maĭ departe şi cît maĭ adînc noile descoperirĭ ştiinţifice şi pe aceĭ ce s-aŭ ilustrat prin ele [1]).

Estracţiunea radiuluĭ

De oare-ce, dintre toate substanţele radioactive cunoscute, radium prezintă cea maĭ mare intensitate radiantă (cel puţin de un milion de orĭ maĭ activ ca uranium), voiŭ descrie aicĭ mijloacele de extracţiune, evitînd amănunţimile care ar îngreuia descrierea; apoĭ voiŭ arăta pe scurt însuşirile remarcabile ale acestuĭ corp şi aplicaţiunile practice la care ar putea da naştere.

Mineralele ce cuprind radium sînt relativ rarĭ şi se cunosc pînă-n prezent puţine locurĭ unde se găsesc asemenea minerale; dacă ţinem samă şi de faptul că radium se află în cantităţĭ foarte micĭ în aceste minerale, ne putem da uşor samă de dificultăţile materiale şi experimentale ce se întîmpină la prepararea, chiar în cantităţĭ minime, a vre-uneĭ sărĭ de radium pură, necesară cercetărilor ştiinţifice; din aceste cauze costul metaluluĭ pur şi al să-

---

1) Socot a interesa pe cetitorĭ dînd cîte-va notiţĭ biografice asupra savanţilor, carĭ şi-aŭ legat numele de studiile făcute asupra radioactivităţeĭ.

D-l *Henry Becquerel* aparţine uneĭ familiĭ de fizicianĭ; bunicul şi părintele săŭ aŭ fost membri aĭ Institutuluĭ Franţeĭ; el însuşĭ un savant cunoscut deja prin lucrărĭ ştiinţifice anterioare acelor asupra radioactivităţeĭ. Este profesor la Museum de istorie naturală şi la şcoala politechnică; este membru al Academieĭ de ştiinţĭ din Paris.

Soţiĭ Curie sînt la începutul activităţeĭ lor ştiinţifice; dar şi aceştĭ savanţi—şi-n deosebĭ d-l Curie—eraŭ cunoscuţĭ în lumea ştiinţifică prin lucrările lor, chiar înainte de cercetările ce ne preocupă. Eĭ aŭ lucrat în comun asupra substanţelor radioactive, cu o tenacitate de admirat şi cu mijloace materiale şi de experimentare foarte restrînse.

D-l *P. Curie*, născut la 1860, e profesor la şcoala de fizică şi chimie, şi de curînd însărcinat a face curs la Sorbona.

D-na *M. Curie-Sklodowska*, de origină poloneză, s-a născut în 1867 la Varşovia; e doctor în ştiinţĭ şi profesoară de fizică şi chimie la şcoala normală superioară de institutoare din Sèvres. D-neĭ Curie îĭ revine partea cea maĭ însemnată din studiile făcute pentru descoperirea poloniuluĭ şi a radiuluĭ, pentru extragerea acestuĭ din urmă şi pentru studierea însuşirilor acestor corpurĭ radioactive.

rilor sale este foarte ridicat [1]). Dintre mineralele radifere, cel maĭ important este *pechblenda*, în constituţia căreia, pe lîngă elementele radioactive uranium, thorium, radium, polonium şi actinium, intră foarte multe alte elemente ca: siliciŭ, sulf, plumb, calciŭ, aluminiŭ, fer, cupru, bismuth, zinc, cobalt, mangan, nichel, vanadiŭ, stibiŭ, niobiŭ, tantal, arsenic, bariŭ, etc. Actinium s-a obţinut împreună cu thorium, de care n-a putut fi separat, polonium de asemenea nu s-a putut separa de bismuth, iar radium se separă împreună cu sările de bariŭ. Pechblenda se exploatează în Europa la minele din *Ioachimsthal* (Bohemia), servind pînă în timpurile din urmă numaĭ la extragerea sărilor de uranium. Se maĭ găsesc minerale radifere la Colorado (Statele-Unite) [2]), în Suedia, Siberia, Ceylon; de curînd Lord Ragleigh a găsit radium în jurul isvoarelor minerale de la băile *Bath* (Anglia), unde se dezvoltă şi gazurĭ ce cuprind helium.

Odată ce d-na Curie a observat, că pechblenda are o radioactivitate maĭ mare de cît uranium şi a presupus existenţa a noĭ substanţe radioactive în acel mineral, a început — în colaborare cu soţul săŭ — un lung şir de operaţiunĭ chimice şi fizice, în scop de-a separa noile corpurĭ active, a căror existenţă o bănuiaŭ. In toate separările ce aŭ făcut, le-a fost foarte uşor să urmărească substanţa radioactivă, măsurînd prin metode electrice intensitatea putereĭ radioactive; căcĭ asemenea substanţe emit radiaţiunĭ care fac aerul cu atît maĭ bun conducător pentru curentul electric, cu cît intensitatea putereĭ radioactive este maĭ mare; decĭ măsurînd, în anumite condiţiunĭ experimentale, conductibilitatea uneĭ păturĭ de aer, în care se află vre-un corp radioactiv, ne dăm samă despre intensitatea putereĭ radioactive a aceluĭ corp. Asemenea măsurătorĭ se pot face lesne în orĭ-ce laborator de fizică. Prin acest mijloc ingenios. experimentatorul îşĭ dă samă

---

1) 1 gr. radium pur ar costa peste 150,000 fr. (Le Radium).

2) Aceste mine sînt exploatate de curînd pentru extragerea radiuluĭ de către o puternică societate din Buffalo; mineralul trebue transportat cu catîrĭ vre-o 200 k. m., din care pricină pentru moment preţul a 1 gr. radium la acea societate este de vr-o 200000 fr. (Le Radium, Janv. 1904).

după fiecare separare, la care supune substanţa radiferă, în care porţiune se află radium. Iată, într-un rezumat cît se poate de succint, operaţiunile la care trebue supusă pechblenda, pentru a separa radium. Mineralul este amestecat cu sodă (carbonat de sodiŭ) şi încălzit pînă la topire, apoĭ se spală cu apă caldă şi acid sulfuric apos, pentru a separa uranium, care se dizolvă în lichidele de spălare. Rămăşiţa, care nu se dizolvă şi este de $4^1/_2$ orĭ maĭ radioactivă ca uranium, serveşte la extragerea radiuluĭ. Soţiĭ Curie, mulţumită intervenireĭ profesoruluĭ Suess de la Viena, aŭ putut obţinea de la guvernul austriac o tonă din această rămăşiţă şi autorizarea ca administraţia minelor din Ioachimsthal să le puie la dispoziţie şi alte tone din asemenea substanţă. Prin diferite operaţiunĭ chimice [1] s-a putut obţinea din o tonă de rămăşiţĭ, 10—20 kgr. de sulfaţĭ bruţĭ aĭ maĭ multor metale, printre care şi radium; aceştĭ sulfaţĭ aŭ o radioactivitate de 30—50 orĭ maĭ mare ca acea a uraniuluĭ metalic.

Din sulfaţiĭ bruţĭ radiferĭ prin diferite transformărĭ chimice [2], în scop de-a purifica amestecul, se obţin vr-o 8 k. gr. (din o tonă

---

1) Rămăşiţa prin ferbere cu o disoluţie concentrată de CO_3Na_2 este transformată în carbonaţĭ şi sulfat de sodiŭ; acesta se înlătură prin spălare odată cu plumbul, siliciul şi aluminiul. Rămăşiţa insolubilă este tratată cu acid clorhidric ordinar, care preface în clorurĭ solubile cea maĭ mare parte dintre metale, printre care polonium şi actinium, iar radium rămîne în porţiunea insolubilă, pe care o spălăm cu apă, apoĭ o ferbem din noŭ cu leşie de sodă concentrată (soluţie concentrată de CO_3Na_2), rămăşiţa insolubilă, după spălarea cu apă este tratată cu acid clorhidric pur (lipsit de acid sulfuric); disoluţia conţine ca substanţe radioactive, radium şi oare-care cantităţĭ de polonium şi actinium. Din disoluţie de precipită cu acid sulfuric sulfat de bariŭ radifer, amestecat cu calciŭ, plumb fer şi puţin actinium; acest amestec constitue sulfaţiĭ bruţĭ radioactivĭ.

2) Sulfaţiĭ sînt ferţĭ cu leşie de sodă concentrată, iar carbonaţiĭ obţinuţĭ sînt transformaţĭ în clorurĭ; prin disoluţia acestora se trece un curent de hidrogen sulfurat, care dă o mică cantitate de sulfurĭ active din causa poloniuluĭ. Soluţia filtrată e tratată cu clor şi apoĭ cu amoniac pur, care dă oxizĭ şi hidraţĭ foarte activĭ din cauza actiniuluĭ. Disoluţia filtrată este tratată cu carbonat de sodiŭ; iar carbonaţiĭ alcalino—pămîntoşĭ obţinuţĭ prin filtrare şi spălare sînt transformaţĭ în clorurĭ; acestea-s evaporate la uscare şi spălate cu acid clorhidric concentrat, pentru a înlătura clorura de calciŭ; ast-fel se obţine clorura de bariŭ radiferă.

de rămășițĭ întrebuințată) clorură de bariŭ radiferă, cu o putere radioactivă de 60 orĭ maĭ intensă ca a uraniuluĭ metalic.

Toate aceste operațiunĭ de separare se fac de obiceiŭ în instalațiunĭ industriale; în laborator nu se face de cît separarea pe cale fizică a clorureĭ de radium din clorura de bariŭ și de radium. Separarea se bazază pe faptul, că clorura de radium este ceva maĭ puțin solubilă în apă distilată și maĭ ales în apă amestecată cu acid clorhidric curat de cît clorura de bariŭ. Operațiunea este destul de lungă și anevoioasă. La fie-care separare se măsoară intensitatea putereĭ radioactive a cristalilor obținuțĭ. Cu multă greutate s-a putut obținea (din o tonă de rămășițĭ) cîte-va decigrame de clorură de radiŭ curată [1]). Cristaliĭ obținuțĭ sînt de forma unor ace, cu acelașĭ aspect la ambele clorurĭ (de bariŭ și de radium).

Pentru a se încredința, că clorura de radium este curată saŭ maĭ cuprinde urme de bariŭ, soțiĭ Curie aŭ recurs la analiza spectrală mijlocul cel maĭ bun pentru a recunoaște prezența a cantitățĭ foarte micĭ din unele substanțe [2]). *Demarçay* a stabilit, prin analiză spectrală, că radium prezintă în spectru vr-o 12 bande nete și înguste, dintre care cea maĭ însemnată este în ultraviolet.

Prin diferite separărĭ fizice și chimice s-a putut obținea un bismuth polonifer, foarte radioactiv; însă a căruĭ radioactivitate scade cu timpul. Prin mijloace asemănătoare *Debierne* a obținut thorium cu actinium. Aceste substanțe radioactive n-aŭ dat la analiza spectrală de cît bandele bismuthluĭ și ale thoriuluĭ; din această cauză existența actiniuluĭ și a poloniuluĭ este pusă

---

1) O tonă de rămășițĭ cuprinde cam 2 d. gr. radium.

2) Sodiul este metalul cel maĭ sensibil la spectroscop; ajunge o cantitate de $\frac{1}{3000000000}$ dintr-un gram de sodiŭ într-un amestec pentru a fi recunoscută prin analiza spectrală.

la îndoială; se crede că așa zisul bismuth-polonium n-ar fi de cît bismuth devenit radioactiv în pechblendă prin vecinătatea radiuluĭ, maĭ ales că orĭ-ce corp poate deveni provizoriŭ radioactiv sub influența altor substanțe radioactive. Totușĭ chestiunea nu este de deplin lămurită, de oare-ce sînt multe corpurĭ cu o foarte slabă reacțiune spectrală.

(Va urma)

TEODOR T. BURADA

AMINTIRI

IX

Cum am fost arestat în comuna Straja (Bucovina)

Pe la începutul luneĭ Iulie 1878, mă aflam în cercetările mele etnografice prin Bucovina. După ce am cutrierat comunele: *Tereblecea, Crasna, Cupca, Vicovul de sus, Viçovul de jos* și altele multe, m-am oprit în comuna Straja, unde am fost în gazdă la preotul Dimitrie Onciul, părintele d-luĭ D. Onciu director la Arhiva statuluĭ din Bucureștĭ. Petrecerea mea prin acele locurĭ, și necontenitele cercetărĭ ce făceam femeilor bătrîne și moșnegilor, pentru a aduna bocete, vrăjĭ, descîntece și maĭ cu samă datinile poporuluĭ romîn la înmormîntărĭ, precum și cumpărarea a unuĭ număr mare de fluere și buciume, de pe la ciobanĭ, aŭ atras bănuelĭ asupra mea, în ochiĭ jandarmilor, cari presupunîndu-mă de spion, m-aŭ ridicat în 7 Iulie[1], chiar din casa preotuluĭ Onciul, unde mă aflam în gazdă. Intrînd jandarmiĭ

1) In scrierea mea „O călătorie la Romîniĭ din Silesia Austriacă" Iașĭ, 1896, la nota de la pag. 5, din eroare s-a menționat data de 10 August 1878.

în casa preotului, îi spuse că: pe călătorul ce aĭ primit în gazdă îl urmărim maĭ de mult timp, și că acuma, noi îl vom ridica de aicĭ, și-l vom duce la autoritățile polițienești din Rădăuțĭ, unde își va da îndreptările sale; acolo va arata ce cauta el prin satele din Bucovina, și ce însamnă necontenitele cercetări și sfătuiri avute cu femeele bătrîne și cu moșnegiĭ de prin aceste locurĭ.

Preotul Onciul, a fost foarte jignit în sufletul seŭ de această neașteptată întîmplare. Eŭ n-am avut ce face, a trebuit cu mare părere de răŭ, în grabă, să părăsesc casa sfinției sale, și să mă pregătesc de drum. Luîndu-mĭ apoĭ rămas bun de la sfinția-sa, mi-am luat buciumile și fluerile ce cumparasem, și am pornit cu jandarmul care era înarmat cu o pușcă. Inainte de a părăsi casa, preotul Onciul mă sfătui, ca să nu mă opun la tot ceia ce-mĭ vor spune jandarmiĭ, și nicĭ să caut să fug cumva de sub paza lor, căcĭ eĭ sînt atuncĭ în drept, să-mĭ tragă un glonț și să mă omoare. Am mulțumit preotuluĭ despre sfatul ce mi-a dat, și apoĭ am pornit pe jos spre Rădăuțĭ urmat de jandarmĭ și așa după cîte-va zile din cazarmă în cazarmă, pe unde și mîneam, am ajuns în Rădăuțĭ. Aicĭ am fost pus la închisoare, unde am stat patru zile, apoĭ în urma interogatoruluĭ ce mi s-a luat de către judecătorul de instrucție de acolo, și a corespondențeĭ urmată telegrafic cu prefectul județuluĭ Iașĭ Vasile Gheorghian, autoritățile de acolo, negăsind nicĭ o vină în contra mea, m-aŭ pus în libertate, dîndu-mi-se voie a maĭ rămîne prin Bucovina, încă treĭ zile în baza unuĭ permis (Aufenthaltskarte) No. 2826, din 28 Iulie 1878, ce mi s-a eliberat de către autoritățile polițienești din Rădăuțĭ, fiind pus în acelaș timp sub privigherea jandarmilor. Implinindu-se acele treĭ zile, am fost dus de jandarmĭ pînă la fruntarie și izgonit din Bucovina.

TEODOR T. BURADA

Două inscripţiunĭ turceştĭ

de la cişmelele din poarta bisericeĭ Sf. Spiridon din Iaşĭ

Venind în scaunul Domnieĭ Moldoveĭ, Grigore Alexandru Ghica Vodă, la anul 1764 luna Fevruarie, s-a aratat priincios ţăriĭ şi oraşuluĭ Iaşĭ, pe care l-a înfrumuseţat cu maĭ multe clădirĭ, făcînd şi două cişmele cu apă bună şi îndestulătoare.

Iată ce ne spune despre aceasta, cronicarul Enache Kogălniceanu: „Văzînd că s-aŭ înmulţit norodul în Iaşĭ şi apa le este puţină şi peste mînă, aŭ socotit să aducă apă să aibă saraciĭ îndestul şi aşa aŭ adus din treĭ patru locurĭ cu mare cheltueală, făcînd două cişmele minunate şi frumoase, pline de apă la poarta Sf. Spiridon, şi alte cişmele la poarta Golieĭ, şi aceia şi maĭ frumoasă şi cu mare haznè, care adapă tot norodul, şi auzea în tot ceasul rugînd pre Dumnezeŭ, ca să ierte sufletele şi pacatele părinţilor Marieĭ Sale, care nu puţină pomenire şi odor aŭ lasat acestuĭ pămînt, de se va pomeni în tot veacul acesteĭ ţărĭ" [1]).

Şi pînă-n ziua de astăzĭ se văd acele două cişmele împodobite cu sculpturĭ, avînd fie care cîte o ţevie, şi care se află una-n dreapta şi alta-n stînga porţeĭ de la biserica Sf. Spiridon.

Prin acele ţeviĭ curgea apa adusă de Grigorie Ghica

---

1) Letopisitul ţeriĭ Moldoveĭ, Bucureştĭ 1874. t. III. p. 252.

Vodă, *pentru norod, şi pentru saracĭ, ca să aibă cu indestulare,* astăzĭ însă acea apă, este luată pentru trebuinţele ospitalul Sf. Spiridon.

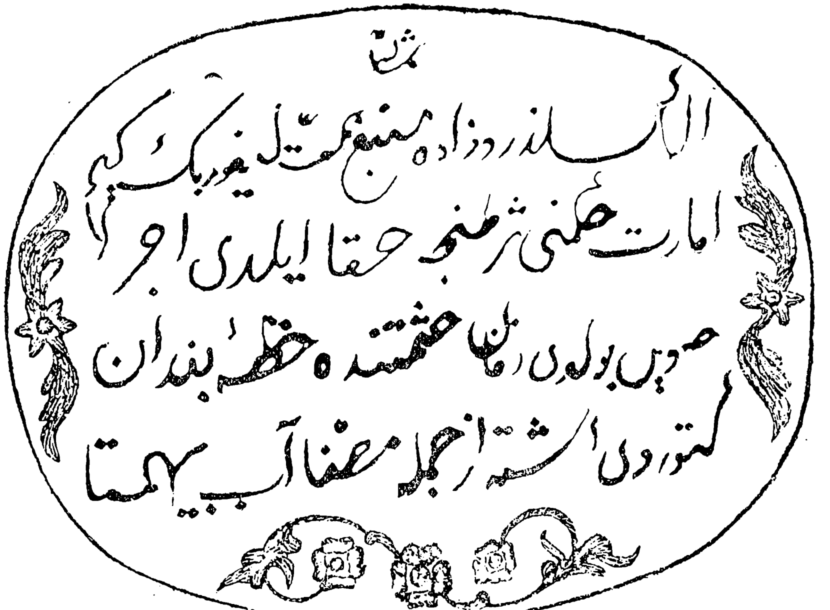
Cît ar fi de dorit ca apa de la acele cişmele să fie lasată în totdeauna numaĭ pentru îndestularea oraşenilor, şi să remîe aşa, după cum hotărise Grigore Ghica Vodă, cel ce a adus-o.

Deasupra fie-căreĭ din aceste ţevĭ, la o înălţime de 1 m. 60 cent., se află cîte o inscripţiune în limba turcească, cu litere săpate pe piatră şi în relief, care abia se maĭ cunosc că aŭ fost cînd-va aurite. Forma acestor inscripţiunĭ, este eliptică, avînd 48 cent. în lungime şi 35 cent. în lăţime.

Ele mărturisesc că Grigore Ghica Vodă a făcut acele cişmele.

Noĭ reproducem aicĭ în facsimile acele inscripţiunĭ.

Iată acea din dreaptă porţiĭ biserici Sf. Spiridon:

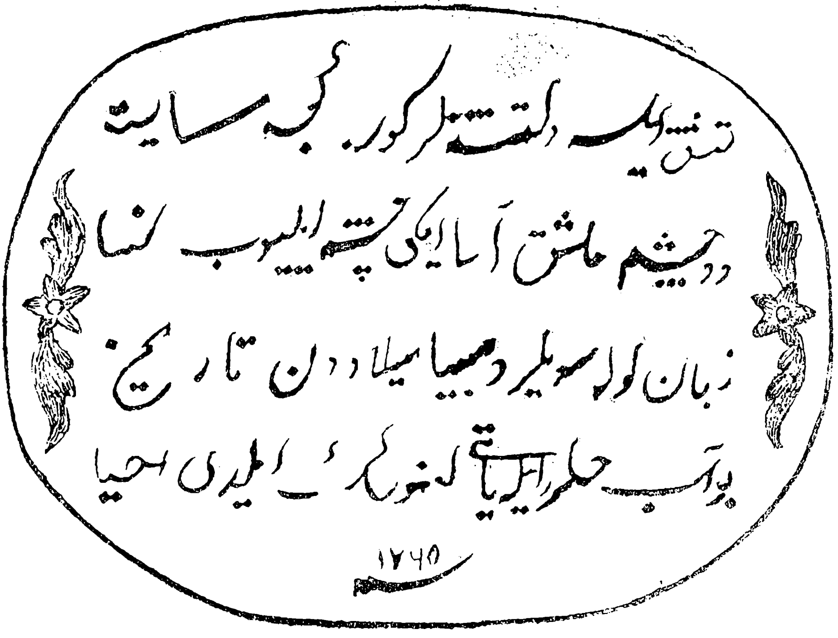
Această inscripţiune scrisă cu litere latine, dă sunetele urmatoare:

„Alexandru zaadè membai himet ligor bei kim
„emaret hochĭumĭuni sartingĕa hacà eiledi igĭra suin
„buldù zeman-i hoşmetindè hatai bogdan ieturdi işte ez
„gĭumlè musefà ab bihĭemtà.

Aceasta se traduce aşa:

„Sub Domnia luĭ Ghica beiŭ, fiiul luĭ Alexandru
„bine făcător care a stăpînit cu dreptate, a izvorît în
„Moldova această apă ce curge limpede şi curată.

Iată acea din stînga:

Scrisă cu litere latine dă sunetele următoare:

„Taaşuc eĭlesa dil neşneler ghiorduccĕa şaiestè dĭu
„ceşmi aasic aasà iki ceşmè eileĭub inşa zebàn liulè
„soĭler vehbià milladen tarĭh bu ab hulv ilè ĭaşi ligor
„bei eĭledi ehĭa.

1765.

Inţelesul eĭ pe romîneşte este următorul:

„Acelora cărora le este sete, să mulţemesc văzînd
„această cişme cu două ţeviĭ din care curge apă ca şi

„din doĭ ochĭ aĭ îndrăgostiților, și carĭ vor pomeni că „Grigorie beiŭ a făcut fericit orașul Iașĭ, aducîndu-ĭ acea- „stă apă dulce ca mierea.“

1765.

Deasupra inscripțiuneĭ turceștĭ din stînga se află o piatră cu o inscripțiune romînească în versurĭ, cu litere cirilice, sapată în relief, care are următoare cuprindere, și pe care pentru întăia dată o dăm aicĭ:

„Fântâna luĭ Siloam, scăldătoare luĭ Solomon, | pă- „răele făcătoruluĭ de minunĭ Spiridon, | izvorăsc sănătate „în graba, bolnavilor | lăcaș desfătare viață tuturor | în „Iașĭ. A triile Grigorie Alexandru Ghica dăruește | și „către toțĭ de obștie darul se înmulțește. | Insetaților ve- „dețĭ curgerile izvoarelor | venițĭ să dobîndițĭ viața ape- „lor. | Intru al doile an al Domnii Sale let 1765 Iulie 20.

Deasupra inscripțiunĭ din dreapta se află o altă inscripțiunĭ în limba grecească însă, tot cu litere sapate în relief, și are acelaș cuprins ca și acea romănească [1]).

Din cercetările ce am făcut atît la noĭ în Moldova, cât și în Valahia, n-am găsit alte inscripțiunĭ turceștĭ puse pe monumentele noastre publice.

Noĭ credem că Grigore Ghica vodă, le-a făcut în limba turcească, numaĭ ca să se arăte bine voitor în fața turcilor.

De o sută și maĭ bine de anĭ, staŭ aceste inscripțiunĭ turceștĭ ne cercetate de nimene [2]), eŭ cu ocaziunea călătorieĭ ce am făcut în Asia, în anul 1899, luîndu-le cu mine, m-am oprit în Constantinopole, unde găsind pe d-l Alphonse Lahaille, interpret la legațiunea noastră

---

1) Această inscripție s'a publicat în anul 1887 în revista ilustrată ΕΣΠΕΡΟΣ din Lipsca No. 148 de către fostul consul grecesc la Iași, d. S. Criticos.

2) V. Alexandri în „Salba literară“ Iașĭ, 1857, pag. 140, descriind *Iașiĭ în 1844.* și vorbind despre cișmelele și inscripțiunile greceștĭ și turceștĭ ce s-ar fi aflînd în Iașĭ, în loc de a cerceta ce conțin acele inscripțiunĭ și ce bine obștesc aŭ făcut Domniĭ din timpurile vechĭ pentru norodul orașuluĭ Iașĭ, se mulțumește numaĭ, a porecli de orientală, partea Iașuluĭ în care se află acele antichitățĭ istorice.

Regală de acolo, i le-am aratat rugîndu-l ca să mă facă cunoscut cu cine-va, care să mĭ le citeasca și să mi le traducă. D-sa m-a prezentat la renumitului arheolog Nasir Bey, mare cancelar Divanuluĭ împărătesc a Sublimeĭ Porțĭ, căruia aratîndu'ĭ acele inscripțiunĭ, mi-a spus ca sînt scrise în limba turcă-arabă, apoĭ cu cea maĭ mare buna voința mi le-a citit și tradus așa dupa cum s-a aratat maĭ sus.

DOCUMENTE

Ispisoc din 7168 April 20 (1660).

Sumar. Stefăniță Vodă Lupu întărește vînzarea satuluĭ Tărnauca ot Cernăuțĭ, ce o fac frațiĭ Radul vel stolnic și N. Abaza sulger al 2-a, fiiĭ luĭ Gavril Lupu hatman, către Pascal visternic al 3-a, în preț de 450 ughĭ; moșia le fusese și lor cumpărătură de la Ileana soția luĭ C. Ciogolea biv vel spatar.

† М(и)л(о)стїю Б[о]жїю мы̆ ӥѡ Стефан воевода г(о)сп(о)даръ земли Мѡлдавской. знаменито чиним. съ сим листом н(а)шим. въсѣм кто на нем. възрит. или чтѹ ‖ чин его оуслишит. ѡже придоше прѣд нами. ӥ прѣд ѹсими. н(а)шеми молдавскими болѣри. великих ӥ малих. болѣри г(о)сп(о)дв(а)ми „радѹла вели ‖ кии столник. ӥ брат его Некѹлаи абъза фторїи сѹлџѣрю“ по их доброю волѣ нѣким непонождени. анеприсиловани. иъ за их доброю волѣ. и про ‖ дали своих. права ѡтн(и)нѹ ӥ викѹплѣнїе село „тернаѹка“ съ сѹсиди. и съ вес приход. ѡт хотар до хотар. что ест тот село. оу влост чернъѹцскою ‖ ӥ бѣше им. за викѹпленїе. ѡт „Иляна кнегинѣ Костантин Чоголѣ бив вел Спътарю,“ та ѡни продали. болѣрїнѹ г(о)сп(о)дв(а)ми. Паскал тре ‖ тїи вистѣрник. ради четири сто ӥ пет десѧт. оугарски. ӥ въсталсѣ болѣринѹ г(о)сп(о)дв(а)ми вишеписани Паскал Третїи вистѣрник ‖ и платили тих п(и)н(ѣ)зи вишеписанїм ѰН въ рѹки болѣри г(о)сп(о)дв(а)ми „Радѹл великїи столник и брат его абъза С(и(н(о)ве Гаврил Хатман“ ‖ ѡт прѣд намӣ и ѡт прѣд н(а)шеми болѣри. тѣм ради и г(о)сп(о)дв(а)ми яко ѹвидѣхом межди них за их

добро волною токмєждо и испълнои за || плат. ами такождеє. и ѡт нас дадохом и потвр(ъ)дихом болѣринꙋ н(а)ше вишє-писани Паскал Трєтии вистѣрник на тот село Тєрнаꙋ || ка како да бѫдєт ємꙋ права ѡтн(и)нꙋ. и викꙋплєнїє и ꙋрик и потвръж-дєнїє нєпоколѣбимꙋ николиже на вѣки. ємꙋ и дѣтєм єго и ꙋнꙋ || чатом єго и прѣꙋнꙋчатом и въсѧмꙋ родꙋ єго кто сѣ изберет наиближнїи. а хотар тоє село Тєрнаꙋка де єстъ эмꙋ ѡт ꙋсих || сторони а ѡткъ иних по старомꙋ хотарꙋ по кꙋда из вѣка ѡживали. а на то єст вѣра н(а)шє г(о)сп(о)два вишєпи-санаго мы иѡ Стєѳанꙋ Воєвода || сих благочистиваго Иѡ Василїє воєвода. и вѣра болѣри нашнх. в, п.

Тома Катакозоно великаго дворника. Долнѣи зєм || ли. и вѣра пана Иѡн Пръкєскꙋла великаго дворника вишнѣи земли. и вѣра пана Илїє Шєптєлича хатмана и паркалаб Сꙋчєвскон и || вѣра пана Мирон Чоголѣ и Тодєрашко Иѡрдаки пъркъ-лабовє Хотински. и вѣра пана Никꙋлаи Бꙋхꙋш и Илїє Ѧрапꙋл паркалабовє || Нємєцки. и вѧра пана Ѧндроник паркалаб Ро-мански. и вѣра пана Дима Портарѣ Сꙋчавски. и вѣра пана Ѧндроник Постєлник. || и вѣра пана Нєкꙋлаю Раковиц спътарѣ и вѣра пана Григорїє Хъвъшєскꙋл чашника. и вѣра пана || Иѡр-даки вистѣрника и вѣра пана || Радꙋл столника. и вѣра пана Б.... комиса. и вѣра въсих болѣри н(а)шъ. Молдавских великих и малих. а по н(а)шим животѣ и г(о)сп(о)дванїє кто || бѫдєт г(о)сп(о)д(а)ръ. ѡт дѣти н(а)ших. или ѡт н(а)шєго рода. или пак бꙋд кого б(ог)ъ изберет г(о)сп(о)д(а)ръ бити ꙋ н(а)-шеи земли Молдавскои. тот би ємꙋ нєпорꙋшил н(а)шєго || оу-строєнїє и потвръждєнїє нъ алєки єм дали и ꙋкрѣпили занꙋже єсть ємꙋ права викꙋплєнїє на свои праких. п(и)н(ѣ)зи. а нан болши крѣ || пост н потръждєнии томꙋ въсємꙋ вишєпи(са)номꙋ вєлѣли єсми н(а)шємꙋ вѣрномꙋ и почитєномꙋ болѣринꙋ панꙋ „Раковиц Чєханꙋ великѡмꙋ || логоѳєтꙋ“ писати и нашє печати прєвѣсити късъмꙋ истиномꙋ листꙋ н(а)шємꙋ; писал Щєѳанꙋ Корлатꙋ въ на столнїи града || Ѧшскои. вто ѡт създанїє мирꙋ ҂зрѯн. а ѡт въпльщєнїє х(ри)с(то)ва ҂ахѯ. мсца Ѧприлїє К дь.

Traducere

Cu mila lui Dumnezeŭ *Noĭ Io Stefan Voevod*, Domnul ţăriĭ Moldavieĭ, înştiinţare facem cu această carte a noastră, tuturor cui vor căuta pe dînsa, saŭ cetindu-li-se o vor auzi, cum a venit înaintea noastră şi înaintea tu-

turcr alor noştri moldoveneştĭ boerĭ a marĭ şi a micĭ, boeriĭ Domnieĭ mele *Radul vel stolnic şi fratele său Neculaĭ Abăza* ftori (al doilea) sulgĭariu, de a lor bună voe de nime asupriţĭ orĭ siliţĭ, ci de a lor bună voe şi-aŭ vîndut a lor dreaptă ocină şi cumpărătură satul *Tcrnauca cu vecinii* şi cu tot venitul din hotar în hotar; şi este acest sat în ţinutul Cernăuţuluĭ şi le-a fost lor de cumpărătura de la *Ileana Doamna luĭ Constantin Ciogoleĭ bïv vel. spatariu.* Pe aceasta eĭ aŭ vîndut-o boeruluĭ domnieĭ mele Pascal tretii (al treilea) visternic, drept 450 ughi. Şi s-a sculat boerul domnieĭ mele maĭ sus scris Pascal treti vistearnic şi a plătit aceĭ banĭ de maĭ sus scrişĭ 450 în mânele boeruluĭ Domnieĭ mele *Radul vel stolnic şi fratele său Abăza, fiiĭ luĭ Gavril Hatman.* dinaintea noastră şi dinaintea a lor noştri boeri. Pentru care lucru şi domnia mea cum am văzut între eĭ de a lor bună voe tocmală şi plată deplin, şi noĭ aşijderea şi de la noĭ am dat şi am întărit boeruluĭ nostru maĭ sus scris Pascal treti visternic pe acel sat Târnauca, ca să-ĭ fie luĭ dreaptă ocină şi cumpărătură şi uric şi întăritură neclintită nicĭ o dânăoară în vecĭ, luĭ şi copiilor luĭ şi nepoţilor luĭ şi strănepoţilor luĭ şi prea strănepoţilor luĭ şi la tot neamul luĭ care i se va alege maĭ de aproape. Iar hotarul aceluĭ sat Târnauca să-ĭ fie luĭ din toate părţile şi despre alţiĭ pe vechiul hotar, pe unde din vecĭ aŭ umblat. Iar la aceasta este credinţa domnieĭ noastre maĭ sus scrisă Noĭ Io Stefan Voevod, fiul blagocestivuluĭ Io Vasile Voevod şi credinţa boerılor noştri. Credinţa boeruluĭ *Toma Cantacuzîno* vel vornic al ţăriĭ de jos, şi cr. p. *Ion Prăjescul* vel vornic al ţăriĭ de sus; cr. p. *Ilie Şeptelicĭ* hatman şi parcalab Suceveĭ; cr. p. *Miron Ciogolea* şi *Toderaşco Iordachi* parcalabi de Hotin, şi cr. p. *Niculaĭ Buhuşĭ* şi *Ilie Arapul* parcalabi de Neamţ; şi cr. p. *Andronic* parcalab de Roman, şi cr. p. *Dima* portar Suceveĭ, şi cr. p. *Andronic* postelnicul, şi cr. p. *Neculai Racoviţa* spatar, cr. p. *Grigorie Hăbăşescul* paharnic, şi cr. p. *Iordachi* visternicul, şi cr. p. *Radul* stolnic şi cr. p. (*Buhuş*)? comisul şi credinţa tuturor boerilor noştri aĭ Moldoveĭ a marĭ şi a micĭ.—Iar după a noastră

viață şi domnie, cine va fi domn din copiii noştri, saŭ din neamul nostru, saŭ ori pe care altul Dumnezeŭ îl va alege să fie domn în a noastră țară a Moldoveĭ, unul ca acela să nu-ĭ strice luĭ aşezarea noastră şi întăritura; de oare-ce i-am dat şi i-am întărit ca una ce-ĭ este dreaptă cumpărătura din drepțĭ baniĭ săĭ. Iar spre maĭ mare tărie şi împuterire a tuturor celor de maĭ sus scrise, am poroncit însine la al nostru credincios şi ales boer pan Racovița Cehan, vel log. să scrie şi pecetea noastră s-o atîrne la această adevărată carte a noastră. A scris Stefan Corlat în oraşul de reşedință Iaşiĭ, la anul de la zidirea lumiĭ 7168 iar de la întruparea luĭ Hristos 1660 luna April 20 zile.

Io Stѣfan Voevod

Racovița Cehan vel logofăt iscal.

Obs. Pergamentul original e proprietatea d-luĭ I. Manoliu, Zvoriştea (vechiu *Dvoreşti*) Dorohoĭ, fost proprietar al Tărnauceĭ. Are pecete mare atîrnată cu şnur gros în mătasă cu treĭ culorĭ: verde, galbănă şi fraise. Se ceteşte exerga: † Иw Щтефана воевода бжю милостію госпо. земл. молдо. ѕрѯи.

NOTE

1) *Nume de localitățĭ.* Ternauca (тернаѹка), de la slavonul тернъ—porumbel, spinărie,—nume dat după aspectul pămîntuluĭ, că era plin de porumbişte.

2) *Nume de persoane.* a) *Radul vel stolnic* şi *Neculaĭ Abaza sulger* al doilea, frațĭ, *fiiĭ luĭ Gavril Hatmanul,* fratele luĭ Vasile Lupul. Acest document întăreşte alt doc. din 7170 Mart 9 (1662), prin care se spune acelaşĭ lucru, că adică Radul şi Niculaĭ Abaza eraŭ feciorii luĭ Gavril Hatmanul, nepoțĭ de frate luĭ Vasile Lupul, şi verĭ primarĭ cu fetele luĭ Gh. Hatmanul; Meriuța şi Ilinca soția luĭ Ursachie vameşul (v. Uricar XXV, 239), cum şi altul din 7170 Mart 16, prin care se arată că *eraŭ morțĭ în 7170* Mart 16, când li se vinde la mezat averea lor constînd din moşiĭ şi sate, şi cumnatul lor de vară primară Ursachie vameşul iea pentru sine satul Bulbociĭ pe apa Căineruluĭ cu toțĭ

vecinii şi heleştee şi vadurĭ de moară pentru o datorie plătită de el în somă de 460 leĭ (Ureche «Miron Costin II 517)»

De Abăzeştĭ maĭ găsim următoarele ştirĭ prin cronicĭ:

Un Abăza clucerul e rînduit ispravnic la aducerea apelor în Iaşĭ în 7185 (1677) de Antonie Ruset Vodă (Let. II 16). Probabil tot acesta îl găsim postelnic în 7200 (1692) Iunie 20 (uricar XVI, 270) sub numele de *Ioan*, apoĭ îl găsim staroste de Cernăuţĭ sub N. Mavrocordat Vodă în 7218 (1710) (Let II 79). Maĭ cunoscut însă e Ilie Abaza vornicul despre Doamna, care pribegeşte în Rusia împreună cu D. Cantemir Vodă. Acest Ilie Abaza era feciorul luĭ Andreĭ Abaza, şi ţinea în căsătorie pe Safta fata luĭ Solomon Bîrlădeanul şi a Aneĭ logofeteasa (Ureche M. Costin I, 713). In ediţia rusească a scrieriĭ luĭ D. Cantemir: Vita C. Cantemirĭ se dă toată spiţa familieĭ Abaza. Ilie a avut 7 feciorĭ: Maria T. Merescul, Ioan, Luchian, Istrati, Ana, Costachi şi Nicolae. Şi azĭ familia Abaza ramura moldovenească trăeşte în jud. Tutova şi Tecucĭ, proprietară de pămînt pe valea Berbeciuluĭ la Grădeştĭ.

b) *Ileana doamna luĭ C. Ciogolea biv. vel spatar.* Ciogoleştiĭ eraŭ oamenĭ de ţară, ridicaţĭ, zice cronicarul, la cinste de Măria Sa Morghilă Vodă in I-a domnie (1630—1631) «Multe case de jos lipsite a locuitorilor ţăriĭ aŭ ridicat, ales pe *Giogoleştĭ*» (Let I 262). Arătarea cronicaruluĭ nu e dreaptă. Găsim un Ignat Ciogolea parcalab de Hotin în 7130 (1722) April 24 subt Stefan Tomşa (ur. XVIII, 313,333). Tocmaĭ în 7142 (1634) Mart 15 supt Moise Moghilă şi a 2-a oară apare un Ignat Ciogolea iarăşĭ parcalab de Hotin (ur. V. 228). In 1650 când Tatariĭ şi Cazaciĭ pradă Moldova, după nechibzuita poroncă a luĭ Vasile Vodă să atace pe Tatariĭ cu plean la Bratuleanĭ, între robiĭ luaţĭ aŭ fost şi giupăneasa luĭ Miron Ciogolea stolnicul cu o cucoană a luĭ care n-aŭ maĭ eşit din robie» (Let I 294). Pe acest *Miron* Ciogolea îl găsim parcalab de Neamţ în 7160 (1752) April 14 (Arh ist. I. 2. 191). Apoĭ îl găsim clucer sub domnia luĭ Gh. Stefan, în 7163 Maĭ 30 (Cr. Huşilor app. 71); 7175 Febr. 25 (Ureche, Miron Costin I, 84, arh. lit. III, 238), pentru a reveni iarăşĭ ca parcalab de Hotin sub Stefăniţă.—Urmează din aceastea că Miron Ciogolea nu fusese părtaş la comploturl luĭ Gh. Stefan, şi şi-a căutat de cluceria şi părcălăbia luĭ în linişte, căcĭ ura Lupuleştilor nu l-a atins pe dînsul. Afară de Ignat şi Miron Ciogolea maĭ avem pe Patraşco Ciogolea şi Constantin Ciogolea, probabil toţĭ

fraţi, căci cronicarii întru una scriŭ Ciogoleştii; apoi şi scurtul timp în care apar pe arena istoriei aceşti 4 Ciogolea: Ignat Miron, Patraşco şi Constantin, arată că eraŭ fraţi între ei.

Patraşco Ciogolea îl găsim parcalab de Hotin în 7142 Iunie 18 (ur. XIV, 49), în 7143 April 14 (Uricar XXV, 246, 305), în 7147 Febr. 4 (Uricar XVI, 27); ajunge apoi în logofeţie căci îl gasim *biv logofăt* în 7154 Aug 6 (Uricar XXIII, 381), în 7156 Mart 4 (Uricar XXIII, 219); pentru a ajunge vel stolnic în 7160 April 14 (Arh. Ist, 1, 2, 191), şi în 7161 Oct. 16 (Conv. literare 1888, 961). Era vel stolnic, când intră în complotul lui Gh. Stefan şi plăteşte cu capul în April 7161, cînd e tăiat împreună cu fratele săŭ Constantin şi cu Stefan serdarul.

Constantin Ciogolea vel spatar, are rolul cel mai activ în trădarea lui Vasile Lupul. Se vede că era cel mai mic dintre fraţi, luîndu-ne după data rangurilor de boerie, căci îl găsim abia vornic de poartă în 7153 Sept. 18 (Arh. Ist. I. 1. 120); Prin 7160, april, îl găsim spătar (Arh. Ist. 1. 2. 191), slujbă în care se găseşte şi în 7161 april, în momentul răsturnărei lui Vasile Vodă. Despre purtarea lui faţă cu Vasile Lupu, denunţarea trădării lui Gh, Stefan, scrierea scrisorei celebre aduse de Miron Costin (Let. II. 298), spovedania faţă cu Iosaf egumenul de la Aron Vodă, care a dat răvaşul în mâna lui Vodă, înfăţoşarea cu Stefan serdarul, şi mai la urmă tăirea capului scrie Letopiseţul cînd zice: «Atunci au dat pe amândoi Ciogoleştii şi pre Stefan serdariul pe mâna Seimenilor de i-au omorît noaptea denaintea pivniţei ce era înlăuntru în curte». (Let. I, 300).

3) *Divanul lui Stefan Vodă Lupul.*

Domnia lui Stefăniţă Vodă, zis şi *Papură* Vodă, din cauza unei foamete mari ce a bântuit ţara în timpul domniei sale de scurtă durată (16 Noem. 1659—1661 Noembrie 10) nu se semnalează de cât prin răzmeriţe şi buclucuri în afară. Avînd a lupta cu C. Şărban Vodă, ce venise cu Cazacii, are a înfrunta furia Tatarilor cu El-Agasi; mai apoi trece în Ardeal contra lui Racoţi, dînd sprijin lui Saidi Paşa în lupta de la Clujvar; mai apoi trebue să dea ajutor Turcilor la ziditul unor cetăţi din pajişte pe Nipru contra Cazacilor. Pe drum se îmbolnăveşte de lingoare (maligna) şi moare la Tighina. (Let. II, 348—355). Dacă sub raportul politicei externe a avut o domnie agitată şi periculoasă lui, el un cocon tînăr de 16—18 ani ne interesează a şti care i-a fost politica lui internă.

Numit domn prin banii tatăluĭ săŭ (300 pungĭ), cum și prin darurile bogate în blănĭ, Stefăniță a trebuit să iea cu sine pe boeriĭ rămașĭ credincioșĭ tatăluĭ săŭ, maĭ ales pe frațiĭ Toma și Iordachi Cantacuzino. De la detronarea tatăluĭ săŭ April 1653 pînă la înscăunarea sa Noem. 1659, trecuse 6 anĭ și jumătate.

Ultimul divan a luĭ Vasile Lupu se compunea din: *Gh. Stefan* log. *Ghica* vel vornic țăriĭ de jos, *Toma* vel vornic țăriĭ de sus, *Gheorghe* hatman și parcalab Suceveĭ, *Iordachi* vel vist., *Patr. Ciogole* vel stolnic, *Racoviță Cehan* vtori log. etc.

Din aceste nume se cunosc: Gh. Stefan ajunge domn și moare la Stetin; logofătul Ghica devine și el domn prin puterea Chiuprulíuluĭ; Patrașco Ciogolea e omorît de Vasile Lupu ca trădător. Rămîn frațiĭ Toma și Iordachi Cantacuzino, cari pribegind ceĭ 6 anĭ și jumătate sub domniile luĭ Stefan Gheorghe și Ghica Vodă, revin sub Stefăniță, unul tot ca visternic, altul ca vornic al țăriĭ de jos, iar ca logofăt vedem pe Cehan Racoviță, care era deja vtori logofăt sub tatăl săŭ.

In rangul de visternic găsim în ceĭ 6½ anĭ pe *Solomon Bârlădeanul*, care va ajunge maĭ apoĭ vel logofăt; iar ca vornic al țăriĭ de sus găsim pe *Dabija Evstrate*, care va ajunge și domn după Stefăniță. Din această analiză a divanuluĭ luĭ Stefăniță scoatem încheerea că în ceia ce privește politica internă tinărul principe s-a lăsat condus de oameniĭ tatăluĭ săŭ, în special de Cantacuzineștĭ și Racovițeștĭ. Iar venindu-ĭ moartea pe neașteptate la Tighina, și boeriĭ alegînd dintre eĭ pe Dabija vornicul, aŭ dus casă bună și cu noul domn, ca unul ce era dintre aĭ lor; de aicĭ găsim că în primiĭ anĭ Dabija Vodă păstrează în rang pe Racoviță Cehan ca vel logofăt, pe Toma Cantacuzino ca vel vornic al țăriĭ de jos, iar în locul luĭ Iordache Cantacuzino, care murise, începe a ridica în cinste pe fiul săŭ Toader, ca vel spalar.

Gh. Ghibănescu

Numerele viitoare vor conținea:

Gr. C. Buțureanu.	Vremele preistorice în Romînia: Omul qualernar, Omul actual etc., însoțite de numeroase clișee.
Gh. Ghibănescu.	Istoria oficială în școlĭ. Ce-ĭ cu documentul romînesc din 1523?
Th. Th. Burada	Amintirĭ de călătorie: O călătorie în satele romîneștĭ din Gubernia Camenitz-Podolsc (Rusia). Idolul Caloianu. Inscripția bisericeĭ din Hadimbu (Iașĭ). Inscripțiile de pe cele 4 turnurĭ ale zidului Golieĭ. Culegere de poeziĭ populare. Istoria teatruluĭ la Romînĭ. Despre straja pămîntească a Moldoveĭ. Inceputurile corurilor de muzica vocală bisericească, etc.
D. Cădere	Radium și substanțele radeoactive, însoțil de figurĭ în text.
A. D. Atanasiu	Gh. B. Panaiteanu, și inființarea galerieĭ detablourĭ și Școaleĭ de Arte-Frumoase din Iașĭ, cu portretul luĭ Panaiteanu.
Gustav Nether	Evoluția telegrafelor și poștelor in Romînia.
Gh. Gheorghiu	Verbul a bate (fr. maltraiter) și sinonimile sale.
	etc. etc.

Diferite *poeziĭ.*

Documente importante și *notițĭ.*

Prețul unuĭ numĕr 1 leu 25

Anul XV. FEVRUARIE 1904. No. 2.

ARHIVA

Organul Societăţeĭ Ştiinţifice şi Literare

DIN IAŞI

APARE O DATA PE LUNA

SUMARIU: Pag.

Dărĭ de samă

ABONAMENTUL PE AN 15 LEI

Pentru abonamente şi trimeterĭ de banĭ, a se adresa la librăria P. Iliescu & D. Grossu, Iaşĭ.

Comunicărĭ de articole şi orĭ-ce corespondenţă, a se adresa d-luĭ *Gr. C. Buţureanu, Iaşĭ.*

IAŞI
TIPOGRAFIA EDITOARE „DACIA" P. ILIESCU & D. GROSSU

ARHIVA

ORGANUL SOCIETAŢEI ŞTIINŢIFICE ŞI LITERARE
DIN IAŞI

Anul XV. Fevruarie 1904 No. 2.

A. D. ATANASIU

GHEORGHE BARDASARE PANAITEANU
ŞI
Infiinţarea Pinacotecei şi Scoalei Artelor-Frumoase
IN IAŞI [1])

Gheorghe Bardasare Panaiteanu [2]) este născut în preziua mareluĭ Mucenic Gheorghie, la 22 Aprilie 1816 [3]), în tîrguşorul Burdujenĭ, judeţul Botoşanĭ, fiŭ al luĭ Panaite Bardasare, mic comerciant şi al soţieĭ sale Elena Panaite Bardasare, născută Parvu şi călugărită spre bătrîneţă sub numele de Epraxia Shimonaha, la mînăstirea Agafton (jud. Botoşanĭ).

In lipsă de şcolĭ publice, Gh. B. Panaiteanu a învaţat carte bisericească şi psaltichie, în limba grecească, la mînăstirea Teodorenii din Burdujenĭ, cîntînd la strana mare. Inzestrat cu o voce foarte frumoasă şi puternică, fiind ager la minte şi avînd bună purtare şi-a atras dragostea luĭ Sofronie Macris Arhimandritul mînăstireĭ

1) Un capitol extras, în rezumat, dintr-un studiŭ dezvoltat, ce va apărea asupra Artelor, Pinacoteceĭ şi Scoaleĭ Artelor-Frumoase, în Iaşĭ, de A. D. Atanasiu, cu ilustraţiunile tuturor tablourilor însemnate ale Pinacoteceĭ şi colecţiunilor particulare din Iaşĭ

2) Biografia luĭ Panaiteanu este strîns legată cu istoricul şcoaleĭ Artelor-Frumoase; decĭ nu să poate ocupa cine-va de biografia luĭ, fără să facă şi istoricul acestor institute.

3) Nu, după cum spune d-l N. E. Idieru, în *Istoria Artelor*, Bucureştĭ 1898, la p. 306, punînd data naştereĭ luĭ Panaiteanu la 1811, ci după actele oficiale existente şi chiar însuşĭ Panaiteanu, într-o notiţă, arată că ziua naşteriĭ luĭ este „în preziua Mareluĭ Mucenic Gheorghe, *la 22 Aprilie 1816*“.

Teodorenĭ (Burdujenĭ), care l-a adus împreună cu nepoţiĭ luĭ şi pe Panaiteanu, la şcoala de la Treĭ-Sfetitele, unde era tot Sofronie Macris ca egumen şi al acesteĭ mînăstirĭ.

Terminînd şcoala de la Treĭ-Ierarhĭ, *la 1835, Panaiteanu fu înscris la Academia Mihaileană din Iaşĭ şi în cincĭ anĭ, adecă la 10 Aprilie 1840, a terminat-o, cu eminenţia la cursurile academice şi cu mare distincţiune la clasul zugrăvitureĭ* [4]), predat de însemnatul pictor veneţian *Natale Schiavoni* [5]), *dîndu-se luĭ Panaiteanu întîiul premiŭ* [6]).

Epitropia învăţăturilor publice din Moldova şi în special Gheorghe Asachi, referendarul şcoalelor, văzînd

---

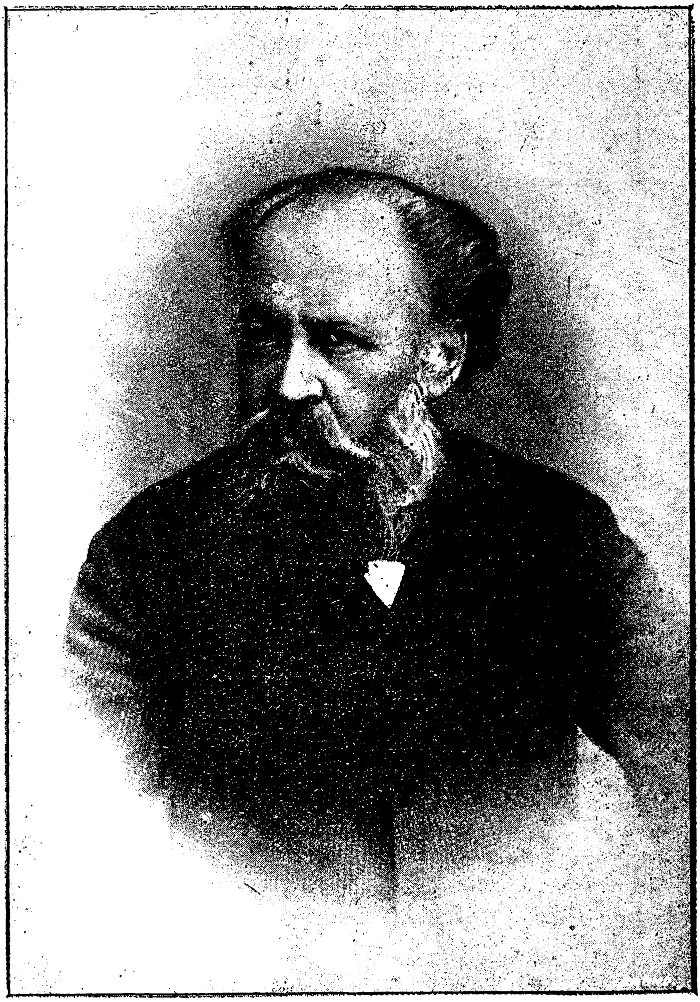
4) Panaiteanu să distinge la clasul zugrăvitureĭ *al Academieĭ Mihailene*, unde se preda şi desemnul şi pictura, iar nu cum zice d-l Idieru în Istoria Artelor, că Nastasan şi Panaiteanu, s-aŭ distins ca elevĭ aĭ şcoaleĭ de pictură organizată de Asachi, pag. 304.

5) *Schiavoni Natale*, pictor şi gravor, născut în Chioggia 1777, mort 16 Aprilie 1858 în Veneţia, foarte sarac la început, găsi sprijin la *Raphael Morghen* în Florenţa şi la 1797 se întoarce la Veneţia, unde sfîrşi studiile la *F. Maggioto*. El zugrăvi tablourĭ cu subiecte religioase, portrete în miniatură. De la 1802—1816 a vieţuit în Triest, zugrăvind acolo pe împăratul şi împărăteasa Austrieĭ şi apoĭ în Viena, toată familia împărătească. La 1825 merse la Milano unde se ocupă numaĭ cu gravura. Apoĭ Schiavoni fu chemat în Iaşĭ de Mitropolitul Veniamin Costache, ca să zugrăvească tablele pentru catapeteazma Mitroprolieĭ. Şi *la Academia Mihaeleană* pe lîngă celelalte studiĭ ştiinţifice şi literare, *însemnatul pictor Schiavoni Natale, preda desemnul şi pictura*. Data exactă a plecăreĭ luĭ Schiavoni din ţară, pînă acum, n-am putut-o afla, dar în 1840 îl găsim în Veneţia, unde ie numit profesor la Academia de arte frumoase, iar în 1841 zugrăveşte un tabloŭ de altar pentru biserica Sf. Antoniŭ din Triest. In 1842 zugrăveşte Flora dormind.

In general figurile sale bărbăteştĭ, sînt excelent desemnate şi zugrăvite viguros, dar maĭ mult în nudele femeeştĭ excelează şi cu deosebire jumătăţile de figură ca : la volupté, l'indignation, la Friponne, Venus in Bade (treĭ sînt în Rosenstein la Studtgard), lo îmbrăţişînd pe Jupiter (tabloŭ rămas la fostul luĭ elev Gh, Schiller, actualminte în proprietatea d-luĭ Prodan, Iaşĭ). Sufletul femeesc este plin de viaţă, exprimat în tablourile luĭ cu un gust deosebit de atracţiune şi înşelăciune. Cel maĭ însemnat tabloŭ al luĭ Schiavoni este *Magdalena*, în galeria din Belvedere în Viena.

Gravurile luĭ să deosebesc prin cea maĭ înaltă caracteristică în formă, indicînd efectul coloritluĭ. Cele maĭ însemnate gravurĭ sînt : Inălţarea Sf. Mariĭ şi punerea luĭ Crist în mormînt după Tiţian' etc.)

6) *Epitropia Scholarum Publicarum Principatum Moldaviae—Attestatum*, al Academieĭ Mihaelene, sub No. 86 din 10 April 1840.

Gheorghe B. Panaiteanu

talentul tînăruluĭ Panaiteanu, cu învoirea înălţatuluĭ Domn Mihail Sturdza, l-a trimis în Bavaria, la München, chiar în aceiaşĭ lună Aprilie 1840, unde se afla Academie deplinită, spre a studia pictura, litografia, etc. ca stipendist al Statuluĭ, cu 770 fiorinĭ argint pe an [7].

In München, Panaiteanu a studiat *desemnul* şi *pictura* în Academia Artelor Frumoase, sub direcţiunea luĭ Gaertner.

Tot în 1840 fu ales membru extraordinar în Societatea Artiştilor din München.

Panaiteanu a studiat *litografia*, în care să distinge printr-o execuţie dusă la perfecţie, fiind elevul mareluĭ instititut de litografie al luĭ *Piloty* [8].

Pe lîngă acestea Panaiteanu învaţă *daguerreotipia* [9],

---

7) Epitropia Invăţăturilor publice. oficia din 10 Aprilie 1840 sub No. 85.

8) *Piloty Ferd.* litograf, născut în Hamburg (Pfalz) la 1785, mort la 8 Ianuarie 1844 în München. A învăţat pictura şi apoĭ după aflarea litografieĭ se ocupă numaĭ cu această artă. La 1836 intră în tovărăşie cu Lehle pentru a litografia tablourĭ din pinacoteca din München şi din galeria de tablourĭ Schleisheim. După moartea luĭ Bodmer, litografia şi tablourile acestuia, popularizîndu-le. Şi astăzĭ există renumitul institut de litografie „Piloty".

9) Daguerreotipia dacă n-a dispărut poate, apoĭ e menită să dispară în curînd cu totul, luîndu-ĭ locul metodele noĭ fotografice şi fiind-că a avut un rol însemnat în cele dintăĭ cercetărĭ pentru fixarea imaginilor din camera obscură, voiŭ da cîte-va lămurirĭ asupra eĭ.

Daguerreotypé, se numeşte aparatul optic aranjat în felul de a fixa imaginele produse, prin acţiunea lumineĭ, în camera obscură, pe plăcĭ de aramă, etc.

Şi studiul care s-ar ocupa cu compoziţiunile chimice ale diferitelor metode pentru tratarea şi fixarea imaginilor pe plăcile de aramă, etc. s-ar numi *daguerreotipia*.

Daguerre (Louis Jacques-Mandé), născut la Cormeilles 1789, a fost inventatorul daguerreotipieĭ împreună cu *Niepce*. Daguerre, fost acrobat, gimnastic, maĭ apoĭ pictor decorator şi distins pentru tablourile decorative de scenă, s-a ocupat necontenit cu cercetările asupra lumineĭ şi a ajuns curînd la ideia, pe atuncĭ necrezută, de a fixa imaginile camereĭ obscure. In aceiaşĭ epocă (1826) un alt spirit cercetător, Niepce, era la Paris şi întîmplarea a reunit aceştĭ doĭ oamenĭ, care să asociară pentru a conlucra la aceiaşĭ problemă—cercetărĭ asupra descoperirilor metoadelor de a fixa imaginile camereĭ obscure. Niepce muri înainte de a se descoperi daguerreotipia.

Daguerreotipia a fost pusă în practică la 1839 în Paris, începînd a se generaliza prin reproducerea tuturor clădirilor, edificiilor publice, reproducînd pînă şi acoperemintele, în a căror imaginĭ să puteaŭ număra

cu toate metodele eĭ şi apoĭ *fotografia* ca rezultat al noilor descoperirĭ în daguerreotipie.

*

Panaiteanu încă de tînăr se bucura de multă atenţiune din partea conducătorilor ţăriĭ luĭ şi maĭ ales din partea luĭ Gheorghe Asachi, care se interesa foarte de aproape de tînărul pictor şi de arte[10]), iar maĭ apoĭ însuşĭ Domnitorul Grigorie Ghica i-a trimis la München, prin vărul săŭ Nicu Ghica, decretul boerieĭ de Spatar ca să se întoarcă în ţară. Panaiteanu însă renunţă la titlul boerieĭ, compensîndu-l cu 300 galbinĭ, ca un ajutor domnesc, pentru continuarea studiilor.

Inainte de a veni în ţară a studiat şi la Berlin.

In total la München si Berlin, Panaiteanu a studiat şi trăit ca pictor de valoare 18 anĭ, pînă în Iunie 1858, cînd s-a înapoiat, cu scop de a sădi şi organiza cultura artelor frumoase, atît de folositoare ţărişoareĭ luĭ Moldova.

---

tablele şi alte detaliĭ care nu se puteaŭ vedea cu ochiĭ liberĭ pe acoperiş. Dar numaĭ imaginĭ de obiecte imobile se puteaŭ reproduce. Să credea însă că portrete nu se vor putea face. Totuşĭ *Arago*, secretarul Institutuluĭ de Franţa şi raportorul studiuluĭ daguerreotypieĭ de Daguerre, îşĭ dădu părerea că se va ajunge şi la fixarea imaginilor de persoane.

La început era nevoe de ½ apoĭ ¼ de oră, pentru fixarea imaginilor pe plăcile respective, dar maĭ tîrziŭ prin nenumăratele experienţe şi descoperirĭ de substanţe chimice acceleratrice nu cereaŭ atîta timp, ci numaĭ minute şi chiar secunde, ast-feliŭ s-a putut ajunge la fixarea imaginilor şi de persoane, dar bine înţeles pentru fie-care exemplar trebuia o placă de aramă.

Maĭ tîrziŭ, în locul plăcilor care eraŭ costisitoare s-a putut prepara hîrtia; iar maĭ apoĭ, *fotografia*, prin perfecţionarea materialuluĭ, înlocui cu totul plăcile metalice saŭ de hîrtie, prin plăcĭ de sticlă, şi prin ajutorul cărora să pot reproduce orĭ cîte exemplare după sticlă pe hîrtie; iar ca repeziciune, astă-zĭ după ultimele invenţiunĭ, s-a ajuns la 100 de fotografiĭ pe secundă.

Panaiteanu se ocupa cu studiul combinaţiunilor chimice a substanţelor, cu care se trataŭ plăcile de aramă, de hîrtie şi plăcile de sticlă, experimentînd diferite metode, fiind la ordinea zileĭ—daguerreotipia—ca o nouă descoperire ştiinţifică a aceluĭ timp.

10) Interesanta corespondenlă a luĭ Gh. Asachi către Panaiteanu, va apărea în studiul meŭ asupra Artelor, Pinacoteceĭ şi Scoaleĭ Artelor-Frumoase, complectînd figura luĭ Asachi.

Şi iată că după doĭ anĭ de muncă, în ţară, pe terenul artistic şi de stăruinţĭ pe lîngă Gh. Asachi, Mihail Cogălniceanu, şi alte persoane din elita ieşană şi din Adunarea legislativă a Moldoveĭ, pentru înfiinţarea pinacoteceĭ, Camera Legiuitoare, în şedinţa de la 30 Iunie 1860, s-a pronunţat în unanimitate de s-a adaos în budgetul respectiv, la cap. VI, un muzeŭ, cu un personal compus din un director cu 12.000 leĭ, un custode cu 2.400, un servitor cu 1.200 şi 13.700 leĭ anual pentru cumpărare de tablourĭ şi încadrare.

Iar *prin decretul din 29 August 1860 Domnitorul Alexandru I Cuza*, pătruns de necesitatea uneĭ învăţăturĭ a artelor frumoase, pentru rîdicarea cultureĭ poporuluĭ săŭ, şi pe baza votuluĭ camereĭ legiuitoare, *întăreşte pe Gheorghe B. Panaiteanu, ca director al Muzeuluĭ de tablourĭ din Moldova şi profesor la şcoala de pictură ce să înfiinţază.*

Şi ast-feliŭ, cu tablourile donate tot sub îndemnul luĭ Panaiteanu, de *Sofronie Vîrnav,* la 18 Sept. 1860, cîte-va litografiĭ de la Academia Mihaileană şi Biblioteca Scoalelor, cîte-va busturĭ procurate de Gheorghe Asachi şi materialul didactic pentru şcoală, adus din München şi dăruit de Panaiteanu, *s-aŭ pus temelia Pinacoteceĭ şi Scoaleĭ de Arte Frumoase, înfiinţată în acelaş an 1860, şi în acelaş local cu Universitatea*[11]) *din Iaşĭ, în strada Universităţiĭ.*

*

De aicĭ începe nemărgenita activitate în diferite direcţiunĭ a luĭ Panaiteanu, care s-ar putea rezuma în următoarele :

I. **Ca director.** Panaiteanu, a fost directorul, conducătorul neobosit al Muzeuluĭ de tablourĭ (Pinacoteceĭ) şi al Scoaleĭ Artelor Frumoase de la 29 August 1860 pînă la 15 Octomvrie 1892, data retragereĭ la pensie, adecă timp de 32 de anĭ trecuţĭ. Şi în tot acest timp, pe lîngă conducerea înţeleaptă şi străruitoare a acestor

---

11) Casele luĭ Al. Roznovanu, cumpărate de Mihail Cogălniceanu cu 18.000 galbinĭ pentru Universitate şi Pinacotecă.

institute, pe lîngă activitatea luĭ artistică, *ținta de căpetenie a luĭ, era îndreptată spre înavuțirea pinacotecei.*

*

Trebuind să se facă solemnitatea deschidereĭ Universitățiĭ și a Muzeuluĭ de pictură, iar colecțiunea tablourilor adunate, în număr de 34, fiind prea neînsemnată pentru a-șĭ lua pomposul nume de „Muzeŭ“ directorul Panaiteanu, prin necontenite rugămințĭ pe lîngă, amicul săŭ, avocatul *Costache Dasiade,* a reușit a-l îndupleca să dăruiască colecțiunea sa de 30 de tablourĭ nouluĭ muzeŭ. C. Dasiade o dăruiește *numaĭ sub păzirea cu sfințenie a condițiuneĭ ca*: *Nici-o-dată să nu se strămute Museul și Scoala Artelor Frumoase din Iașĭ,* maĭ ales avîndu-se în vedere hotărîrea strămutăriĭ reședințeĭ domneștĭ din Iașĭ la Bucureștĭ.

Cu aceste tablourĭ, cu cele dăruite de *Sofronie Vîrnav* și altele cîte-va, în total 63, aranjate în treĭ saloane din etajul I al Universitățiĭ, s-a serbat inaugurarea deschidereĭ Muzeuluĭ odată cu solemnitatea deschidereĭ Universitățiĭ, în prezența Domnitoruluĭ Alexandru Ioan I-iŭ, a miniștrilor, etc. în 26 Octomvrie 1860, ziua Sfîntuluĭ Dimitrie, patronul Universitățiĭ și al Muzeuluĭ și Scoaleĭ de Arte Frumoase din Iașĭ.

*

Panaiteanu capătă autorizațiunea deschidereĭ școaleĭ; lipsiaŭ însă toate cele necesare studiuluĭ desemnuluĭ. Pune materialul săŭ didactic la dispoziție și pe la sfîrșitul luneĭ Noemvrie 1860, începu cursurile școaleĭ cu un singur profesor în persoana luĭ Panaiteanu și cu 12 învățăceĭ, parte din eĭ recrutațĭ dintre ucenicii și zugraviĭ de icoane[12]).

Panaiteanu, prin legăturile bune, în care se afla cu elita societățiĭ moldovene, a îndemnat necontenit pe buniĭ romînĭ-patrioțĭ spre a dărui tablourĭ și lucrărĭ de artă pentru înavuțirea Pinacoteceĭ. Ast-feliŭ dintre donatorĭ putem cita:

---

12) Notă de Panaiteanu, în inventarul școaleĭ, că a început cu 12 elevĭ, iar nu cu 25 cum spune Istoria Artelor p. 298, de d-l N. Idieru.

Sofronie Vêrnav, care a dăruit însemnata colecţiune de tablourĭ din care notăm: Sfîntul Ioan Botezătorul atribuit luĭ *Antolinez Don Francisco; Cesare* primind capul luĭ Pompeĭ, de *Amerighi Michel Angelo d'a Carravaggio;* Un estaminet flamand (jucătoriĭ de cărţĭ) de *Hermskerke*; *Sfînta Familie* (pe aramă) de *Stella François;* Portretul luĭ *Philipp de Champagne* de el însuşĭ; *Punerea luĭ Crist în mormînt* atribuit luĭ *Murillo Estwan Bartolomeo; S-ta Vergură* (tabloŭ mic) de *Murillo Estwan Bartolomeo;* Sfînta Familie din şcoala luĭ Murillo; *Judita* de *Cavalerul Liberi Pietro; Phaeton, cerînd conducerea soareluĭ* de *Eustache Lesueur;* gobelinul reprezentînd pe *Mareşalul Luis Hector de Villars,* etc.

Donatorul *Costache Dasiade,* din a căruĭ colecţiune notăm:

Pictoreasa *Angelica Kaufmann* portret de ia însăşĭ; *Reformatoarele Luther* din şcoală Niederlandesă; *Cleopatra cu şarpele; Sfîntul Eustachiu; Venera, Bachus şi Joe* tabloŭ de *François Boucher*; *Bachus în triumf, o scenă tragică din viaţa Elenilor,* etc. etc.

Donatorul *Catache Negre,* din a căruĭ colecţiune notăm:

Un preşedinte de municipalitate; un magnat polon de *Cassano Nicolo* (Nicoletto); *Clarnetistul* de *Velasquez; Enric al IV; Un portret cu mînă* presupus al luĭ *Van Dyk; Irodiada* de *Barbieri Giovanni Francesco*; *Santa Familie* de *Van Dyk Antonio;* o tînără goală din şcoala italiană; 2 tablourĭ: *Fata cu peştiĭ* şi *băetul încărcat cu vînat* ambele de *Quadal; Beatrice* de *Carlo Dolce; Venere* de *Giulio Romano; Torturile Sfîntuluĭ Sebastian* de *Guido-Reni;* o bătălie din evul mediu de *Bourguignon; Culesul vieĭ* de *Leandro Bassano*[13]), etc. etc.

Apoĭ donatoriĭ: Gh. B. Panaiteanu, P. Grădişteanu,

---

13) Parte din tablourĭ sînt semnate de autorĭ, parte sînt bine stabilite căruĭ pictor saŭ şcolĭ aparţin, iar doĭ-treĭ autorĭ din ceĭ menţionaţĭ ar fi contestaţĭ de uniĭ criticĭ de artă, totuşĭ acele tablourĭ rămîn de o valoare însemnată artistică, datorite fiind pictorilor celor maĭ distinşĭ care s-aŭ apropiat de maestrul reprezentant al şcoaleĭ respective.

Iordache Beldiman, Iancu Fătu, Teodor Codrescu, M. Cogălniceanu, Constantin D. Stahi, Em. P. Bardasare, Dim. Tronescu, Principesa Adela Moruzi, Iancu Codrescu și alțiĭ, care aŭ dăruit tablourĭ și lucrărĭ de artă, formînd, într-adevăr, bogăția de căpitenie a Pinacotecei de Iașĭ.

Munca luĭ Panaiteanu a fost rodnică, căcĭ Pinacoteca să mîndrește cu colecțiunile eĭ vechĭ artistice, față de neînsemnatul ajutor, de care dispune Statul, pentru înavuțirea galerieĭ de tablourĭ.

*

Școala de Belle-Arte din Iașĭ, la 1 August 1866, fu suprimată din buget de Ministrul Instrucțiuneĭ Publice, pe atuncĭ, I. Strat, asigurînd pe Panaiteanu cu aceiașĭ leafă numaĭ ca director al Pinacotecei [14]); totușĭ Panaiteanu nu s-a mulțumit numaĭ cu asigurarea situațieĭ luĭ, ci a îndemnat cu maĭ multă energie și activitate, însuflețindu-șĭ la lucru eleviĭ săĭ și a *continuat școala pe spesele sale.* Iar pe de altă parte n-a încetat de a stărui, cu toate puterile, pe lîngă Măria Sa Carol I și pe lîngă ministrul Strat, nu numaĭ de s-a reînființat după 8 lunĭ, adecă la 1 Aprilie 1867, școala cu tot personalul săŭ anterior, dar în acelaș timp a insistat pentru dotarea școaleĭ cu obiecte plastice didactice.

Cacĭ după ce Măria Sa vizitează expoziția aranjată de Panaiteanu în 9 camere ale Universitățiĭ cu lucrările elevilor și exprimîndu-se că „aicĭ să face adevărat desemn academic“, rămînînd pe deplin mulțumit de roadele elevilor, și în urma stăruințeĭ directoruluĭ, școala fu trecută din noŭ în budget, iar Panaiteanu plecă la Berlin, cu scrisorĭ autografe din partea Suveranuluĭ Romîniei, în 1867, unde a cules din toate muzeele regale și institutele plastice, buste, statuĭ, grupurĭ, etc.

Majestățiĭ Sale Regeluĭ, stăruințeĭ luĭ Panaiteanu și ministruluĭ de instrucție, pe atuncĭ Strat, să datoresc frumoasele colecțiunĭ de buste, statuĭ, a grupuluĭ Laocoon, a mareluĭ grup Neobee (compus din 13 statuĭ) etc. pentru

14) Ordinul Ministerial telegrafic No. 7378 din 1 August 1866.

înzestrarea școaleĭ cu asemenea piese didactice strict necesare studiilor clasice.

In 1879 școala de Arte-Frumoase și Pinacoteca se strămută în casele luĭ Const. Ghica, în strada Carol, deocamdată închiriate, iar maĭ apoĭ, după intervenirea luĭ Panaiteanu, s-aŭ cumpărat, cu preț redus, de către Stat, de la Ghica, pentru aceste institute.

De la 1889—91 Panaiteanu a dus o luptă crîncenă pentru menținerea Scoaleĭ și Pinacoteceĭ în localul eĭ propriŭ din strada Carol, unde azĭ e înălțată Universitatea. Numaĭ *în urma viziteĭ M. S. Regeluĭ, împreună cu generalul Florescu și în urma hatărîreĭ primuluĭ ministru—general Florescu—dînd cuvîntul de onoare luĭ Panaiteanu, că va clădi un local, în Iașĭ, conform cu cerințele artelor frumoase, Panaiteanu nemaĭ avînd în cotro, a cedat localul pentru Universitate.*

Dar împrejurările, să vede că, aŭ fost vitrege artelor, trebuind ca în vara anuluĭ 1891 să se strămute Pinacoteca și Scoala în casele foasteĭ școlĭ centrale din strada Muzelor, cu totul impropriŭ artelor și apoĭ în vara anuluĭ 1895, *aceste institute s-aŭ mutat din noŭ în fostul local al liceuluĭ, din str. Academieĭ, amenajat, așa zis, pentru arte, unde și astăzĭ toate operile staŭ fără lumină și îngrămădite!*

Localul propriŭ era ultima dorință a luĭ Panaiteanu, ca să vadă aceste institute statornicite și în condițiunĭ prielnice pentru lumina valorilor artistice, care le posedă Pinacoteca.

In tîmpul din urmă aŭ fost și vremurĭ grele, dar să nădăjduim și în altele maĭ bune, și hotărîrea Generaluluĭ Florescu, de a se clădi un local pentru arte în Iașĭ, să fie adusă la îndeplinire, prin devotamentul urmașilor, ca o datorie sacră către predecesorĭ și ca semn de progres al cultureĭ artelor și decĭ al cultureĭ țăriĭ noastre.

II. **Ca profesor.** Gh. Panaiteanu a fost neîntrecut, avînd un metod cu totul particular caracteristiceĭ luĭ artistice, în care principiile didactice eraŭ aplicate cu o mare abilitate.

Chiar cel care nu avea în destul talent, prin metoda lui Panaiteanu, tot ajungea să producă ceva.

Panaiteanu îşi însufleţia învăţăceii, pentru arte, pînă la devotamentul extrem, mai ales în timpul cînd şcoala la 1866, fu suprimată din buget. Elevii, în genere nevoeşi şi în acest timp de lipsă pentru întreţinerea şcoalei, sub hipnotizarea, am putea zice a lui Panaiteanu, lucraŭ cu mai multă dragoste şi foc în aşteptarea vremilor mai bune pentru arte.

Aŭ rămas memorabile expoziţiile de lucrările elevilor aranjate în 1866, în 9 saloane ale Universităţii şi alta în serbătorile Paştilor a anului 1869 ambele vizitate de M. S. Regele Carol, pe atunci Domnitor. La aceasta din urmă a fost însoţit şi de Augustul săŭ frate Principele ereditar de Hohenzollern—Sigmaringen Leopold.

Expoziţia din 1869 era aşezată în 5 mari saloane, din care 1 salon era rezultatul elevilor anului pregătitor sub conducerea profesorului Schiller, iar 4 saloane eraŭ cu lucrările de valoare datorită elevilor de sub conducerea maestrului Panaiteanu. Şi „în ziua Paştilor M. S. Domnitorul, însoţit de Augustul săŭ frate Principele Leopold, vizitară Expoziţia, Pinacotheca, Şcoala cum şi colecţiunea şcoalei din aula Universităţii, considerate cu o expoziţiune permanentă şi *zăbovindu-se mai mult timp, aŭ examinat cu deamăruntul operele expoziţiei şi cu un interes propriŭ numai adevăraţilor cunoscători şi apreciatori de arte. Alteţa Sa Regală Principele Leopold, la întrarea în salonul figurilor statuare cu surprindere s-a pronunţat astfeliŭ: „Aici după cum vĕd din studiile expuse este academie şi nu o simplă şcoală"*. Aceste memorabile princiare cuvinte cuvinte a Princepelui competent în artă, fiind pentru subsemnatul (Panaiteanu) mai de valoare de cît tot aurul şi preţioasele de pe lume, a respuns în modestia sa (Panaiteănu), că juna şcoală deşi poate în realitate încă nu se poate asemăna cu vechile Academii din germania, totuşi ea aspiră prin zelul şi metodul profesorilor, cum şi prin

talentul și diligenția studenților, ca să devină, cît mai curînd, o adevarată Academie de Belle-Arte“ [14]).

Metoda lui Panaiteanu, între alte părți bune aveа una foarte însemnată: *încurajarea.* Critica, corectura începea prin aprecieri bune asupra lucrărei în total a elevului, entuziasmîndu-l și arătîndu-i mulțămirea de progresele făcute, comparativ cu precedentele lucrări. Aceasta era începerea criticei, era prima impresie. Apoi intra în detaliile de critică, parte cu parte însoțit de un mare radier și o estompă saŭ vișer, cum îi zicea, și începea a îndrepta, ici o linie, colo un ton, a scoate lumina într-o parte, a întuneca într-alta și ast-feliŭ, de sus pînă jos, îndrepta și spunea ce trebue să facă. Și în urma corecturei, dacă și-ar fi făcut vre-unul o întrebare serioasă, mai ales începătorii: ce a rămas bun față de minuțioasa critică? Apoi de sigur, atunci și-ar fi zis că e păcat să mai piardă timpul pe la școala de Belle-Arte. Dar așa ce se întîmplă? Cu toată corectura foarte severă și bună, elevului îi rămînea ceva din prima impresie și aceasta îi servia ca stimulent, ca încurajare și începea cu mai multă dragoste la lucru, ca la a doua corectură saŭ vizită, să mulțămească mai mult pe maestru, cum să și întîmpla.

Altă dată, la corectură, Panaiteanu, blînd și cu expresii foarte alese începea critica și pe măsură ce întîlnea greșeli mai multe devenia mai vioiŭ, trăgînd cu radierul ca să scoată lumina, numai de-odată se auzia o pocnitură. Ce se întîmplase? Radierul și mîna lui Panaiteanu trecuse prin desemnul elevului dincolo de ramă, pe care era întinsă hîrtia. Și numai ce-l auziai: „Apoi dă, iaca na, s-a rupt! Ți-am stricat desemnul. Dă, ar trebui să începi altul“. Dar nu-i nimic, răspundea elevul, și-l începea de la capăt. Cum era lucrul? Saŭ hîrtia era prea subțire și desemnul avînd tonuri prea negre, pe care voind să le scoată, să rupea hîrtia; saŭ desemnul, în cele mai multe cazuri, era prea răŭ, și ca să încurajeze elevul la lucru, găsea pretextul spargerea hîrtiei, ca să-l facă din noŭ mai bine.

---

15) Darea de seamă din 13 Iulie 1869 a lui Panaiteanu către Ministerul Instrucțiunei Publice, relativ la mersul anului școlar 1868—69.

Altă dată atrași în juru-i de dragostea luĭ și a arteĭ, el ne dădea povețe în general despre arte, printr-un graiŭ ales și plăcut la auz.

Cîte-odată însă, din a doua saŭ a treia sală de clas, se auzea vocea luĭ Panaiteanu; era supărat foc, din diferite cauze, dar maĭ ales cînd nu găsea eleviĭ la lucru. Noĭ care eram maĭ începătorĭ nu știam cum să-l mulțumim și să fim maĭ sirguitorĭ, dar și Panaiteanu avea deosebită atenție cu ceĭ de prin aniĭ I, II, fie că eram maĭ sirguitorĭ, fie că *era sita maĭ nouă*...

Panaiteanu aranja modelele în mișcărĭ foarte grandioase, dînd expresie vioae figurilor.

Panaiteanu era foarte iubit, fără deosebire, de toțĭ eleviĭ, și, foștiĭ luĭ învățăceĭ, astăzĭ urmașĭ și profesorĭ aĭ școaleĭ de Belle-Arte [16]) și maiștriĭ de prin toate unghiurile țăreĭ și maĭ ales în Moldova, cu drag îșĭ aduc aminte de Panaiteanu, de iubirea luĭ pentru noĭ, de corecturile ce ni le făcea la clas și de sfaturile ce ni le dădea cu tot focul arteĭ; ba chiar și în ultimiĭ anĭ la apusul vieții, scînteerile puternice, ultimile raze, eraŭ așa de fierbințĭ că-țĭ făceaŭ impresia uneĭ lungĭ și călduroase zile de Maĭ—a unuĭ tînăr artist—iar nu a zilelor de iarnă, ca albitul cap al maestruluĭ Panaiteanu.

*

Pe lîngă inteligenta activitate pentru înavuțirea pinacoteceĭ și conducerea școaleĭ ca director și eminent profesor, Panaiteanu lasă opere însemnate și în toate ramurile de activitatea luĭ artistică și anume :

III. **Ca pictor**. Panaiteanu face parte din școala veche germană din prima jumătate a secoluluĭ al XIX-lea. Să destinge printr-un perfect desemn și stilizare, grandios în aranjament. Figurile luĭ Panaiteanu sînt gingașe și te mișcă expresiunea fețeĭ—oglinda sufletuluĭ. Cu un cuvînt tablourile luĭ sînt totdeauna viĭ în expresiĭ—caracteristica însușĭ a artistuluĭ.

A studiat și trăit ca artist 18 anĭ în străinătate, expunînd lucrărĭ de valoare în expozițiile din München.

---

16) In studiul asupra artelor și școaleĭ de Belle-Arte, să vor vedea eleviĭ deveniți profesorĭ ajutorĭ aĭ luĭ și maĭ apoĭ demnĭ urmașĭ și conducătorĭ aĭ școaleĭ de Arte-Frumoase ș Pinacoteceĭ din Iașĭ.

La 1858 înapoindu-se în ţară a continuat a lucra şi prezenta lucrări la expoziţiile din ţară.

Dintre *picturi* însemnăm: *Prinzătoarea de fluturi, Tamburina, Franciscanul, Bacanta, Un preot rezemîndu-se cu mîna pe Evanghelie,* etc. etc.

Panaiteanu a escelat executînd şi *portrete* în uleiŭ din care cităm: *Principesa Elena Soutzu, Zinica Mutzi Balş Dumbrăveanu, Mateĭ Sturdza de la Găiceana, Ruxăndiţa A. Balş, Doamna Vogoride, Beisadea Iancu Ghica şi soţia, Dimitrie Sturza, D-na şi d-l Ioniţă Botez, Iancu, Anton şi Petrache Lochmann,* Portretul luĭ însuşĭ, etc, etc.

Dintre picturile luĭ, parte sînt în galeriile din Iaşĭ şi Bucureştĭ, iar cele maĭ multe în case particulare.

IV. **In litografie.** Panaiteanu este cel maĭ mare litograf al ţariĭ pînă acum. Excelează prin desemn foarte corect şi execuţia dusă la perfecţie. Din litografiile însemnate ale luĭ, cităm: *Romana cu fiul, Două surorĭ* dedicaţie uneĭ doamne moldovene (adecă d-neĭ Edgar Quiné, născută Gh. Asachi); *Bătălia Moldovenilor cu Cavaleriĭ Cruciaţĭ la Marienburg,* în Prusia, după idea luĭ Gh. Asachi, compus de Lehle şi litrografiat de Panaiteanu, şi altele, parte aflătoare în Pinacoteca de Iaşĭ.

V. **In fotografie.** Să distinge print-un minunat aranjament artistic. Lucrările fotografice ale luĭ Panaiteanu nu sînt fotografiĭ comune, ci tablourĭ pline de viaţă, aranjate impozant. El a fost fotograful principilor şi al nobilimeĭ moldovene. Panaiteanu s-a ocupat cu fotografia numaĭ în primiĭ anĭ după întoarcerea în ţară.

Intre altele a executat şi un *album de fotografiĭ,* important din punct de vedere artistic şi arheologic (1866) după diferite originale atingătoare de Romînia, găsite în biblioteca luĭ Osolinschi şi Arhiva Statuluĭ, în Lemberg. Pentru cercetările arheologice a fost în unire cu d-l B. P. Hajdeŭ.

*

După 32 de anĭ de muncă ca profesor al şcoaleĭ de Arte-Frumoase şi director al şcoaleĭ şi Pinacoteceĭ de Iaşĭ *s-a retras la pensie în 15 Octomvrie 1892,* ducîndu-şĭ restul zilelor cu totul departe de zgomotul

lumei. Iarna traia în oraș în casele sale, iar vara se ocupa la renumita sa vie de la Socola. Aicĭ, la vie, de multe orĭ, învățăceiĭ -- elevĭ și Eleve — la zile marĭ și maĭ ales la S-tul Gheorghe — ziua luĭ patronimică, veniaŭ în mare număr, spre semn de admirațiune și recunoștință să aducă iubitului lor maestru și propoveduitor al artelor urărĭ de fericire și de prosperare a arteĭ. In asemenea ocaziunĭ multe și interesante discuțiunĭ să încingeaŭ despre arte între maestrul șef și urmașiĭ luĭ—profesoriĭ, elevele și eleviĭ școaleĭ de Arte-Frumoase.

La 22 Aprilie 1896 (aniversarea de 80 de anĭ), a avut loc un banchet (în salonul oteluluĭ Traian) dat de foștiĭ și actualiĭ învățăceĭ - profesorĭ, eleve și elevĭ aĭ școaleĭ de Belle-Arte precum și de maĭ mulțĭ admiratorĭ, serbătorind pe Panaiteanu cel maĭ mare artist de pînă atuncĭ al Moldoveĭ.

S-a trecut din viață, în vîrstă de 84 de anĭ și jumătate, la 9 Noembrie 1900, în Iașĭ, casele luĭ propriĭ din strada Mitropolieĭ, *și cu dînsul s-a dus una din figurile cele maĭ alese ale Iașuluĭ, rămănîndu-ĭ amintirea și recunoștința eternă pentru apostolatul artelor,* **luĭ**, *care în întunecimea vremilor predomnitoare de veacurĭ asupra Moldoveĭ și Munteniei, a aprins cea dintăiŭ făclie spre drumul artelor frumoase, în Iașĭ.*

Spre semn de amintire
și recunoștință, fostul săŭ elev

AUTORUL

Maistru de desemn în Iașĭ

D. CADERE

Radium şi radioactivitatea

Insuşirile radiuluĭ. Indată ce analiza spectrală a dovedit, că în clorura de radiŭ—preparată după cum am arătat mai sus—n-ar maĭ exista de cît urme infinit de micĭ de bariŭ, ceea ce însamnă că clorura de radiŭ poate fi socotită chimiceşte curată, d-na Curie a determinat greutatea atomică a nouluĭ corp [1]), pe care a găsit-o de 225 orĭ maĭ mare ca a atomuluĭ de hidrogen; cu alte cuvinte radium ar fi un element cu greutate atomică foarte mare. Toate sările radiuluĭ se colorează cu timpul; soluţia apoasă a acestor sărĭ desvoltă necontenit oxigen şi hidrogen în proporţia în care sînt unite în apă, ceea ce ar însemna că sările de radium descompun apa la temperatura ordinară.

Radioactivitatea. Una dintre însuşirile surprinzătoare ale radiuluĭ şi ale semenilor săĭ este *radioactivitatea*, adică însuşirea de-a emite ***spontaneŭ*** şi ***continuŭ*** radiaţiunĭ felurite, fără intervenirea din afară a vre-uneĭ cauze cunoscute. Aceste radiaţiunĭ s-ar răspîndi în direcţiune dreaptă-linie prin aer ca şi prin vid (Becquerel). Radiaţiunile emise de către radium sînt complexe şi sînt cele maĭ bine studiate. S-a constatat, că radium emite 3 felurĭ de radiaţiunĭ, pe care ***Rutherford*** [2]) a propus să fie numite cu α, β, γ; ele se pot uşor deosebi unele de altele, cînd străbat un puternic cîmp magnetic orĭ electric [3]), perpendicular pe direcţia radiaţiunilor. De pildă să avem un grăunte de sub-

---

1) D-na Curie a propus pentru radium simbolul chimic Ra. Noul element ar fi bivalent, cu însuşirĭ asămănătoare bariuluĭ şi celorlalte elemente alcalino-pămîntoase, cu care s-ar găsi la un loc în aceiaşĭ coloană din tabloul luĭ Mendeleeff.

2) Profesor la Montréal (Canada).

3) Cîmp electric orĭ magnetic se numeşte spaţiul în care se manifestă acţiunĭ magnetice orĭ electrice, datorite unuĭ magnet, magnetismuluĭ pămîntesc orĭ electricităţiĭ.

stanță radiferă (R) într-o capsulă de plumb (Pb. fig. 2), dacă radiațiunile cari ar eși prin deschiderea capsuleĭ se găsesc într-un puternic cîmp electric saŭ magnetic perpendicular pe direcția razelor, atuncĭ fascicolul se desface în treĭ grupe: razele α, care alcătuesc cea maĭ mare parte a radiațiunilor, sînt intens luminoase, străbat tare cu greŭ și numaĭ prin puține corpurĭ, sînt foarte puțin abătute de cîmpul electric orĭ magnetic și par a fi încărcate cu electricitate pozitivă; cu alte cuvinte aceste radiațiunĭ s-ar asămăna cu razele-canal din tubul Crookes. Al doilea grup de raze β este foarte ușor abătut de către cîmpul electric orĭ magnetic (în direcție opusă aceleia în care sînt abătute razele α), străbat prin unele corpurĭ maĭ ușor ca razele α, transportă electricitate negativă; cu alte cuvinte se asamănă în totul cu razele cathodice. In sfîrșit, al 3-lea grup de raze, γ, care sînt și cele maĭ puține, nu sufăr de loc abatere din drumul lor, sub influența cîmpuluĭ electric orĭ magnetic; ele străbat ușor prin multe corpurĭ și nu par a fi încărcate cu electricitate; așa dar, sînt asămănătoare razelor Röntgen. Becquerel ar fi observat și emiterea de raze secundare (S) de către corpurile peste care cad radiațiunile radiuluĭ. Prin urmare, ar exista o complectă asemănare între feluritele radiațiunĭ emise de către radium și acele produse în tuburĭ Crookes.

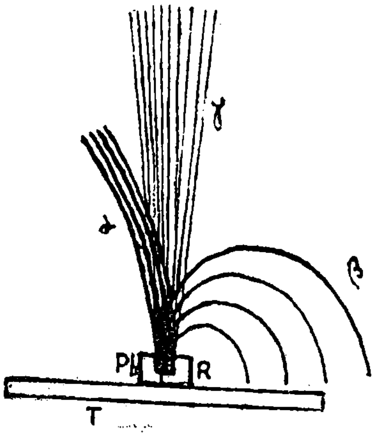

Fig. 2.

Radium ținut cît-va timp într un tub închis de sticlă poate acumula marĭ cantitățĭ de electricitate, așa că sgîriind tubul cu un vîrf ascuțit se produce o descărcare electrică asemenea aceleia ce are loc prin păretele uneĭ butelíĭ de Leyda prea încărcată. ***Radium***—scrie d-na Curie într-un articol recent—***este cel dintîĭ exemplu de un corp ce se încarcă spontaneŭ cu electricitate.***

Polonium pare a nu emite de cît radiaţiunĭ de genul α, cu toate că uniĭ experimentatorĭ (Giesel ş. a.) susţin că ar poseda şi radiaţiunĭ β. Uranium, thorium şi actinium par a emite radiaţiunĭ α şi β.

Radiaţiunile poloniuluĭ, de şi foarte intense, nu se răspîndesc în aer de cît 4—6 c. m. de la sursă. Radiaţiunile datorite radiuluĭ, poloniuluĭ şi actiniuluĭ sînt cu mult maĭ intense de cît ale uraniuluĭ şi thoriuluĭ [1]).

Radiaţiunile α şi β emise de compuşiĭ de bariŭ radiferĭ sînt luminoase, însuşire tot aşa de surprinzătoare ca şi electrizarea spontană; în deosebĭ sările uscate emit o lumină maĭ intensă. Lumina emisă de celelalte substanţe radioactive este aşa de slabă, că nu se poate observa de cît de-aproape; pe cînd lumina datorită sărilor de radium poate fi observată chiar la cîţĭ-va metri distanţă intr-un loc neluminat saŭ slab luminat, şi este destul de intensă pentru a se putea ceti in apropierea substanţeĭ radifere. Soluţiunile substanţelor radifere sînt slab luminoase. Lumina pare a se păstra, căcĭ unele probe ţinute cîţĭ-va anĭ în tuburĭ închise şi la întunerec complect aŭ arătat aceiaşĭ intensitate luminoasă; însă alte probe foarte luminoase se schimbă repede, în cîte-va lunĭ lumina devine violacee şi mult maĭ slabă, apoĭ rămîne constantă (probabil productul suferă oarecarĭ transformărĭ); redizolvind sarea în apă şi uscînd-o, îşĭ recapătă intensitatea luminoasă de la început,

Radiaţiunile radiuluĭ pot să străbată grosimĭ însemnate din unele corpurĭ, de pildă cîţĭ-va c. m. de sticlă, foĭ subţirĭ de aluminium, etc; soţiĭ Curie afirmă că razele radiuluĭ aŭ provocat fluorescenţa unuĭ ecran cu platino-cyanură de bariŭ (substanţă care devine luminoasă, îndată ce cade peste ea raze Röntgen orĭ radiaţiunĭ de-ale substanţelor radioactive), chiar

---

1) Ne putem face o ideie despre deosebirea ce există între intensităţile lor, după repegiunea cu care impresionează o placă fotografică. Dacă aşezăm pe hîrtia neagră, în care am învelit placa fotografică, aceiaşĭ cantitate din felurite substanţe radioactive, radium, polonium şi actinium impresionează placa instantaneŭ, pe cînd uranium şi thorium după 24 oare.

după ce aŭ străbătut printr'un corp omenesc. Totușĭ intensitatea acestor radiațiunĭ și efectele lor sînt maĭ prejos de cît acele datorite razelor produse în tuburile Crookes. Se pot face radiografiĭ și cu razele emise de radium, căcĭ aŭ acțiune asupra plăceĭ fotografice chiar la o distanță de 2 m. în aer; pentru reușita radiografieĭ este bine de utilizat numaĭ razele γ, înlăturînd razele α și β care fac conturul figurilor puțin clar. Metalele sunt în genere opace, afară de aluminium [1]. E de remarcat, că pentru aceste raze nu există mare deosebire între carne și os, ca pentru razele Röntgen.

Sub influența substanțelor radioactive, aerul și alte gazurĭ și lichide izolătoare din punct de vedere electric, capătă oarecare conductibilitate (prin ionisare); deasemenea aceste radiațiunĭ provoacă condensarea vaporilor suprasaturațĭ.

Radiațiunile unor substanțe radioactive provoacă fluorescența multor corpurĭ ca blenda și maĭ ales sulfura de zinc preparată, diamantul (un mijloc de a-l deosebi de strass, care devine puțin luminos sub influența acestor raze), sarea de bucate, varul, gipsul, hîrtia, bumbacul ș. a. Sub acțiunea radiuluĭ sticla se poate colora în cenușiu orĭ violet [2]. Multe reacțiunĭ chimice aŭ loc sub influența substanțelor radioactive [3].

Radioactivitatea indusă. Emanațiune. Thorium, actinium și maĭ ales radium pot comunica însușirile radioactive și altor corpurĭ cu care se găsesc în aceeașĭ încăpere; cînd se experimentează cu substanțe radioactive — scrie d-na Curie — toate corpurile din laborator, precum și hainele, pulberea, aerul, etc. devin radio-

1) Radiografiarea unuĭ portmoneŭ necesitează o zi de poză cu cîteva c. gr. sare de radium închisă într'un tub de sticlă și la 1 m de placa sensibilă; la distanța de 20 c. m. acelașĭ rezultat se obține într-o oră de poză.

2) Prin încălzire coloarea dispare și în acelașĭ timp sticla emite lumină. Sările haloide cristalizate ale metalelor alcaline se colorează sub influența radiuluĭ (însușirĭ ce amintesc pe ale razelor produse în tuburile Crookes).

3) Becquerel a dovedit, că fosforul alb devine roș sub influența radiuluĭ disoluția sărilor de radiŭ dezvoltă oxigen și hidrogen, etc.

active şi pot influenţa asupra aparatelor de măsurătorĭ electrice [1]) şi asupra plăcilor fotografice. Această acţiune a substanţelor amintite maĭ sus (uranium şi polonium par a nu poseda această însuşire) a fost numită de către soţiĭ Curie *inducţiune radioactivă.* Experienţa, dovedeşte că radioactivitatea indusă se propagă prin gazurĭ din pătură în pătură. Soţiĭ Curie cred că radioactivitatea indusă ar fi datorită gazuluĭ în care se află substanţa radioactivă, care gaz ar fi imagazinat energia radioactivă sub o formă încă necunoscută. Rutherford crede, că substanţele radioactive dezvoltă o *emanaţiune*, adică un gaz material nestabil, care ar transporta radioactivitatea pe diferite corpurì din apropiere, care devin ast-feliu radioactive; cu timpul emanaţia s-ar transforma în substanţe neactive, din care cauză corpurile perd radioactitatea indusă cîştigată [2])

Radioactivitatea cîştigată de corpurĭ sub influenţa substanţelor radioactive creşte cu cantitatea acestora şi cu timpul de expunere, până la oare-care limită. Corpurile păstrează cîtva timp—une orĭ o lună, două—radioactitatea indusă cîştigată; chiar după îndepărtarea copurilor influenţătoare; însă intensitatea slă-

1) Din această cauză nu se maĭ poate ţinea în laborator nicĭ un aparat de măsurătorĭ electrice bine izolat.

2) In sprijinul ipoteseĭ luĭ Rutherford vin o sumă de fapte ca: emanaţia thoriuluĭ orĭ a radiuluĭ se condensază, cînd o trecem printr-un serpentin ţinut în aer lichid, ca şi gazurile lichefiabile; emanaţia se răspîndeşte uniform în două reservoare ţinute la aceiaşĭ temperatură şi care comunică între dînsele; dacă un reservor este la o temperatură mult maĭ joasă ca al 2-lea, repartizarea se face ca şi pentru gazele ce urmează legile luĭ Mariotte şi Gay-Lussac; deasemenea emanaţiunea se răspîndeşte în aer după legile difusiuneĭ gazurilor: dacă frecăm corpurile ce posedă radioactivitate indusă cu o cîrpă orĭ le spălăm cu acid sulfuric, cîrpa şi acidul devin radioactive etc. In sprijinul celeĭlalte ipotese soţiĭ Curie citează următoarele: Nu s-a putut constata până acum că emanaţiunea ar exercita apăsare, că ar avea greutate, că ar da un spectru caracteristic şi nicĭ că ar da vre-o reacţiune chimică (la ultima obiecţiune Rutherford crede, că emanaţia ar fi formată din gazurĭ inerte din familia argonuluĭ); deasemenea emanaţia dispare spontaneŭ dintr-un tub închis. Dacă se întrebuinţază ca substanţă radioactivă clorura radiferă, care e solubilă în apă, cu toate că se spală cu apă corpul devenit radioactiv sub influenţa cloruret radifere, totuşĭ radioactivitatea indusă nu dispare îndată. Radioactivitatea indusă se desvoltă şi sub influenţa uneĭ sărĭ radioactive închisă într-o cutie metalică.

bește repede. Radioactivitatea indusă se cîștigă lesne, dacă împlîntăm corpurile în disoluțiunĭ de substanțe radioactive[1]).

Curios este faptul, că radioactivitatea se poate cîștiga de către unele corpurĭ chiar fără concursul substanțelor radioactive; așa *Villard* expunînd bismuth la acțiunea razelor cathodice, metalul a devenit slab activ [2]).

Nu maĭ puțin interesant este faptul, că printre gazurile ce se dezvoltă cînd dizolvim o sare radiferă în apă, Ramsay și Soddy aŭ recunoscut în mod constant prezența ***heliuluĭ*** [3]). De asemenea P. Curie a observat, că sările solide de radium și disoluțiunile lor dezvoltă necontenit gazurĭ, care pot să exercite o mare presiune, cînd depildă, sarea este închisă într-un tub de sticlă [4]). Se pare că helium se produce spontaneŭ în tuburile închise ce conțin sărĭ saŭ emanațiunĭ radifere, căcĭ Ramsay și Soddy condensînd la o temperatură joasă (acea a aeruluĭ lichid) emanațiunea dată de către o sare de radium și închizînd această emanațiune împreună cu oxigen într-un tub Geissler, aŭ observat—prin ajutorul analiseĭ spectrale—la început bande noĭ, necunoscute încă, iar maĭ apoĭ ***bande caracteristice heliuluĭ, ce nu fuseseră observate la început***; acest fapt este de-o importanță fundamentală, căcĭ helium ne pare în experiența aceasta ca un product de transformare al radiuluĭ [5]). Aceste experiențe sînt relativ recente și întreaga lume științifică așteaptă cu nerăbdare

---

1) Crookes, Becquerel și Rutherford aŭ reușit prin metode chimice, să separe din uranium și thorium cîte un product foarte activ, pe care le-aŭ numit *uranium X* și *thorium X*; aceștia emit numaĭ radiațiunĭ β, pe cînd restul de uranium și thorium daŭ radiațiunĭ nedeviabile. După cîtva timp uranium X și thorium X își perd activitatea, în timp ce restul de uranium și thorium își recîștigă activitatea.

2) Trebuia o posă de 8 zile pentru a obține o impresiune pe placa fotografică.

3) Un element foarte rar, descoperit relativ de puțin timp ca făcînd parte din constituția soareluĭ (de aceia s-a numit helium); în urmă s-a găsit și pe pămînt; dă bande caracteristice la analisa spectrală (D 3.).

4) D-luĭ P. Curie i-a exploadat un tub de sticlă închis ce conținea bromură de radium și care a fost încălzit ușor.

5) D-na și d-l *Huggins* aŭ căutat să fixeze prin procedee fotografice imaginea spectrelor albastru, violet și ultra-violet, pe care le produc emanațiunea bromureĭ de radium; în acest scop aŭ expus plăcile 72 oare și aŭ obținut 8 bande distincte strălucitoare, dintre care 7 corespund azotuluĭ și aproape tot pe atîtea bande nehotărîte, care par a indica helium și radium.

confirmarea rezultatelor ce aŭ dat, căcĭ par a fi menite să modifice în mod simţitor concepţiile chimieĭ moderne.

Radium dezvoltă spontaneŭ căldură. Se pare că acest minunat corp este înzestrat numaĭ cu însuşirĭ surprinzătoare; la acele enumărate deja, trebue să adăogăm o nouă însuşire, anume că sările de radium dezvoltă spontaneŭ şi în mod continuu căldură, din care pricină temperatura lor este ceva maĭ ridicată ca a corpurilor din vecinătate. P. Curie şi Laborde aŭ găsit, că un tub ce conţine 7 d. gr. bromură de radium are o temperatură maĭ ridicată cu 3° C ca a corpurilor vecine, chiar dacă îl păstrăm în hidrogen lichid. Un gram radium într-o oră poate dezvolta 100 caloriĭ micĭ; prin urmare 80 grame radium într-o oară ar dezvolta atîta căldură, cît ar rezulta din arderea complectă a 1 gram carbon.

Variaţia activităţeĭ corpurilor radioactive. Graţie măsurătorilor electrice, intensitatea putereĭ radioactive a diferitelor corpurĭ a putut fi controlată la intervale lungĭ de timp.

Sările de uranium, thorium şi radium par a poseda o activitate permanentă, de oare-ce în timp de 3—4 anĭ, nu s-a observat aproape nicĭ o schimbare în intensitatea putereĭ radioactive a acestor sărĭ păstrate la întuneric absolut şi în locurĭ în genere adăpostite de cauze modificătoare externe [1]). Din contra, polonium perde lesne activitatea sa [2]), ceia ce întăreşte şi maĭ mult bănuiala, că n-ar fi de cît bismut radioactivat prin influenţă de către radium, cu care se găseşte împreună în pechblendă. O sare solidă şi uscată de radium cîştigă cu încetul o activitate tot maĭ mare, care atinge valoarea maximă cam după o lună; apoĭ rămîne constantă. Soluţiunile sărilor de radium sînt în genere maĭ slab active; activitatea lor—intensă la început—slăbeşte repede pînă ce atinge o valoare limită. Dacă evaporăm

---

1) Elster şi Geitel aŭ constatat că intensitatea putereĭ radioactive a uraniuluĭ nu-ĭ modificată nicĭ cînd păstrăm corpul in fundul unuĭ puţ de mină la 850 m. adîncime. H. Becquerel a măsurat radioactivitatea uraniuluĭ la amiază şi la mezul nopţiĭ, fără a constata vre-o diferinţă, care ar indica influenţa soareluĭ.

2) Polonium perde 50% în 11 lunĭ şi 95% în 33 lunĭ.

soluţia şi uscăm sarea de radium, aceasta îşĭ recapătă intensitatea radioactivă de la început.

O sare radiferă încălzită degajază emanaţiunĭ şi-şĭ perde activitatea proporţional cu temperatura la care este încălzită şi cu timpul de încălzire[1]), dacă ţinem cîte-va oare o asemenea sare în stare topită (către 800°), ea perde 98% din intensitatea radioactivă. Sările odată răcite la temperatura obişnuită, îşĭ recîştigă spontaneŭ activitatea de maĭ înainte, şi ceia ce este maĭ surprinzător — afirmă d-na Curie — une orĭ clorura radiferă cîştigă prin răcire o radioactivitate maĭ mare de cît acea ce poseda înainte de încălzire. Totodată se perde prin încălzire şi emanaţiunea, care se manifestează apoĭ cu greŭ, maĭ ales dacă substanţa radiferă a fost mult timp încălzită la roş; însă se poate recîştiga însuşirea de-a emite emanaţiune, dacă se disolvă substanţa radiferă în apă, se evaporează soluţiunea şi se usucă către 120°; probabil prin încălzire corpul radioactiv a suferit o schimbare în constituţia sa intimă.

Efectele fisiologice; aplicările radiuluĭ şi ale radioactivităţeĭ. Dacă însuşirile radiuluĭ sînt atît de surprinzătoare, nu maĭ puţin ne surprind efectele fisiologice ale acestuĭ corp şi aplicaţiunile la care ar putea da naştere. *Walkhoff, Giesel;* apoĭ *Becquerel* şi *P. Curie* aŭ observat că radiaţiunile radiuluĭ influenţază asupra epidermeĭ într-un mod particular; după cantitatea de substanţă radiferă şi după durata acţiuneĭ se produce pe pele, maĭ curînd orĭ maĭ tîrziŭ, o pată roşie, o beşicuţă orĭ chiar o rană primejdioasă[2]). P. Curie a lăsat să lucreze asupra braţuluĭ o mică cantitate de sare de radium timp de 10 ore; imediat s-a produs o arsură, care n-a putut fi complect vindecată de cît după 4 lunĭ. Bazîndu-se pe aceste însuşirĭ *dr. Daulos* a studiat acţiunea radiuluĭ asupra unor boale de piele, ca lupus ş. a.; rezultatele obţinute sînt încurajatoare, căcĭ epiderma distrusă sub acţiunea radiuluĭ se reface în stare sănătoasă. Dacă

1) O sare radiferă încălzită o oră la 130° perde 10% din radioactivitatea sa, încălzită 10′ la 400° nu perde nimic, o încălzire de cîte-va oare la roş aduce o perdere de 77%.

2) O expunere de ½ oră produce după 15 zile o beşicuţă; o acţiune de 8′ produce după 2 lunĭ o pată roşie.

aceste rezultate vor obţinea noï confirmărï din partea specialiştilor, sărilе de radium sînt menite să capete o mare importanţă therapeutică; căcï acţiunea lor este maï profundă ca a lumineï şi se pot utiliza cu maï mare uşurinţă de cît razele Röntgen.

Himstedt şi Nagel aŭ constatat că sările de radium provoacă fluorescenţa substanţelor din lăuntrul ochiuluï, din care cauză persoanele aŭ sensaţiunï de lumină, cînd se ţine o sare de radium dinaintea ochilor cu pleoapele închise orï lîngă tîmplă. Orbiï, carï aŭ retina sănătoasă, aŭ sensaţiunï de lumină sub impresia radiaţiunilor radiuluï; această însuşire ajută la stabilirea faptuluï, dacă un orb are retina sensibilă orï nu.

Profesorul *D'Arsonval* în colaborare cu *dr. Bordas* studiază actualminte acţiunea fiziologică a emanaţiuneï radifere, condensată prin ajutorul aeruluï lichid, şi amestecată cu lichide orï gazurï, pe care le injectează în sîngele animalelor.

Danysz experimentînd cu animale, cărora le-a expus creerul orï măduva spinăreï la acţiunea sărilor de radium timp de o oră, a constatat că aceste animale capătă paralisie şi după cîte-va zile mor.

S-a observat, că razele radiuluï lucrînd maï mult timp asupra seminţelor le distruge facultatea germinativă. Frunzele plantelor supuse la aceiaşï acţiune se îngălbenesc şi devin sfărimicioase.

Substanţele radioactive cu minunatele lor însuşirï aŭ provocat în lumea ştiinţifică o intensă activitate, fie pentru a controla unele rezultate, fie pentru a se aduna fapte noï. In deosebï există tendinţa de-a se dovedi, că radioactivitatea ar fi o însuşire generală a materieï; aşa *Elster* şi *Geitel* cred, că aerul atmosferic ar conţinea micï cantităţï dintr-o emanaţiune asemenea aceleia emise de către substanţele radioactive [1]). Pe de altă parte Dr.

1) Căcï firele metalice întinse în aer şi ţinute la un potenţial negativ ridicat s-ar activa în totdeauna, ceea ce n-ar putea avea loc de cît sub influenţa uneï emanaţiunï radioactive. Aerul de pe vîrful munţilor ar conţinea maï multă emanaţiune radioactivă de cît acel din cîmpie saŭ de pe malul măreï; aerul peşterilor şi al pivniţelor ar fi în deosebï plin de emanaţiunï radioactive; gazurile din unele izvoare minerale ar conţinea deasemenea emanaţiunï, pe cînd aerul disolvit în mărï, fluviï, etc. nu.

Arsonval a anunţat la Academia de ştiinţĭ din Paris că d-niĭ *Charpentier* şi *Blondlot* ar fi putut înregistra chiar radiaţiunĭ luminoase datorite corpuluĭ omenesc.

Dar preocuparea de căpitenie a multor savanţĭ este de-a găsi deslegărĭ la multiplele probleme ştiinţifice ce ridică însuşirile uimitoare ale substanţelor radioactive; căcĭ îndată ce cunoştĭ aceste însuşirĭ, o sumă de întrebărĭ vin involuntar în spirit: Cum se explică producerea spontană de căldură, lumină şi electricitate? Ce este emanaţiunea? Cum se explică prezenţa gazuluĭ helium în emanaţiunĭ? Oare radium nu se transformă în alte corpurĭ, printre care şi helium, după cum pare a rezulta din unele experienţe recente? Şi dacă este aşa, ce concepţiunĭ trebue să maĭ avem despre stabilitatea şi constituţia materieĭ? Este radioactivitatea o însuşire generală a materieĭ? Şi alte asemenea întrebărĭ, care necesitează tot atîtea răspunsurĭ; cu atît maĭ mult, că din asemenea întrebărĭ se vede clar, că radium cu însuşirile sale pare menit să zgudue crezul nostru ştiinţific. Căcĭ nu ne putem închipui producerea de energie sub orĭ-ce formă ar fi (căldură, magnetizm, lumină, etc.) fără o cheltuială echivalentă a uneĭ alte energiĭ; apoĭ nu admitem transformarea unuĭ corp simplu în un alt corp simplu ş. m. d.

„*Resultatele obţinute*"—scrie d-l P. Curie într-un articol recent—„***sînt de natură a modifica ideile noastre asupra invariabilităţiĭ atomuluĭ, asupra conservăreĭ materieĭ şi a energieĭ,***
„***asupra natureĭ maseĭ corpurilor şi a energieĭ răspîndite în***
„***spaţiŭ. Chestiunile cele maĭ fundamentale ale ştiinţeĭ sînt rea-***
„***duse în discuţie***".

In cele ce urmeaza, vom arăta care este în prezent cuvintul ştiinţeĭ pentru a explica aceste fenomene, tot atît de interesante pe cît şi de surprinzătoare.

(Va urma).

GH. GHIBANESCU

Ce-ĭ cu zapisul romînesc din 1523?

Nu puţină vîlvă a stîrnit între cercetătoriĭ scripturilor batrîne afirmarea că în arhiva Sf. Spiridon din Iaşĭ s-ar fi aflînd un zapis scris romîneşte încă din 7031 Mart 23, adică 1523.

Cel întăiŭ care a aruncat această ştire a fost d-l A. D. Xenopol, cum reesă din următoarea notiţă din Ar. Densuşianu „Ist. limbeĭ şi literatureĭ romîne, Ian. 1885 pag. 76, nota 107, d-l A. D. Xenopol ne-a *tras* maĭ întăiŭ atenţiunea asupra acestuĭ preţios document".

Ce credea d-l Ar. Dnsuşianu despre însemnătatea acestuĭ zapis, se vede din textul următor: *Cea maĭ veche urmă de limbă romînească* scrisă, care tot odată o şi posedăm *cu dată sigură*, este un contract de cumpărătură de la anul 1523, ce se păstrează în arhiva spitaluluĭ Sf. Spiridon din Iaşĭ.

D-l Xenopol îşĭ croia cursul săŭ de Istoria Romînilor prin 1885; iar Ar. Densuşianu preda cursul de limba romînă înlocuind pe Andreĭ Vizanti. Şi istoricul şi filologul credeaŭ în 1885 că zapisul aflător în arhiva Sf. Spiridon e cu data certă, şi că dar s-a fost scris romîneşte pe acele vremurĭ.

Se întîmplă însă că răposatul V. A. Ureche în vizitele sale arheologice prin Iaşĭ, a răsfoit şi arhiva Sf. Spiridon şi izbit de afirmarea luĭ Densuşianu, cercetează

dosarul cu zapisul în chestie şi în ale sale *„Schiţe de Istoria literatureĭ romîne"*. Buc. 1885 pag. 65 nu uită a pomeni şi de zapisul din 1523. In adevăr iată ce zice: „Acest zapis ar fi deci din 1523, adecă *documentul scris al limbeĭ romîne cel maĭ vechiŭ. Din nefericire nu-l putem da ca document cu dată certă*, de oare-ce (cum înşine am văzut) nu este *tocmaĭ descifrabilă data de 7031*, căci din cauza îndoitureĭ hîrtieĭ, cifra de lîngă miĭ este aproape de necitit". Dar V. A. Ureche *dă textul* complect al acestuĭ interesant zapis în schiţele sale ca să vadă cetitorul ce cuprinde în el acest important act.

Se vede că V. A. Ureche controlează afirmarea luĭ Densuşianu, că documentul ar fi avînd *dată sigură*. Pentru V. A. Ureche zapisul *n-are o dată certă*; pentru Ar. Densuşianu actul *e cu data sigură*.

Pănă să se dea la tipar vol. III din Istoria Romînilor, de A. D. Xenopol şi-a schimbat în parte părerea despre *datarea* zapisuluĭ, maĭ ales în urma afirmăriĭ categorice a luĭ V. A. Ureche că ar fi lipsind cifra de lîngă miĭ din cauza îndoitureĭ hîrtieĭ. In adevăr la pag. 624 vol. III, nota zice: „Noĭ înşine am aflat în arhiva sf. Spiridon din Iaşi un zapis de cumpărătură ce poartă pe el *data foarte clar însemnată* de 7031 (1523). Totuşi după limba şi caracterul întreg al documentuluĭ *bănuim că în însemnarea slavonă a dateĭ se va fi uitat un saŭ 100*, ceia ce coboară documentul la 1623".

Toate acestea merg cum merg. Starea cercetărilor de limbă şi maĭ ales de paleografie slavo-romînă eraŭ maĭ slabe pe la 1885, şi se putea ca şi d-l Xenopol şi Ar. Densuşianu să iea de bună trecerea în opisul general al documentelor sf. Spiridon sub anul 7031 Mart 23 a documentuluĭ catalogat la No. 1 în pachetul de acte ale moşieĭ Urecheştiĭ (Cornăţelul). Dar cînd afirmarea se repetă de un specialist în paleografia slavo-romînă ca d-l Ilie Bărbulescu, ne prinde mirarea. In adevăr iată ce zice d-l Bărbulescu în ale sale „Studiĭ privitoare la limba şi istoria Romînilor" pag. 79, „De astă dată aşĭ dori însă să maĭ atrag atenţia asupra unuĭ act scris, pare-se, tot pe acum (epoca luĭ Neagoe Basarab) romîneşte. Aron Densuşianu în a sa „Istoria Literatureĭ Ro-

mîne“ Iaşĭ 1885 pag. 76 ni spune că d-l A. D. Xenopol i-a atras atenţia asupra unuĭ act din 1523. şi că acest act scris romîneşte, e un contract de cumpărătură ce se păstrează în arhivul spitaluluĭ Sf. Spiridon din Iaşĭ. Aron Densusuşianu ca şi d-l A. D. Xenopol, decĭ aŭ văzut acest act *cu data sigură* de 1523. Interesant ar fi să-l vedem în întregime tipărit, căcĭ în afară de cartea luĭ Ar. Densuşianu şi de a d-luĭ A. D. Xenopol „Ist. Rom.“ III 624, *eŭ nu ştiŭ dacă se mai pomeneşte undeva despre el*“.

D-l Bărbulescu n-a cetit Schiţele luĭ V. A. Ureche căcĭ acolo se dă actul în întregime de oare ce actul s-a transcris în grabă şi are câteva lipsurĭ şi greşelĭ, îl dăm din noŭ aşa după cum l-am copiat înşine din pachetul respectiv al Epitropieĭ.

«Adкcк eŭ Ghincea Şoltuzul, şi doĭspreзici pѫrgarĭ. scriem şi mărturisim. cum au venit || înnaintea noastră Lazar, feciorul Sacăeĭ. nepotul luĭ Dragoşa Copaci. de nime neobiiat || nice nevoĭt. de şau vîndut parte mănesa. ce sau venit luĭ den sat den Urecheştĭ. den câmpu şi den silişti || şi dentraapă şi depreѓinde de apѫ Totruşuluĭ. până unde să vѡr agiunge cu alte || hotari. şi acee partea au cumpărat Cozma den Copăceştĭ za (.2.) tal. bani, de arзintu, denaintea || celѡra ce sămtu maĭ sus scrişĭ. şi denaintea luĭ Stanasiie den Copăceşti şi luĭ Costantin || Bărlibaş de acolea. şi a mulţi oameni buni. Şi aşĭjderea sau scolat Cozma Stan || den Urecheştĭ. şi au văndut ѡ curătură suptu coaste pre locul Urecheştilor. de au cumpărat Cozma || den Copăceştĭ dereptu 2 tal. bani buni. iarăşi denaintea acelora ce săntu maĭ sus scrişĭ, şi || denaintea lui Pl(o)scoţan. şi denaintea luĭ Trif den Mihaileştĭ. şi denaintea a mulţi || oameni buni. Aşijderea iarăşĭ au venit Crăstina. fata Şandruluĭ den Copăceştĭ. || şi au vîndut o curătură în dealul Copăceştilor Cozmei de acole pentru 2 tal. || denaintea Lupuluĭ Borciuluĭ şi a luĭ (Atana) Paladi... de acolea. Şi aşijderea || au venit înnaintea a oameni buni Gavriil feciorul luĭ Opriş nepotul Toloşcăi || den Copăceşti. au văndut o săpatură în dubravѫ pe locul Copăceştilor. Cozmei den acole || pentru 2 tal. denaintea Tomeĭ den Mihăileşti şi denaintea lui Irimiѧ Ţimirac || (Aşijderea au văndut Păcurariu Palici de la Boul un pămѫntu den ţarină Boului || drept 25 zlot de arзintu.

denaintea popei lui Ghervasie de acolea şi a luĭ Gheorghie *)] || de acolea ca să hie moşie luĭ şi feciorilor lui şi nepoţilor lui || Şi au plătit toate Cozma deplin înnaintea celor ce sămtu mai sus scrişi. Piş u trăg Agiud vlt. 7(1)31 za na sveadetelstvuem, martiia 23 dni.

În josul actuluĭ e pusă pecetea tărguluĭ Agiuduluĭ, avînd această inscripţie *tărgu Agiudului*, iar în mijloc ca emblemă *o scoabă, un cleşte* şi *3 cue*, semn că cetăţenii eraŭ industriaşĭ, cum de pildă la Trotuş, pecetea tărguluĭ represinta un *braţ de şalgăŭ cu ciocanul* sfărmînd sare.

După zapisul adus maĭ sus Cozma din Copăceşĭ a a făcut următoarele cumpărăturĭ:

1) de la Lazar, ficiorul Sacăeĭ, nepot luĭ Dragoşa Copacĭ partea Sacăeĭ din Urecheştĭ.

2) de la Cozma Stan din Urecheştĭ o curătură sub coaste cu 2 talerĭ.

3) de la Cristina fata Şandruluĭ din Copăceştĭ tot o curătură în dealul Copăceştilor cu 2 talerĭ.

4) de la Gavril ficiorul luĭ Opriş, nepot Toloşcăĭ o săpătură în dumbravă cu 2 talerĭ.

Toate aceste vînzărĭ le întăreşte Soltuzul de Agiud Ghincea, cu ceĭ 12 părgarĭ. Cît despre vînzarea ce-a făcut-o Păcuraru Paliciu un pămînt din ţarina Bouluĭ cu 25 zloţĭ o şterge, nu ştim motivul pentru ce: orĭ că n-a fost în drept s-o facă, orĭ că a revenit asupră-ĭ.

Toate aceste vînzărĭ saŭ făcut înaintea a mulţĭ martorĭ, pe care zapisul nostru îĭ aduce pentru fie-care vînzare în parte. Marturiĭ sînt aceştia: *Stanasie, C. Bărlibaş, Lupul Burciul şi Paladi din Copăceştĭ, Ploscoţan, Trif. Toma şi Irimia Ţiţpirac din Mihăileştĭ* şi alţĭ oamenĭ bunĭ de prin prejur.

Care era chemarea tuturor celor ce aŭ văzut actul? Faţă cu nesiguranţa dateĭ, căcĭ hărtia e roasă tocmaĭ la dată, şi nu se poate şti dacă-ĭ ҂ꙁла orĭ ҂ꙁрла, trebuia controlat întregul pachet de documente a moşieĭ Urecheştĭ, spre a se vedea dacă nu se va fi dînd de aceleaşĭ nume şi în alte acte cu data precisă.

*) Pasajele puse între parantese [ ] sînt şterse în original.

Iată ceia ce am făcut; şi în adevăr în acelaşi pachet ni se dă sub No. 7 un zapis, copiat de noi în *Surete şi izvoade* vol. VII, 91 a cărui cuprins e acesta:

Ses (acest) zapis ce sa făcut denaintea *Ghencei* şoltuzului şe a 12 | părgari ot trăg Agiudu şe a multe oameni buni şi bătrăni. cum au venit Popăs | cul sn8 (fiul) Vasilie Popăscul, de nimeni nevoit neci împresurat ce dea bună | voѧ sa. de şau văndut partea sa de ocinѫ den sat den Urekeşte | den partea de gios, a treѧ parte den partea tătănesăŭ lui | Vasilie Popăscul şe o au văndut *Cozmei de Copăceşti* şe au dat | Cozma. 16 talerĭ bani buni *lisnie* (curaţi) denaintea acelora ce maĭ sus scrie. | a treѧ parte den partea lui Vasilie Popăscul den sat den Urekeşti | cu tot venitu den cămpu şe den trapă şe den vatra satului, *şi pe* | *decende* de apa Trotuşului, pără unde agionge partea Gioseanilor | den hutar în hutar. denaintea lui Ion pas, de sat de Urecheşte | şi *Lupul Burciul ot tam* (de acolea), şe Anghel tij, şe Simion Bota ot tam. *Stănasie* | *de Copăceţti* şe *Paladie ot tam.* şe Vasilie ot tam şe Gligore Toloşca | tij ot tam, şe maĭ mare mărturie că neam pus peceţile. Za siia pişem c co znaet (spre aceasta scriem să se ştie). vleat 7109 (1601). msţa (luna) Mart 28 dni (zile) Pecetea: trăgu Agiudului.

Scriitorii opisuluĭ de documente ale Epitropieĭ în necunoştinţa lor istorică aŭ catalogat doc. acesta supt No. 7, iar cel cu boclue supt No. 1 ca din 7031. Se vede că-ĭ o vădită eroare. In 1601 Mart 28 Cozma din Copăceştĭ cumpără de la Popăscul a treia parte din partea de gios din Urecheştĭ cu 16 talerĭ. Intre marturĭ găsim pe *Lupul Burciul, Stănasie* şi *Paladie,* aciiaşĭ ca şi în primul document, iar adeverirea actuluĭ o dă tot Ghencea Şoltuzul luĭ Cozma din Copăceştĭ.

Dar dacă data de 7031 nu e admisibilă, s-ar puputea obiecta că nicĭ cea de 7131 n-ar fi admisibilă, de oare-ce ar fi la mijloc un restimp de 22 anĭ de la data doc. al doilea la cel întăiŭ. Pedica cade de la sine, cînd aducem alt document căpătat prin libraria Şaraga din Iaşĭ, şi transcris de mine în condicile mele inedite „*Surete şi isvoade*“ vol. VI, 480 sept. No. 460, a căruĭ cuprins este acesta:

Eto az (Jată eŭ) Ghincea șoltuzul i dvanadiseat prăgari ot trăg Agiud | (și 12 pârgarĭ din târgu Agiudulu̯ĭ) mărturisim cum a venit înnaintea noastră Tofan Buhaiu | ot Conțăști și cu fratesșu cu Giurgiul și cu Malotă | de au vîndut lui Kiriiac prăcălab ot Putna a lor direaptă | ocină și moșie. ot Conțăștĭ. dintrașeptea | parte a triia parte dereptu trei zăci și trei de ta | leri. deaca văzum a lor bună tocmală noi am făcut | zapis șam pus peceate trăgului. ca săi hie | lui ocin în veacĭ neclintită. vleat 7129 Sept 16 (1620).

Pecetea ca la celelalte documente: *cleşte, scoabă şi 3 cue.*

Ne mulțumim de o cam dată cu aceste 3 alăturărĭ spre a vedea că actul nu poate fi sub nicĭ un motiv din secl. al XVI-lea, ci din secl, al XVII-lea și anume din 7131, cînd încă era Șoltuz acel *Ghincea,* care stătuse șoltuz Ajuduluĭ peste 20 de anĭ în șir, pentru a lăsa în familia luĭ putința ca un nepot a luĭ să ajungă Șoltuz în Agiud prin 1689, cum îl gasim într-un zapis din 7194 Mart 2 („Surete și izvoade" VII, 93), cînd și pecetea tîrguluĭ ni se dă altă și anume disparusə *cleş-tele, scoaba şi cele 3 cue* pentru a da loc la o *cruce* cu exerga: пєчать аџѹдѹлѹ̈ї.

TEODOR T. BURADA

AMINTIRI

X

Cum am fost pus la carantină în stația drumuluĭ de fer Zibefce (Turcia).

Cu ocaziunea ducereĭ mele în Turcia în anul 1893, m-am oprit atît în Bulgaria cît și în Serbia, spre a cerceta pe romîniĭ ce se află în aceste două țerĭ limitrofe cu țara noastră, și în care numărul lor se ridică aproape la 400.000.

Inainte de a întra în Turcia, m-am oprit în Niș, unde am stat vr-o cîte-va zile în *Vlah-mahale* (mahalaua romînească), apoĭ de acolo luînd drumul de fer am ajuns în 22 Aug. 1893 la Zibefce, fruntaria Turcieĭ.

Aicĭ mi se ceru de către poliție pasportul spre a-l viza, pe care l-am și dat, apoĭ luînd într-o mînă giamandanul și într-alta violina o și rup de fugă spre restaurant căcĭ mă lovise o foame ne maĭ pomenită. N-apuc a face cîțĭ-va pașĭ, și văd că sînt oprit de un *zaptie* (jandarm) care mă întreabă: *Nere ghidersan?* (unde mergĭ), eŭ îĭ fac semn că merg la mihane (restaurant). El mă oprește atuncĭ de a mă duce, și-mĭ arată să merg tot înainte, unde în capătul drumuluĭ se zărea o baratcă de scîndurĭ. Socotind eŭ că acolo are să fie de sigur restaurantul, o și pornesc în fuga mare spre baratcă.

Ajungînd la ușa baratceĭ, prind a striga pe tur-

ceşte: *ciugiuc, ciugiuc var beşi iemekicin* (băete, băete, aĭ ceva de mîncare), văd însă că nu respunde nimene, întru înăuntru şi atuncĭ ce-mĭ văzură ochiĭ, o baratcă întunecoasă care numaĭ a restaurant nu sămăna, nicĭ, tu mese, nicĭ tu scaune! nimic în fine care să te facă să crezĭ, că acolo aĭ fi putut gasi ceva de mîncare.

Eşind până la uşă, m-am minunat cînd am văzut că toţĭ călătoriĭ veneaŭ spre baratcă, eŭ atuncĭ fug în spre dînşiĭ, şi strig: *Dur bre, dur bre!* (staţĭ, staţi), nu veniţĭ de geaba, că nu-ĭ nicĭ un restaurant aicĭ. Ajungînd călătoriĭ la baratcă, văd că se apropie un zaptie de mine, mă iea de mînă şi mă împinge spre uşa baratceĭ, văzînd eŭ aceasta, mă împotrivesc şi nu mă daŭ dus în ruptul capuluĭ. Zaptieul atuncĭ începe a-mĭ da blende până ce mă vîră înăuntru.

In valmaşagul acela, numaĭ văd că toţĭ călătoriĭ sînt împinşĭ şi eĭ de jandarmĭ în baratcă. Dupa ce întrară cu toţiĭ, văd că jandarmiĭ pun zăvoarele pe uşă. Nimene din noĭ nu putea să priceapă, pentru ce ne-aŭ închis şi ce are să ni se întîmple.

Cum eram cu toţiĭ înghesuiţĭ şi nu ştiam ce să maĭ facem de frică, aud ceva zgomot sub duşamelele baratceĭ, carĭ eraŭ făcute din scîndurĭ înguste şi depărtate unele de altele, ca de vr-o două degete, mă uit să văd ce este, numaĭ iată că zăresc vr-o cîţĭ-a turcĭ, că aduc jaratic în maĭ multe ciaune, atuncĭ m-am înspăimîntat foarte, şi am început a striga cît îmĭ lua gura, *ateş! ateş!* (foc, foc), crezînd că aŭ să dea foc baratceĭ să ne ardă. La strigătele mele, aŭ prins a se uita şi ceilalţĭ călătorĭ pe sub duşamele şi văzînd şi eĭ jaratic, s-aŭ înfricoşat foarte, şi în desperarea lor, aŭ prins a izbi cu picioarele în uşa baratceĭ, ca să-o spargă, făcîndu-se atuncĭ zgomot mare de-ţĭ lua auzul.

Pe cînd se petreceaŭ toate aceste, ne pomenim că prin crăpăturele duşameleĭ începe a eşi fum; turciĭ puseseră pucioasă pe cărbuniĭ ceĭ aprinşĭ. Fumul eşia din ce în ce maĭ tare, în cît ne chiorea şi ne înăduşea de tot. După ce eĭ socotiră că sîntem acuma destul de afumaţĭ, ne-aŭ dat drumul, strigînd ca să aducă tulumba. Indată şi sosi un împiegat de la serviciul sanitar

cu un tulumbagiŭ, care și începu a ne împroșca pe strae cu acid fenic, poruncindu-ne în acelaș timp ca să deschidem și geamandanele să ne stropească și lucrurile din ele, și după aceia, să ne ducem la niște baratce tot de scîndurĭ, carĭ eraŭ în cîmp și îngrădite fie-care cîte cu un zaplaz de țeruși; în acele baratce ni se spuse că trebuia să stăm treĭ zile în carantină.

Atuncĭ numaĭ am priceput noĭ, pentru ce ne-aŭ pus la fum, și pentru ce ne desinfecta bagajele. Pe atuncĭ bîntuia cu furie holera prin acele locurĭ și nimene din noĭ nu știam despre aceasta.

Unul din împiegațĭ uitîndu-se la tocul violineĭ ce-l țineam în mînă, mă întreabă turcește: ne der orai? (ce aĭ acolo), eŭ îĭ respund: *bir kemane* (o violină)—*Acĭ capac* (deschide capacul) îmĭ spuse el, eŭ îndată am ridicat capacul de la toc, și i-am aratat violina. El atuncĭ a și întins tulumba ca să o stropească.

— *Ne aparsin ordà efendi* (ce facĭ acolo d-nule), îĭ ziseiŭ, vreĭ să-mĭ stricĭ violina cu stropitul, și pun mîna pe tulumba ca să-l opresc.

De aicĭ apoĭ s-a iscat sfada între noĭ, împiegatul vorbea turcește, eu romînește, așa că nu ne înțelegeam de loc. Ceilalțĭ călătorĭ văzînd că această sfadă n-are gînd să se mîntuiască cu una cu două, și temîndu-se ca să nu se facă cumva și moarte de om,—ceia ce prin acele locurĭ adese orĭ se întîmplă, cîte odată chiar de la nimica,—aŭ repezit pe unul din eĭ, să alerge degrabă să aducă pe doctorul carantineĭ care era un neamț, acesta veni îndată. Eŭ i-am spus în limba franceză, neînțelegerea iscată dintre noĭ, spunîndu-ĭ că dacă mi-a stropi violina se desclee și nu face nicĭ doĭ banĭ. El atuncĭ a găsit că am dreptate, și îndată a dat ordin ca violina să fie pusă numaĭ la fum de pucioasă, ceia ce se și făcu.

Luîndu-mĭ apoĭ bagajele și violina m-am dus la baratca ce mi se arătase.

Parte din călătorĭ pe carĭ autoritățile sanitare de acolo îĭ credeaŭ că nu vor putea plăti locuința și hrana, în baratce a parte, eraŭ trimișĭ într-o șură comună, barbațĭ și femeĭ la un loc.

Cele treĭ zile cît am stat în carantină, mi s-a părut că nu maĭ aŭ sfîrşit; din ceas în ceas aşteptam să văd, dacă nu cum-va m-apucă şi pe mine holera, precum vedeam zilnic pe uniĭ îmbolnăvindu-se iar pe alţiĭ murind.

Mîncarea mi-o aducea la portiţa ogrăziĭ, şi-o lasa jos acolo, apoĭ eŭ mă duceam de o luam, şi după ce mîncam tot eŭ duceam blidele la locul de unde le luasem. Plata o făceam aşa: un băet îmĭ întindea o prăjină în vîrful căreia era o cutie de tinichea, în ea puneam paralele, iar băetul le dădea drumul într-un gavanos, în care era acid fenic, spre desinfectare.

Ce aşĭ fi făcut eŭ, dacă în aceste locurĭ ca şi prin altele pe unde cutrierasem, n-aşĭ fi avut violina cu mine în asemenea împrejurărĭ, ca să mă maĭ ieŭ cu cîntatul, şi să-mĭ maĭ treacă de urît!

Cînd cîntam, drumeţiĭ de prin baratcele megieşite, eşiaŭ la zaplaz, şi mă ascultaŭ.

Doinele, horele şi cîntecele noastre de dor maĭ ales, îĭ mişcaŭ aşa de tare, în cît nu ştiaŭ ce să maĭ facă de bucurie, mulţumindu-mĭ de miĭ de orĭ, uniĭ prin aplauze, iar alţiĭ strigînd în gura mare *maşalà, maşalà* (să nu fie de diochĭ)!

După apusul soareluĭ, eşiam în ogradă de căutam: *bătute, chindiĭ, de brîŭ* şi altele.

Ceĭ ce mă ascultaŭ, nu se puteaŭ opri de a sări şi a se prinde la joc, făcînd mare chef.

Împlinindu-se cele treĭ zile de carantină, doctorul serviciuluĭ sanitar a staţiuneĭ, Obermeyer, mi-a eliberat un certificat, pe care-l posed, scris jumătate turceşte şi jumătate franţuzeşte: *Lazaret de Zibeftchè*, No. 57, din 25 August 1893, cu sigiliul turcesc pe el, spre a-l arăta pe la autorităţile sanitare, cînd mi se va cere.

Dr. AL. MARIENESCU

Observări la Originile Iașilor

D-l *Gh. Ghibănescu* în studiul său „*Originile Iași-lor*“ (publicat în Arhiva No. 9—12 din 1903) cu multă trudă s-a folosit de mare aparat istoric, geografic și limbistic, ca să explice originea filologică și înțelesul numeluĭ orașuluĭ Iașĭ; și deși în concluziune nu dă prea mult pe filologie, totușĭ rezultatul studiuluĭ îl finește cu filologia, indicînd că numele de Iașĭ purcede din atare cuvînt slavean cu înțeles de fraxin. Dar d-l G. Ghibănescu nu a deslușit bine originea filologică și înțelesul numeluĭ Iașĭ.

Vreŭ și eŭ, ca să-mĭ daŭ părerea.

Studiul numelor de localitățĭ antice, nu se poate baza pe limbele de azĭ, ci pe cele vechĭ arice, deosebĭ pe limba celtică [1]).

In Dacia și între Dacĭ în anticitate a fost un popor, orĭ orășenĭ cu numele: Ias-si. Între inscripțiunile romane aflate în Sarmisagetuza (Várhely, Grădiste in Ardeal) e una, în care stă „M(ilitum). Dacorum Iassiorum“ [2]). Inscripțiunea e din anul 140 d. Cr. din timpul luĭ Antonin. Ast-feliŭ e nume vechiŭ.

Numele vechiŭ de localitate a fost: *Ias-sa* (iaz, apă, rîŭ; saŭ loc, teren, adecă loc cu apă, la rîŭ). Pentru numele unuĭ locuitor din Ias-sa, s-a format substantivul latin cu—ius în Ias-s-ius în inscripțiune Iassiorum, e genetivul latin din multoral.

Dar la început n-a fost Ias-sa, ci As-sa, și numaĭ maĭ tîrziŭ as s-a ĭotisat, adecă i s-a pus ĭ (moale) după alte limbĭ j (ĭ) și de aci: ĭas.

În limba celtică, după Deutsch-Keltisches Wörterbuch de Wilhelm Obermüller Berlin 1872, la numele de localitățĭ începute cu as, es, is, os și us, se esplică că la Celțĭ as, ais, eas, os, aus etc. însemnă: apă, rîŭ; p. c. ais-an om locuitor la apă, la rîu; ais-ion loc, sat, cetate la apă, cum e azĭ As-bach nume de pîrăŭ.

1) Topografia satuluĭ Maidan de Sofroniu Lĭuba și de la pag. 135 încolo. Studiŭ despre Celțĭ și numele de localitățĭ de dr. Al. Marienescu. Caransabeș 1895.

2) Dacien de dr. I. J. Neuzebauer Verstadt 1851. pg. 21.

Pentru ca să arătăm anticitatea numeluĭ Iașĭ, să cutrierăm puțin prin lumea, deosebĭ antică, și să căutăm nume de ape și de localitățĭ cu ape, începute cu as.

Asa la Latinĭ o fluiditate, decĭ de genul apeĭ, de aicĭ asa foehida, fluiditate puturoasă [3]. Asaffi oraș pe țermul mării atlantice azĭ în Marocco; asa=apă, fi=loc teren, fa in Iaf-fa. Asani un popor vechiŭ pe țermul rîuluĭ Ienisei. Asa apă, an om locuitoriu. As bach un pîrăŭ și sat în Rusia, as apă, rîŭ; bach e traducerea germană, ce înseamnă pirăŭ. Assu în Macedonia Vechie oraș la pîrăul Strymon: as=apă, sa loc, teren, Asov marea asovică; as apă, ow=ba, fa, pa, loc: Assal mare la marginea răsăriteană a Africeĭ. Assam, unde am=noŭ înseamnă loc. Assios oraș în Mysia Asieĭ micĭ, la sînul adramitic. Ausonia, țară veche lîngă mare în Italia; aus apă, on om, ia țară. Aus-sel lac cătră vechiul aus, Germaniĭ aŭ adaus sel=lac, mare.

Iesi azí oraș în districtul Anconna, la rîul vechiu: Aes-is azĭ Esino. Aesepus rîŭ în Mysia unde p e diminutiv. Cu fuga adaug Asenbach, Osenborn nume de pîrăe, în cari en e diminutiv. Osi popor în Panonia la rîul Baba. Usbach, Use, Usenbach, Usenborn, Usselbach nume de pîrăie. Decĭ nu maĭ încape îndoială, că as, es. is, os, us îs nume de ape, și localitățĭ de la ape însamnă: apă rîŭ. In Romînia: Assău pîrăŭ în jud. Bacăŭ, Assău sat acolo. Din următoarele: Oasie, Osestĭ, Ossica, Gura, Ossiceĭ și Ossicenĭ, localitățile cari fac la apă, aŭ numele din as, apă.

Dar acuma vedem, că unele nume în as etc. se ioliseazǎ, adecă la început li se prepune un ĭ=j.

Ĭasion și Iasios fiul zineĭ Demeter. Iason fiul luĭ Aes-on, unde on înseamnă om. Iaslo or. în Galiția la împreunarea rîurilor Iasiolca, Wisloca și Ropa. Lo în Iaslo înseamnă loc. Ol in Iassiolca e diminutiv. Iasmund (gura Iasului) peninsulă în Rügen.

Să vedem în Ungaria. Aicĭ ias se scrie ĭász. Gàszalso (st-Györgz la rîul Zagyva; Gász-Berêny la rîul Zagyva; Iaszo la rîul Bodva. Decĭ Jász, nu e nume maghiar ci e antic. Uniĭ maghiarĭ vreaŭ să-l explice

---

3) In Greaca asis noroiŭ, ce duce rîul cu șiroae, în sanscrita asan sînge, asra lacrimă, conceptul e apă, fluiditate.

ast-feliŭ: *ij* (arc) *ász* (om) decĭ arcaş, cum e ász în kan-asz, purcariŭ. Aŭ putut fi pe acolo şi arcaşĭ.

Acum să venim în Romînia. După dicţionarul topografic de Dim. Frunzescu, aflăm:

Iaşĭ, comună urbană, aşezată pe pîrăul Bahluĭ, în jud. Iaşĭ.

Iaşĭ sat în jud. Gorj; gura Iaşuluĭ în jud. Romanaţĭ, decĭ este părăŭ Iaşĭ, pentru aceasta are numele: Gura Iaşuluĭ, Valea Iaşuluĭ în jud. Argeş.

Ast-feliŭ oraşul Iaşĭ zăcînd lîngă rîul saŭ pîrăul Bahluiŭ, e evident că duce la apă şi de aci numele purcede din As-sa, Ias-sa loc la apă. Aci nu e Iassin, nume de rîŭ, ci Iassĭ apare a fi nume în numerul multoral, ca să însemne că stă din maĭ multe părţĭ. Şi în anticitate aŭ fost oraşe cu formă de multoral, p. e Terioli, Veji, etc.

La Boiemĭ jasan, jes si jesen (j—ĭ) înseamnă fraxin; la Ruşĭ jasen, la Polonĭ jesion, la Bulgarĭ Iasion înseamnă fraxin. Eŭ conced. că pe teritoariele locuite de Slavonĭ vor fi multe sate, dar la uscat, la pădurĭ, cu numele purcese din cuvintele slave citate; dar în dicţionarul luĭ Dim. Frunzescu nu e nicĭ o localitate ca numele să se poată deduce din cuvintele slavone aci înşirate.

Pentru-ce? pentr-că Romîniĭ aŭ cunoscut arborele fraxinus, aŭ ştiut numele latin al luĭ, şi acolo, pe unde, aŭ crescut fraxiniĭ şi s-aŭ aşezat, aŭ dat satelor lor numire dupa cuvîntul fraxin; ast-feliŭ în dicţionarul luĭ Frunzescu aflăm numirile aceste.

Frassineĭ în jud. Dîmboviţa, Frasinet în jud, Vlaşca; încă cincĭ numirĭ Frassinet. Frassinĭ munte în jud. Gorj; şepte localităţĭ Frassin, şi apoĭ Frassuienĭ.

In urmare numele *Iassĭ* şi celelalte, purcese din as, ĭas cu înţeles de apa, rîŭ, nu sînt de origine slaveană, pentru-că în limba Slavenilor, nu se află as, ĭas, cu înţeles de apă, rîŭ.

Numaĭ pe asemenea bază limbistică se pot explica încă multe nume de munţĭ, de rîurĭ etc. de pe teritoariele romîne, şi asemenĭ studiĭ sînt destinate, ca mulţime de nume să le scăpăm de hăcoşia slavă.

Sibiŭ.

DARI DE SAMA

II. Sanielevicĭ, Incercărĭ critice

De la studiile critice ale d-lor Maiorescu și Gherea n-a apărut aproape nimic serios în critica noastră literară. Și sînt anĭ de atuncĭ! Recensiile de prin ziare și reviste, orĭ-cine trebue s-o recunoască, sînt aproape în tot-deauna lipsite de orĭ-ce valoare. Ele se desting prin banalitatea vulgară a formeĭ, prin superficialitatea fonduluĭ, și sacrificînd interesele superioare ale arteĭ și ale cultureĭ noastre interesuluĭ individual, prieteniilor particulare, reclameĭ, în loc de a cultiva, ele falșifică gustul greoiŭ al publiculuĭ.

Cutare volum e un eveniment însemnat pentru literatura noastră. Autorul are mare talent, viitor, etc. Și grație reclameĭ ziarelor, unica hrană intelectuală a enormeĭ majorităţĭ din publicul nostru, iată un scriitoraș obscur, ajuns deodată ilustru în ochiĭ multor ignoranţĭ și naivĭ. Noroc că timpul știe să spulbere reputaţiea luĭ efemeră. Nicăerĭ, în nicĭ o recensie, nu vezĭ raţiunea, cauza, acel pentru-ce, explicativ și justificativ al emoţieĭ și judecăţiĭ estetice fără de care ea e lipsită de orĭ-ce temeiŭ și nu poate fi de cît rezultatul subiectiv al uneĭ impresiĭ momentane și trecătoare. Nicăerĭ nu vezĭ o umbră de procedare serioasă, întemeiată pe cunoștinţĭ. Nicăerĭ nu vezĭ o operă analizată și explicată, ne cum studiată științific și obiectiv în raport cu temperamentul artistuluĭ, cu mediul social care o condiţionează și o produce.

Dar pentru aceasta se cer cunoștinţĭ serioase și aprofun-

dat, științifice și literare, și, ce-ĭ maĭ greŭ de întîlnit, simț artistic.

Aceste calități se intîlnesc rar la recensenții revistelor, aproape nicĭ odată la gazetarĭ.

De la apariția volumuluĭ d-luĭ Sanielevicĭ a trecut vreme. Nu știŭ să se fi vorbit unde-va de el. Revistele și ziarele aŭ rămas mute cu această ocazie. Să fie oare această tainică conjurație efectul gelozieĭ criticilor de ziare și a prietinilor lor, literațiĭ destul de numeroșĭ, a căror tindințĭ d-l Sanielevicĭ, odinioară le atacase? O bănuim.

E trist însă cînd apariția celor maĭ infime producțiĭ e salutată ca un eveniment literar, iar opere solide și serioase, lipsite de sprijinul reclamelor zgomotoase, rămîn necunoscute de public. Și publicul nostru are maĭ cu samă nevoe de opere, carĭ să-ĭ pue în acțiune judecata și să-ĭ cultive gustul. O asemene operă este aceasta a d-luĭ Sanielevicĭ.

Spirit sănătos și solid, tendințele sale formează un contrast desevărșit cu tendințele azĭ dominante.

Deși volumul de față nu cuprinde decît recensiĭ și numaĭ cîte-va studiĭ maĭ întinse, el relevează în deajuns ideile și tendințele ce insuflețesc autorul.

D-l S. nu merge la intîmplare, ca ceĭ maĭ mulțĭ din colegiĭ săĭ, lipsițĭ de cunoștințĭ îndestulătoare și maĭ ales de ideĭ propriĭ, în problemele atît de încurcate și complexe de estetică și sociologie.

Metoda sa e științifică, autorul e perfect conștient de obiectul și scopul criticiĭ. Judecățile sale nu-s rezultatul uneĭ subiective și superficiale aprecierĭ, ci rodul uneĭ serioase pătrunderĭ, conduse de principiile solid întemeiate pe carĭ se razămа azĭ critica contemporană a apusuluĭ, critică care in mîna marilor săĭ reprezentanțĭ tinde a deveni o știință, critică, înnaintea căreia se deschid mereŭ nemărginile orizonturĭ.

Fie-care operă e analizată în caracterele eĭ principale, puse în raport cu mediul social în care a apărut, obiectiv și just apreciată, așa de pildă «Momentele» luĭ Caragiali sînt analizate și puse în raport cu tendințele sociale ale Junimeĭ și dezvoltînd ideile d-luĭ Gherea, d-l Sanielevicĭ scoate perfect în lumină ten-

dinţele autoruluî: ridiculizarea contrastuluî dintre forma occidentală a organizăreî noastre sociale şi fondul eî oriental, contrast care are atîtea efecte hazliĭ şi triste. Studiile d-luî S. aŭ astfel o valoare maî mult de cît literară, cum spune cu drept cuvint d-l Motru în prefaţa operiĭ. Ele reprezintă un moment din conştiinţa noastră socială.

In apreciarea operilor, d-l S. are maî ales în vedere fondul lor, caracterele reprezintate, cantitatea de adevăr psihic şi de ideî sugerate de ele.

Piesele d-luî Haralamb Lecca sînt sever, dar just judecate. Deşi superioare prin tehnica lor exterioară, prin meşteşugita aranjare a scenelor de efect, ele sînt slabe ca adevăr psihic, ca intensitate de viaţă a caracterelor construite cu material luat de prin cărţî, cu reminiscenţî literare.

Dar nu trebue să credem că d-l S. sacrifică forma, partea tehnică, meşteşugul în artă şi o consideră ca un ce neînsemnat, greşală pe care a făcut-o poate d-l Gherea odinioară, greşală pe care aŭ făut-o desigur mulţî din şcoala sa, sub influenţa literaturiĭ ruseştî. D-l S. dă formeî importanţa eî meritată. Opere ca „Ovreiul“, de însemnată valoare ca adevăr psihic, păcătuesc după d-sa, prin slăbăciunea execuţieî.

Dar d-l S. cată maî ales să scoată în lumină ideile şi sentimentele unuî scriitor. Pentru d-sa arta nu-î, ca pentru mulţî din diletanţiĭ noştri, numaî realizarea frumosuluî pur, ci un puternic agent suggestiv, care deşteaptă ideî şi sentimente în sufletul publiculuî, ideî şi sentimente ce pot deveni uneorî motive de acţiune, germeniĭ uneî activităţî viitoare. Artistul e răspunzător de valoarea etică a operiĭ sale şi criticul e dator să aprecieze nu numaî intensitatea şi adîncimea ideilor şi sentimentelor suggerate, ci şi adevărul şi calitatea lor. In mijlocul uneî societăţî tinere ca a noastră, condusă de principiĭ mobile şi şovăitoare, unele opere, trecutul ne-o arată în deajuns, pot avea o influenţă tristă, uneorî deplorabilă. Dacă atuncî cînd în literatură domneşte o şcoală sănătoasă scriitorul fără talent e numaî fad saŭ ridicul, el devine o primejdie socială cînd curentul literar dominant cuprinde în sine germenî de boală. Găsind un teren slab, germeniĭ se dezvoltă cu repeziciune, boala izbucne-

ște cu furie și, distrugînd pe individ, otrăvește și atmosfera înconjurătoare. Așa staŭ lucrurile acum în țara noastră.

Vorbind în treacăt de „Dan“ al luĭ Vlăhuță, d-l S. recunoaște valoarea sa artistică, dar se ridică în contra subiectivizmuluĭ bolnav și idealizmuluĭ fals și steril al acesteĭ opere. D-l S. atacă cu dispreț și violență opere ca „Crinĭ albĭ“, „Stogurĭ blonde“, etc., și se revoltă în contra veșniceĭ etalărĭ a euluĭ, egotizmuluĭ neînfrînat, sensualitățiĭ care apare în ele. Scopul arteĭ nu e deșteptarea sensațiilor, ațîțarea instinctelor și patimilor noastre inferioare, ci deșteptarea ideilor serioase și adevărate și suggerarea sentimentelor înalte și larg altruiste.

Ideile artistice ale d-luĭ S. sînt juste și sănătoase. D-sa vorbește cu drag de Jean Bart, care se interesează de soarta celor umilițĭ și deșteaptă în noĭ simpatia și compătimirea.

Operile carĭ cuprind ideĭ profunde, carĭ dezbat probleme sociale de interes general omenesc aŭ mare valoare pentru d-l Sanielevicĭ. „Manasse“, drama distinsă a d-luĭ Ronetti Roman e cu deamănuntul studiată, fiecare caracter analizat cu o rară pătrundere.

Dar d-l S. se entusiazmează maĭ ales și are toate preferințele sale pentru operile obiective, carĭ reprezintă sentimente etern omeneștĭ într-o formă echilibrată și liniștită. D-sa vorbește cu admirație, poate cu prea multă admirație, de literatura de peste munțĭ; atît de sănătoasă și clasică prin naivitatea și simplicitatea curată, uneorĭ sublimă, a sentimentelor, dar maĭ ales vorbește de nuvelele d-luĭ Brătescu-Voineștĭ, căruia-ĭ consacră studiul cel maĭ bun al volumuluĭ, unul din cele maĭ bune, carĭ s-aŭ scris în literatura noastră. Dar d-l S. n-are numaĭ cunoștințĭ vaste și bine asimilate, un gust estetic distins, ci și un spirit original și pătrunzător. Studiul săŭ «Eminescu și școala romantică» e demn de remarcat în această privință. Definiția pe care o dă romantizmuluĭ e desigur contestabilă ca toate definițiile în această materie. In estetică nimenea nu se poate făli că a prins într-o formulă curgătoarea multiplicitate a faptelor individuale, totușĭ ea e clară, precisă, o fericită intuiție, desigur superioară celeĭ a d-luĭ Gherea, a căruĭ marĭ merite d-l S. de altfel le recunoaște.

D-l S. are un singur cusur, care poate fi și o calitate caracteristică capetelor bine înzestrate și încercate cu discuția și raționamentul filozofic—pasiunea ideilor generale. Ea il conduce uneori la generalizări grăbite. Generalizările sînt o dovadă de putere a minței și produsul eĭ cel maĭ înalt. Dar pot deveni uneori un izvor de erori însemnate. Adese ori conduc la concepții prea sistematice, îmbrățișează totalitatea multiformă a faptelor numaĭ dintr-un singur punct de vedere, neglijind alte puncte de vedere însemnate și ele, contrazicînd adese observația răbdătoare și migăloasă a faptelor. Asta apare maĭ ales în schița sa despre «Metoda in Istoria filozofieĭ». De sigur că în sistemele filozofice apar tendințele mediuluĭ social contemporan lor. Sistemele filozofice însă, ca și operile de artă, sînt produse individuale, și dacă mediul social poate explica o parte din opera filozofuluĭ saŭ artistuluĭ, lasă neexplicată o altă parte poate maĭ însemnată. Deasemenea materializmul istoric e o teorie adesea fecundă în aplicațiĭ, dar nu totdeauna. Factorul economic e cu deosebire important în evoluția socială, dar maĭ sînt și alțiĭ. Problemele sociale sînt complexe și vaste, o țesetură deasă de efecte și cauze nenumărate.

Chiar cînd însă ideile sale sînt greșite saŭ contestabile, d-l S. știe să fie original și interesant prin puterea argumentăriĭ, prin întinderea și soliditatea cunoștinților sale. Reușește totdeauna să-țĭ pue în mișcare și să-țĭ agite inteligența.

Stilul săŭ e clar, precis, plin de o bărbătească vigoare, uneorĭ colorat și elocvent, aproape în totdeauna haină admirabil ajustată gîndireĭ.

Domnul Sanielevicĭ e la primul volum. Desigur că acesta nu va fi cel din urmă. „Incercările critice" sînt un debut fericit, oglinda cea maĭ fidelă a literaturiĭ noastre din ultimul timp, singura operă de acest gen, care, afară de operile d-lor Maiorescu și Gherea, va înfrunta vremea.

Să sperăm că autorul va aborda în curînd subiecte maĭ vaste, pentru carĭ nu-ĭ lipsește nicĭ priceperea, nicĭ cultura.

O. Botez.

Comment la route crée le type social, les routes du monde moderne

par Edmond Demolins 1903.

In volumul de față ca și în celalalt *„Les routes de l'antiquité“* autorul ne face știință pozitivă de sociologie. Ne arată legătura de cauzalitate între starea socială a unuĭ popor și locul pe care-l ocupă; cum s-a dezvoltat familia, viața în orașe saŭ în sate, în legătura cu munca care s-a putut desfășura în locul ocupat; și cum caracterele raseĭ s-aŭ schimbat, și întru cît s-aŭ schimbat, orĭ s-aŭ accentuat în regiunile din noŭ ocupate de o populație nomadă. Sînt în deosebĭ instructive capitolele din volumul de față maĭ ales pentru romînĭ, și aceasta, nu pentru că în treacăt se spune și de formarea socială a poporuluĭ romîn sub înrîurirea slavonă, dar pentru că societatea slavă este în amănunte studiată, atît în timpurile slavilor de la nord cît și în ale slavilor de la sud. Ne ajută la înțelegerea istorieĭ Romînilor studiul acesta a luĭ Demoulius. Și în fine, nu pot încheia fără a atrage atenția asupra agonieĭ poporuluĭ turc, o urmare a feluluĭ cum e organizată familia și societatea turcă. In neputința lor de a se adapta la progres, turciĭ din Europa emigrează neîntrerupt în Asia și curînd vor avea cu numele numaĭ Turcia europeană, căcĭ turcĭ nu vor maĭ fi. In legătură cu aceste studiĭ sociologice, adevarat științifice, se poate înțelege rolul și politica ce trebue s-o aibă Romîna în Macedonia.

Valeriu Hulubei

Armîna (Romînca)

Roman social din epoca renașteriĭ poporuluĭ romîn de la Pind, de Petru Vulcan, Constanța, 1904.

Scrierea d-luĭ P. Vulcan e interesantă pentru tot Romînul din orĭ-ce colț al lumiĭ; subiectul și felul cum e condus de autor, ne entuziamează pentru neamul romînesc de la Pind și ne face să simțim noĭ înșine bucuria *«Triumfuluĭ Romînizmuluĭ»* în

Macedonia. E interesant pentru că poartă pe cititor prin satele și orașele Romînilor din Macedonia, descriindu-ne viața și obiceiurile incă în mare parte patriarhale ale acestora, ne duce și ne plimbă prin piața Romînilor (Vlah Ciarși) din Bitolia în ziua tîrguluĭ, făcîndu-ne curioșĭ la multe amănunte. Ast-fel contribue autorul la unitatea culturală a tuturor Romînilor și maĭ ales la înțelegerea *hestiuniĭ macedonene*, care într-un viitor foarte apropiat va fi o chestie vitală în politica Regatuluĭ. Scrierea d-luĭ P. Vulcan *Armîna* poate fi pusă maĭ ales în mîna tinerilor, carĭ prin curățenia și sfințenia sentimentelor și ideilor trezite în decursul întreguluĭ volum nu se face de cît li se înalță sufletul. E o lectură cu mult maĭ folositoare decît unele lucrărĭ streine.

Nu înțelegem de ce i s-a dat numele „*Armîna*" și nicĭ titlul de „roman". Trec peste unele cusururĭ ale scriitoruluĭ, dar nu pot să nu atrag luarea-ĭ aminte asupra sfîrșituluĭ. E cu totul neplăcut pentru cititor cum se închee romanul. Căcĭ se finește fára ca mama și vara *Mieĭ*, Maria și Vangheluța, date afară din odaea pentru a se face judecata, nu sînt aduse și ele cînd judecata se sfîrșește bine, maĭ ales cum era și de dorit.

Valeriu Hulubeĭ

N. A. BOGDAN

FARMAZONUL DIN HÎRLĂŬ

Cea dintăĭ piesă compusă de Vasile Alexandri.

Va părea curios celor ce cunosc în deajuns scrierile și repertoriul luĭ Vasile Alexandri, să afle că o piesă scrisă de dînsul, tipărită și jucată de teatrul din Iașĭ, cu vre-o șase-zecĭ și patru de anĭ în urmă, nu figurează între scrierile sale complecte și nicĭ nu s'a maĭ pomenit de nimenea în timpul din urmă, că o asemenea lucrare ar aparținea mareluĭ nostru poet.

Dar lucrul este foarte adevărat și explicația se poate găsi în următoarele împrejurărĭ:

Inainte de 1840 repertoriul teatral romînesc nu cuprindea de cît un număr foarte restrîns de piese originale, încercărĭ primitive, fără multă technică saŭ originalitate, precum și cîte-va traducerĭ din repertoarele străine, așa cum a putut să le înjghebe Gheorghe Asachi, C. Negruzzi, C. Caragiali și alțĭ cîțĭ-va iubitorĭ de artă și literatură dramatică în vremea aceea.

Gustul public pentru teatru născîndu-se și desvoltîndu-se cu repegiune, în epoca de la 1830—40, începu a se cere pe lîngă piese cu subiecte streine, cu cari s-aŭ început primele reprezentațiĭ în limba romînească, și piese cu subiecte naționale, cari să reproducă faze din viața romînească, maĭ ales din viața poporuluĭ, maĭ ușor de priceput și maĭ comunicative mulțimeĭ, care venea la teatru cu scop să se înveselească, maĭ mult de cît să se instruiască.

Autorĭ și actorĭ improvizațĭ în scurt timp, s-aŭ pus pe lucru, și aŭ căutat să toporască, care cum puteaŭ maĭ repede și maĭ mult, piese pentru teatrul romînesc, unele cu totul originale, altele localizate din limbĭ străine.

Așa se explică faptul că cele maĭ multe din primele comediĭ ale luĭ Alexandri și ale altor autorĭ contimporanĭ, nu sînt de cît simple localizărĭ de piese franțuzeștĭ saŭ nemțeștĭ, ca *Kir Zuliaridi (Le Tigre de Bengale), Doĭ morțĭ-viĭ (L'Homme blasé), Lipitorile satelor (L'Usurier du village)*, etc.
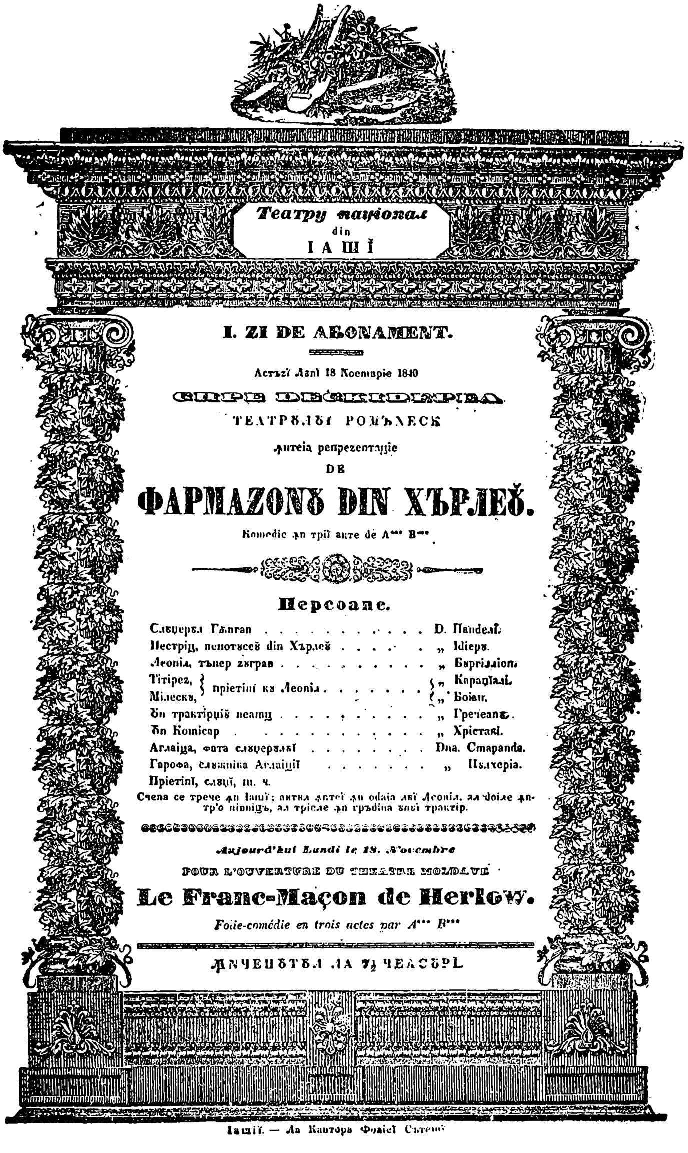
Farmazonul din Hîrlăŭ a fost negreșit unul din cele dintiĭ produse de asemenea natură, și cred, chiar prima încercare teatrală a luĭ V. Alexandri, fiind scrisă din graba condeiuluĭ și fără experiența ce a capatat-o maĭ tîrziŭ marele nostru poet; ea n-a fost dată în vileag atuncĭ chiar, de cît cu inițialele autoruluĭ și acele încă inverse: *A*** V****.

Că această piesă aparține luĭ Alexandri, o mărturisește el însușĭ in prefața voluməluĭ I din *operele sale teatrale*; dar, zice Alexandri, această piesă, împreună cu alte două, *Cinovnicul* și *Modista*, s'ar fi perdut, și aceasta ar fi cauza că nu le-a publicat în scrierile sale complecte. Totușĭ *Farmazonul* nu putea fi considerat ca perdut, de oare-ce el a fos tipărit într'o broșură, cu slove vechĭ, pe timpul cînd s-a și fost reprezentat.

Dacă Alexandri nu ș-a repodus maĭ tîrziŭ această lucrare a sa și n-a crezut-o vrednică a figura între operele-ĭ complecte, el a avut o rațiune puternică, căcĭ *Farmazonul din Hîrlăŭ* este o încercare primitivă, puțin demnă de marele nostru poet, atît ca limbă cît și ca compoziție. Cu toate aceste, monstru orĭ geniŭ, copiiĭ aceluiaș părinte rămîn totdeauna copiiĭ aceluiaș părinte.

Reproduc aicĭ, redus la o patrime, afișul primeĭ reprezentațiĭ a *Farmazonuluĭ din Hîrlăŭ*, ce a avut loc la 18 Noemvrie 1840, cu prilejul deschidereĭ stagiuneĭ Teatruluĭ Romînesc, afiș pe care l-am găsit din întîmplare într'un vechiŭ ceaslov ce l-am cumparat de la un antiquar. Din el se vede atît inițialele auto-

rulul A^{***} V^{***}, cît și data exactă a primei reprezentări. Compoziția tipografică a afișului încă merită a fi observată, întru cît pe atuncĭ arta tiparuluĭ era destul de puțin dezvoltată în țară la noĭ.

Facsimile redus la o pătrime prin fotogravură, după afișul original.

Numerele viitoare vor conţinea:

Gr. C. Buţureanu.	Vremele preistorice în Romînia: Omul actual etc., însoţite de numeroase clişee.
» » «	Studiĭ arheologice. Staţiunea Preuteştiĭ cu figurĭ în text.
Spatarul Gheorghe	*Burada*, schiţă biografică. cu portret.
Gh. Ghibănescu.	Istoria oficială în şcolĭ.
Th. Th. Burada	Amintirĭ de călătorie: O călătorie în satele romîneştĭ din Gubernia Camenitz-Podolsc (Rusia). Idolul Caloianu. Inscripţia bisericeĭ din Hadimbu (Iaşĭ). Inscripţiile de pe cele 4 turnurĭ ale zidulul Golieĭ. Culegere de poeziĭ populare. Istoria teatruluĭ la Romînĭ. Despre straja pămîntească a Moldoveĭ. Inceputurile corurilor de muzica vocală bisericească, etc.
D. Cădere	Radium şi substanţele radeoactive, însoţit de figurĭ în text.
Gustav Nether	Evoluţia telegrafelor şi poştelor in Romînia.
Gh. Gheorghiu	Verbul a bate (fr. maltraiter) şi sinonimile sale.
	etc. etc.

Diferite *poeziĭ.*

Dărĭ de samă.

Documente importante şi *notiţĭ.*

Preţul unuĭ numĕr 1 leu 25

Anul XV. · MARTIE 1904. **No. 3.**

ARHIVA

Organul Societăței Științifice și Literare

DIN IAȘI

APARE O DATA PE LUNA

SUMARIU : **Pag.**

ABONAMENTUL PE AN 15 LEI

Pentru abonamente și trimeterĭ de banĭ, a se adresa la librăria P. Iliescu & D. Grossu, Iașĭ.

Comunicărĭ de articole și orĭ-ce corespondență, a se adresa d-luĭ *Gr. C. Buțureanu, Iașĭ.*

IAȘI

TIPOGRAFIA EDITOARE „DACIA" P. ILIESCU & D. GROSSU

1904

ARHIVA

ORGANUL SOCIETAȚEI ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE
DIN IAȘI

Anul XV. Martie 1904 No. 3.

GR. C. BUȚUREANU

Vremile Preistorice în Romînia

VI

Omul actual

1.

Prin omul actual nu înțelegem pe omul pus în condițiunile de traiŭ de acuma, dar pe omul pus în condițiunile geologice numite ale periodului actual [76]). Pentru a înțelege dar chipul în care s-a deslănțuit viața sa, este de nevoe ca să urmărim dezvoltarea sa prin toate treptele naturale, punînd începutul cercetărilor cu acele stărĭ, care pînă acum să găsesc ca maĭ vechĭ [77]).

De alt-feliŭ este o deosebire foarte simțită între civilizațiunea și chiar omul din periodul actual și cel cvaternar, deosebire care să poate urmări cu succes în Europa apusană.

Periodul actual se împarte în 3 epoce bine hotărîte și anume: 1) Neolitică saŭ a petreĭ lustruite, 2) a Bronzuluĭ și 3) a Feruluĭ.

Credem că este de mare nevoe statornicirea trăsăturilor generale și caracteristice ale acestor treĭ epoce, pentru ca maĭ apoĭ să putem vedea și statornici fie-

---

76) *I. Deniker.* Races et peuples de la terre. Paris 1900. pag. 365.

77) *Baron de Baye.* L'Archeologie préhistorique pag. 75.—*Gab. de Mortillet.* Le préhistorique. p. 482.—*E. Cartailhac.* La France préhistorique p. 126.—*De Nadaillhac.* Les premiers hommes Tom. II.—*Evans.* L'age de bronze etc. Cercetărĭ în privința omuluĭ actual în Europa orientală sînt puține și aŭ un caracter maĭ mult local, așa în cît vom lua ca tip tot studiul stațiunilor neolitice din apus, cu toate că ele aŭ o importanță maĭ mare în răsărit.

care staţiune, cam cîtă putere de civilizaţie reprezinta prin ea însăşî în întreaga civilizaţie preistorică. Vom studia dar în trăsăturî generale pe omul actual şi anume în acele 3 epoce caracteristice:

Epoca Neolitică saŭ a pietreî lustruite [78]) înfăţoşază în Europa faza preistorică cea maî răspîndită, ea ne dă chipul de traiŭ al omuluî cînd întrebuinţa instrumentele de piatră, os şi lut; însă pe cele de piatră le lustruia ca să fie maî netede şi maî proprii întrebuinţăreî.

Pentru înţelesul acesteî epoce vom cerceta: 1) rămăşiţele pe care ni le-a lăsat omul din diferitele instrumente de care să servea; 2) locuinţele ce le avea, animalele şi plantele care-l înconjurase şi de care se servea şi 3) scheletul omuluî neolitic.

I. Instrumentele neolitice se pot grupa în 3: a) instrumente de piatră, b) instrumente de os şi corn şi c) instrumente din lut ars.

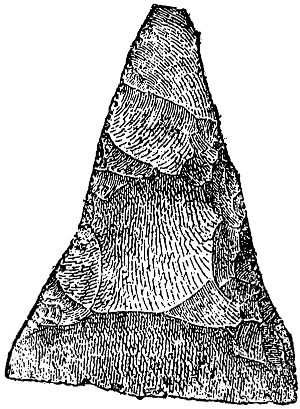

Fig. 28.

a) Instrumentele de piatră sînt numeroase, variind după materialul din care să alcătuesc. In deobşte cele maî bune sînt acele care sînt făcute din silex, din care unele sînt cu zîmţurî, iar altele lustruite prin frecare, pentru ca să tae maî bine; aşa avem *nucleolî*, adecă bucata aleasă de silex curat şi din care prin lovire cu o altă piatră se formaŭ aşchiî, care apoî prin alte lovirî se subţieaŭ după trebuinţă; *ciocane de piatră* (percuteur) cu care se lovea nucleolul pentru a scoate aşchiî din el; *bărdiţe* făcute din silex cu vîrful saŭ gura ascuţită, avînd întrebuinţare şi ca vîrfurî de lăncî şi săgeţî, din care unele marî, fig. 28 şi 29, altele maî

78) Să pot consulta pentru studierea maî amănunţită a staţiunilor neolitice următoarele lucrărî: *Gabriel de Mortillet*. Le préhistorique pag. 479—630.—*Le Baron de Baye*. Archeologie p. 63 şi următ.—*Solomon Reinach*. Antiquités nationales 1889 p. 267.—*E. Cartailhac*. La France préhistorique et Ages préhistoriques de l'Espagne et Portugal.—*De Nadaillhac*. Les premiers hommes Tom. I et II.

micĭ fig. 30 și 31, să întrebuințaŭ unele ca bardițe și altele ca răzătoare, însă potrivite la cîte un mîner după trebuință; *cuțite ferăstrae* (scie) care să faceaŭ din silex și să întrebuințaŭ maĭ ales pentru a tăe cu ele lemnele și coarnele, aceste instrumente sînt lucrate prin unele stațiunĭ cu multă finețĕ așa în cît dovedește o îndeletnicire specială cu fabricarea unor astfeliŭ de instrumente tăetoare; – *vîrfurĭ de lăncĭ și de săgețĭ* făcute din silex, de forme și dimensiunĭ variate, între care vom însemna acele cu *ascuțișul transversal* [79]) care aveaŭ întrebuințarea și ca bardițe saŭ răzătoare fig. 28, 29, 30 și 31, saŭ cu vîrful *ascuțit și dințat*, de forme geometrice foarte regulate triunghiulare fig. 32 și 33 și care să introduceaŭ în bățul despicat la capăt și apoĭ să lega strîns cu un curmeĭ; saŭ cu vîrful *maĭ lat* ca a unuĭ cuțit fig. 34 și 35, care de asemenea se introduceaŭ în bățul despicat, avînd unele din ele scobiturĭ precum fig. 35 cu care se putea maĭ bine lega de băț; *vîrfurĭ de săgețĭ și lăncĭ*, care aŭ la capătul opus vîrfuluĭ un alt vîrf, însă care nu este lucrat și care servea, ca să introducă vîrful de săgeată în băț, lăsînd ast-feliŭ tot corpul săgețeĭ în afară de băț;—*vîrfurĭ de pumnale* lucrate saŭ în silex, de forme și dimensiunĭ variate, din care unele fig. 36 de o mărime rară și de o fabricațiune cum rar se

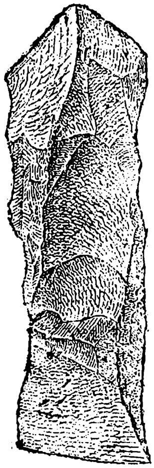

Fig. 29.

Fig. 30.

Fig. 31.

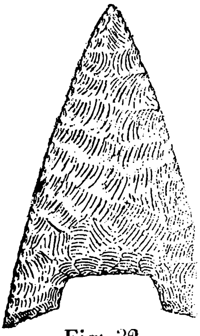

Fig. 32.

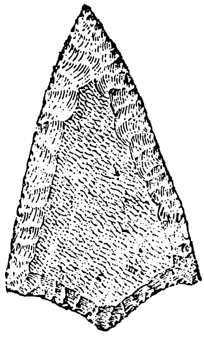

Fig. 33.

79) *Baron de Baye*. Op. cit. p. 251, în care să discută săgețile și lăncile cu vîrfurile transversale.

întîlneşte; altele lucrate în os, prezentînd un ascuţiş bine lustruit fig. 37 şi o formă foarte regulată;—*dălţi de silex* de dimensiuni variate, lucrate cu multă artă şi regularitate fig. 38 servind şi ca răzătoare.

Fig. 34.

Fig. 35.

In genere aceste instrumente făcute din silex sînt lucrate prin cioplire saŭ lovire însă nu sînt lustruite.

In epoca neolitică pe lîngă forma şi lucrarea de mai sus a instrumentelor se întrebuinţază şi instrumente fabricate din piatră, însă supuse la *lustruire*[80]) şi prin care să făceaŭ mai proprii întrebuinţăreĭ, aşa avem *topoare* şi *bărdiţi* făcute saŭ din silex saŭ din gres, de forme şi dimensiuni foarte variate; în deobşte aceste instrumente să lucraŭ mai întăi prin cioplire ex. pg. 39 şi numai mai apoi supuse la lustruire, căpătaŭ o formă mai proprie întrebuinţăreĭ; aceste instrumente aveaŭ variate întrebuinţări şi să adaptaŭ la o coadă de lemn, care era despicat la capăt; toporul saŭ bărdiţa după ce eraŭ vîrîte în crăpătură, se legaŭ strîns cu un curmeĭ, ca să nu iasă din coadă.

Fig. 36.

În deobşte aceste topoare fig. 40, 41, 42 şi 43 aŭ o formă cam aceiaşi: mai late la gură şi mai ascuţite la partea opusă, care se vîră în coadă; mai tîrziŭ s-a dat topoarelor o formă mai proprie şi s-a făcut o bortă în corpul toporuluĭ pentru a se vîrî coada

Fig. 37.

80) Lustruirea să făcea în chipul următor; instrumentul după ce căpăta forma trebuitoare prin cioplire, să lovea apoĭ uşor cu un ciocan de piatră pentru ca să dispară colţurile maĭ mari, apoĭ să şlefuia saŭ lustruia, rozindu-se de o altă piatră maĭ mare şi maĭ aspră, întrebuinţîndu-se ca mijlocitor năsipul saŭ pulberea din cioplirea instrumentuluĭ.

în ea; aceste instrumente aŭ maĭ ales întrebuințarea ca *ciocane*, servind un capăt ascuțit pentru tăet, iar celalt capăt lat pentru a lovi cu el fig. 44; tot la aceste instrumente se numără și măciuciucile saŭ maĭ bine zis ***capetele de măciucĭ***.

Fig 38.

Fig. 39.

Instrumentele de piatră din această epocă sînt foarte numeroase și fabricațiunea lor perfecționată, unele din instrumente ajung la o finețǎ uimitoare pentru acele vremĭ, precum sînt vîrfurile de săgețĭ, lăncĭ și cuțite, a căror barbelură prezintă regularitățĭ matematice. Cîtă muncă și străduință aŭ pus aceștĭ primitivĭ muncitorĭ pentru frumos!

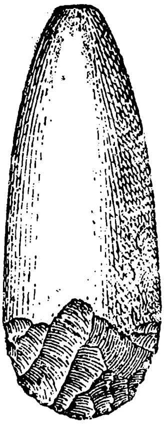

Fig. 40.

b) Instrumentele din os și corn sînt destul de numeroase în această epocă, vom însemna: ciocane și măciucĭ asemănătoare cu acele din peatră ex. fig. 44, făcute saŭ din oase marĭ și rupte, maĭ ales de la închieturĭ, saŭ din coarne de renĭ și cerbĭ; dalte și răzătoare făcute saŭ din oasele lungĭ, saŭ din coarne de cerbĭ și țapĭ, asemănîndu-se mult cu daltele de piatră; ***vîrfurĭ de pumnale*** fig. 37, făcute din oase pline; ***sule*** fig. 21, făcute din oasele maĭ subțirĭ și maĭ ales din vîrfurile coastelor și a oaselor micĭ; —***lustruitoare și răzătoare*** făcute din oasele late, din coarne de cerb și chiar din dințĭ marĭ de mistreț; aceste din urmă se întrebuințaŭ maĭ ales la

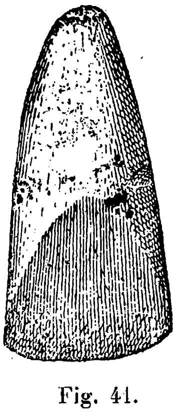

Fig. 41.

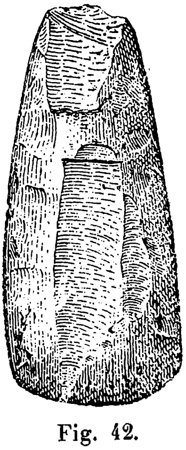

Fig. 42.

lustruirea oaselor şi la curăţitul peilor de cărnurĭ, grăsime şi păr.

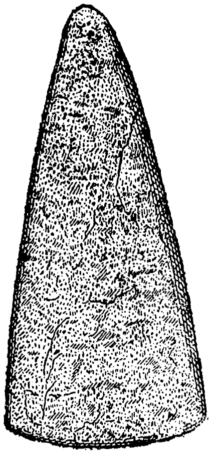

Fig. 43.

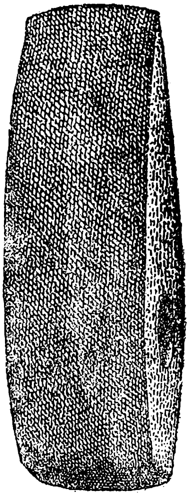

Fig. 44.

Dinţiĭ animalelor se întrebuinţaŭ şi ca podoabă la gît saŭ la braţe, înşirate saŭ prinse unele de altele.

c) Instrumentele din lut ars sînt de maĭ multe felurĭ: *greutăţĭ* pentru ţesut şi pescuit fig. 45 şi 46, din care unele de forme sferice fig. 45 cu o bortă prin mijloc, pe unde se trecea firul şfereĭ pentru suspendat, altele de formă conică fig. 46 cu o bortă în partea superioară, tot pentru aceiaşĭ întrebuinţare, altele în forma cilindrică etc.—*fusaiole* făcute din lut de mărimĭ şi forme variate, sînt saŭ rotunde fig. 45 în mic, cu o bortă în mijloc, care servea pentru a introduce un băţ şi a face din ele un fus; altele de forme: saŭ trunchiurĭ de con saŭ cilindre. Aceste instrumente sînt saŭ simple, saŭ colorate, saŭ încrustate şi scrijelate, pe

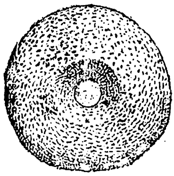

Fig. 45.

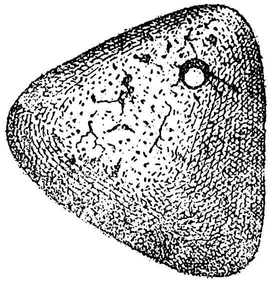

Fig. 46.

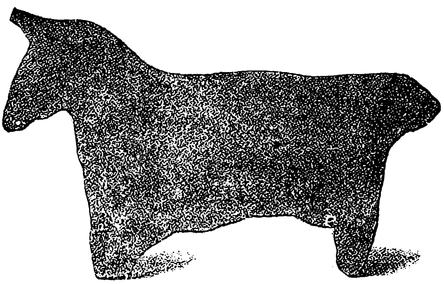

Fig. 47.

motive foarte variate;—*suveice* făcute din lut, de mărimĭ variate, cu una saŭ două borte la mijloc pentru

a lasa să treacă firul de țesut prin ele, unele simple, altele boite. — *Idolĭ*, din care, unia reprezentînd figurĭ simbolice, alțiĭ animale fig. 47 și maĭ ales de acele casnice saŭ care trăesc pe aproape de casă și alțiĭ oamenĭ fig. 48 și maĭ ales femeĭ; în deobște figurile sînt micĭ și serveaŭ în mare parte din ele ca amulete. Infățoșarea lor este grosolană, dînd idoluluĭ un chip maĭ mult saŭ maĭ puțin asemănător ființeĭ pe care o reprezintă, și acești idolĭ sînt saŭ cu coloarea lutuluĭ saŭ boițĭ. — *Vasele*, care variază în forme și mărimĭ, unele fără nicĭ o colorație și lucrate fară multă artă fig. 49, la care urmele degetelor să observă pe vas; altele de o formă și pastă maĭ îngrijită fig. 50; altele de o formă mult maĭ îngrijită avînd și niște torțĭ eșite din corpul vasuluĭ fig. 51 și care serveaŭ ca prin ele să se introducă sfară, pentru ca vasul să poată fi transportat maĭ cu ușurință din loc în loc; în fine unele vase

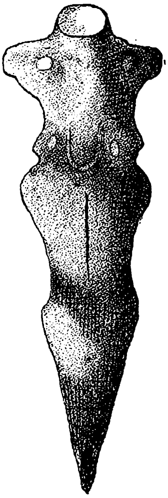

Fig. 48

Fig. 49.

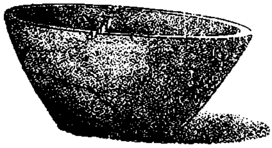

Fig. 50.

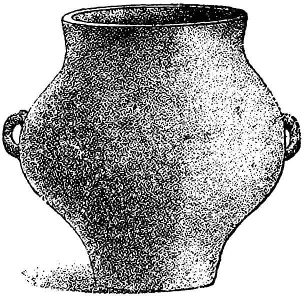

Fig. 51.

Fig. 52.

cu un început de decorațiune precum avem fig. 52, care serveaŭ de sigur la o întrebuințare religioasă;

—în afară de formă, vasele acesteĭ epoce sînt caracterizate prin pasta din care sînt făcute, fie maĭ îngrijită, fie maĭ grosolană şi cu granulaţiunĭ în ea; apoĭ unele vase sînt simple cu coloraţiunea lutuluĭ, din care sînt făcute, altele sînt colorate cu boele saŭ cu zugrăviturĭ şi chiar cu scrijiliturĭ foarte variate, maĭ simple saŭ maĭ complicate, pe motive de aseminea variate, saŭ liniĭ, saŭ dungĭ, saŭ combinărĭ de liniĭ, une-orĭ desenurĭ de obiecte şi maĭ ales plante, chiar urme de figurĭ de animale.

(Va urma).

D. CADERE

Radium şi radioactivitatea

Noile ipoteze asupra constituţieĭ materieĭ şi fenomenele de radioactivitate.

Descoperirea razelor cathodice şi maĭ apoĭ a razelor Röntgen, canal ş. a. a fost o surprindere pentru lumea ştiinţifică, căcĭ aceste fenomene nu intraŭ nicĭ într-o categorie de fenomene cunoscute şi studiate; pentru explicarea lor s-a simţit nevoia de a se modifica întru cît-va părerile existente asupra constituţieĭ materieĭ.

In adevăr, după concepţia modernă a ştiinţeĭ, materia ar fi alcătuită din părticele foarte micĭ numite *molecule*, toate la fel pentru unul şi acelaşĭ corp (socotit din punct de vedere chimic), diferind de la un corp la altul prin greutate, compoziţie, structură ş. a. Moleculele ar exista în nesfîrşit de multe speciĭ, adică tot pe atîtea cîte speciĭ de corpurĭ există şi ar putea exista. Această nesfîrşită varietate de molecule se explică prin faptul, că ele ar fi alcătuite dintr-un număr variabil [1]) de părticele la fel,

---

1) De la 1 atom (molecula mercuruluĭ) pînă la 2000 atomĭ (molecula de hemoglobină),

orĭ diferite prin greutatea și însușirile lor, care părticele se numesc *atomĭ*. Numărul speciilor de atomĭ pare a fi limitat; pînă-n prezent se cunosc vre-o 76 felurĭ atomĭ. Corpurile pe care chimiștiĭ le numesc ***simple*** orĭ *elemente*, ca ferul, oxigenul, sulful ș. a. ar fi alcătuite din molecule omogene, adică formate numaĭ dintr-un singur fel de atomĭ; pe cînd alte corpurĭ ca: apa, varul, alunul, ș. a. ar avea moleculele alcătuite din cel puțin două felurĭ de atomĭ. Așa dar, atomul ar fi cea maĭ mică particulă în care s-ar putea desface materia prin mijloacele de care dispunem. Aceste particule ar fi așa de micĭ, că nicĭ cu cele maĭ puternice instrumente măritoare de care dispunem astăzĭ nu le putem observa [1]).

Această concepție asupra strcutureĭ intime a materieĭ a înlesnit explicarea fenomenelor fizice și chimice cunoscute; însă n-a satisfăcut pe deplin nicĭ-odată spiritul omenesc adînc cercetător al lucrurilor. Maĭ ales după întroducerea în știință a ipoteseĭ existențeĭ eteruluĭ, acest fluid prin escelență elastic, dar fără greutate, cel puțin față de mijloacele noastre de măsurare, s-a simțit nevoia de-a se găsi o punte de trecere între acest fluid ipotetic și materia propriŭ zisă. Uniĭ filozofĭ în reflexiunile lor asupra constituțieĭ materieĭ aŭ mers pînă acolo, că și-aŭ exprimat ferma convingere, că chimiștiĭ vor ajunge să dovedească cîndva unitatea materieĭ. Iată bunăoară, ce credea ***Descartes*** în această privință: „După părerea mea, sarea, pucioasa și argintul viŭ, „de cari se ocupă chimiștiĭ, nu diferă maĭ mult între ele de cît „cele 4 elemente, de care se ocupă filozofiĭ, saŭ de cît apa față „de zapadă și de ghiață; căcĭ socotesc, că toate corpurile sînt

---

1) Lucrările luĭ Clausius, Maxwell, Van der Vaals, Thomson ș. a. bazate pe teoria oudulatorie a lumineĭ, pe fenomenele electricitățeĭ de contact, pe atracțiunea capilară și maĭ ales pe teoria cinetică a gazurilor (scurgerea gazurilor prin un tub îngust, raportul densităților unuĭ corp în stare gazoasă și stare lichidă, abaterile de la legea luĭ Mariotte), aŭ permis de-a se calcula cu oare-care aproximație volumele moleculelor și greutatea lor. Din aceste cercetărĭ resultă, că diametrul moleculelor ar fi cuprins între $\frac{1}{10000000}$ și $\frac{1}{100000000}$ dintr-un c. m. Numărul moleculelor dintr-un c. m. c. de gaz orĭ vaporĭ la 20° C și apăsarea normală ar fi de vr-o 21 trilioane; iar o moleculă de hidrogen ar cîntări cam 0·0000000000000000004. m. gr.

„făcute dintr-una și aceiași materie și că nu este alt-ceva care „să le deosebiască, de cît că părticelele de materie ale unora aŭ „alte figurĭ și sînt altfel așezate de cît acele ale altora" (Descartes, Oeuvres. éd Cousin, t, IX, p. 420).

Se pare, că fenomenele de care ne ocupăm sînt menite a dovedi existența *atomuluĭ filozofic*, confirmînd prevederile genialuluĭ Descartes.

Se crede, că razele cathodice, Röntgen, etc. precum și radiațiunile datorite substanțelor radioactive, ar fi constituite din particule materiale, ce s-ar mișca cu o iuțală foarte mare. Se cunosc și experiențe care sprijinesc această ipoteză: așa razele cathodice, radiațiunile substanțelor radiactive, etc. provoacă condensarea vaporilor de apă suprasaturațĭ în picăturĭ produse în masa gazoasă. Se știe, că vaporiĭ prea saturațĭ dintr-un spațiŭ oarecare se condensează în picăturĭ în masa gazosă, numaĭ cînd în acel spațiŭ se află pulberĭ; căcĭ fiecare fir de pulbere devine un centru pentru o picătură lichidă; dacă lipsesc pulberĭ, condensarea se face cu încetul și numaĭ pe părețiĭ vasuluĭ, fără a produce picăturĭ lichide în masa gazoasă [1])

Prin analogie s-a conchis, că și razele care produc condensarea vaporilor suprasaturațĭ, trebue să fie formate din părțĭ materiale. O altă dovadă găsim în experiența cunoscută sub numele de ***spinthariskopul luĭ Crookes***, format dintr-un ecran uns cu sulfură de zinc fosforescentă. Dacă ținem pe un fir metalic o fracțiune de m. gr. dintr-o sare de radium la $^1/_2$ c. m. distanță de placa spinthariscopuluĭ, și privim la întunerec cu o lupă fața ecranuluĭ îndreptată spre sarea de radium, se văd puncte luminoase, ca un cer înstelat, care apar și dispar continuu de pe ecran; aceste puncte luminoase par a fi datorite ciocnireĭ ecranuluĭ de către niște particule micĭ produse de sarea de radium [2])

La aceste considerațiunĭ trebuĭ să adăogăm și faptul, că ra-

1) Lord Kelvin a dat explicațiunea acestuĭ fenomen.

2) Această experiență se maĭ explică, admițind că radiațiunile cathodice orĭ unele radiațiunĭ ale radiuluĭ (orĭ care ar fi natura lor) provoacă clivărĭ în miciĭ cristalĭ de sulfură de zinc.

diațiunile cathodice α și β sînt abătute din drumul lor prin ajutorul unuĭ cîmp electric orĭ magnetic.

Pentru a se explica prezența și natura unor asemenea micĭ particule materiale în aceste radiațiunĭ, s-a emis încă de acum vr-o 20 anĭ (*Giese*, *Schuster*) părerea, că aerul și alte gazurĭ orĭ vaporĭ sub influența unor descărcărĭ electrice puternice s-ar *ionisa* în parte pentru a conduce electricitatea, după cum se disociază substanțele electrolite topite sau în soluțiunĭ. Cum însă disociarea în corpurile gazoase și în vaporĭ nu este întovărășită de reacțiunĭ chimice ca disociarea electrolitică, și descărcările electrice aŭ loc chiar prin gazurĭ și vaporĭ de elemente monoatomice (vaporĭ de mercur, argon, helium), s-a văzut, că în acest caz avem de-aface cu o disociare (desfacere) în părțĭ maĭ simple nu numaĭ a moleculeĭ, dar chiar a atomuluĭ, și prin urmare o disociare complect diferită de disociarea electrolitică [1].

I. I. Thomson măsurînd pe de-o parte abaterile fascicoluluĭ cathodic sub influența unuĭ cîmp electric orĭ magnetic, iar pe de altă parte punînd în legătură aceste rezultate cu altele obținute prin studiarea condensăreĭ vaporilor suprasaturațĭ sub influența acestor raze [2], a ajuns la concluzia foarte importantă,

---

1) Ionisarea gazurilor ar consta în a produce în interiorul gazuluĭ un număr egal de particule, unele încărcate positiv, altele negativ, posedînd fiecare o încărcare electrică egală cu acea transportată de către un atom monovalent în electrolisă; aglomerațiile astfel constituite se numesc *ionĭ* și se mișcă în toate direcțiunile ca și moleculele gazuluĭ (P. Langevin L'ionisation des gaz. Ann. de Ph. et Ch. Mars, 1903. pag. 339).

2) I. I. Thomson măsurînd abaterea produsă prin un cîmp electric orĭ magnetic asupra unuĭ fascicol cathodic, a găsit valoarea raportuluĭ dintre încărcarea electrică transportată de o particulă și între masa aceleĭ particule (raportul $\frac{e}{m}$), și pe care l-a găsit de 2000 orĭ maĭ mare de cît acelașĭ raport pentru hidrogen în electrolisă. Acest rezultat a fost confirmat și pe alte căĭ de către Kaufmann, Simons, Lenard, Becquerel ș. a. Becquerel a găsit aceiașĭ valoare pentru raportul $\frac{e}{m}$ măsurînd abaterea razelor β ale radiuluĭ sub influența unuĭ cîmp electric orĭ magnetic. Pe de altă parte, Thomson *calculînd numărul* picăturilor formate prin condensarea uneĭ mase de vaporĭ suprasaturațĭ prin raze cathodice (experiență foarte greŭ de realizat) și cunoscînd cantitatea totală de electricitate transportată de fascicol, a determinat pe *e*, adică încărcarea electrică a fiecăreĭ

că *masa uneĭ particule materiale dintre acele ce alcătuesc razele cathodice ar fi de 2000 orĭ maĭ mică de cît masa atomuluĭ de hidrogen, cea maĭ mică particulă de materie ce ar exista după concepţiile moderne ale chimieĭ.* Becquerel, Kaufmann şi alţiĭ au confirmat rezultatele luĭ Thomson şi aŭ ajuns experimental la aceleaşĭ concluziunĭ pentru razele β ale radiuluĭ. Aşa dar, aceste rezultate experimentale duc la posibilitatea de-a recunoaşte, *că nu atomul este părticica cea maĭ mică în care am putea desface materia prin mijloacele de care dispunem* [1].

Bazat pe aceste rezultate I. I. Thomson şi maĭ apoĭ alţĭ învăţaţĭ ca *Larmor* ş. a. aŭ formulat noĭ ipoteze asupra constituţieĭ materieĭ. E necesar să o spunem de la început, că noile ipoteze nu numaĭ că nu înlătură teoria atomică, dar vin să o întărească lărgind concepţiile actuale şi complectînd noţiunile ce trebue să avem despre cele maĭ micĭ părticele ale materieĭ.

După I. I. Thomson trebue să ne închipuim atomiĭ tuturor corpurilor ca alcătuiţĭ din foarte multe părticele numite *corpuscule* (după alţiĭ *electronĭ*), cari ar fi deosebiţĭ de materia obicĭnuită, în care atomiĭ aŭ mase variabile după natura corpuluĭ simplu din care fac parte, pe cînd corpusculiĭ ar avea *aceeaşĭ masă* (de 2000 orĭ maĭ mică de cît acea a atomuluĭ de hidrogen) [2] *orĭ care ar fi natura corpuluĭ din care provin şi orĭ care ar fi mijlocul de producere.* Corpusculiĭ ar poseda inerţia, însuşire fundamentală a materieĭ. Fiecare corpuscul ar purta o încărcare fixă de electricitate negativă; se pare că electricitatea negativă este totdeauna asociată materieĭ in această stare, pe cînd electrici-

---

particule în parte şi anume a găsit, că fiecare particulă posedă o încărcare electrică egală ca acea transportată de atomul de hidrogen în electrolisă; acest rezultat a fost confirmat şi pe altă cale de cătră Townsend ş. a. Urmează că numitorul fracţiuneĭ, adecă m să fie de 2000 orĭ maĭ mic de cît masa atomuluĭ de hidrogen.

1) Aceste particule se produc şi în: a) cazul fenomenuluĭ luĭ Hertz, b) cînd se află un fir de carbon incandescent în aer rarefiat, c) în razele deviabile emise de cătră radium şi uranium şi d) în efectul Zeemann.

2) Masa corpusculuĭ s-ar raporta la masa gramuluĭ, ca acesta la masa pămîntuluĭ.

tatea pozitivă pare a se alipi la materia obișnuită. Ar fi locul să ne întrebăm — scrie Debierne — *dacă materia nu este de natură pur electrică?* După cum vedem, materia în stare corpusculară ar fi una și aceiașĭ pretutindenea, fără nicĭ o diferențiare; corpusculiĭ par a forma legătura dintre eter și materia propiŭ zisă, așa cum o concepe știința modernă. In atomĭ corpusculiĭ sînt în echilibru, însă ar avea o mare mobilitate; eĭ nu părăsesc atomul și chiar corpul de cît sub influența unor cauze puternice, ca descărcările electrice, acțiunea substanțelor radioactive ș. a.

Existența materieĭ în stare corpusculară s-ar manifesta în foarte multe împrejurărĭ; probabil în atmosferă, maĭ ales în părțile superioare, există în mod constant o mică cantitate de molecule ionisate (adică care aŭ suferit descompunerea corpusculară), din care pricină aerul nu este pe deplin isolator electric; tot prin prezența corpusculilor în atmosferă se poate explica electrizarea negativă a pămîntuluĭ, căcĭ primele picăturĭ de ploae s-ar forma în jurul corpusculilor din atmosferă, care ar duce pe pămînt electricitatea negativă cu care sînt încărcate. Conductibilitatea corpurilor (în deosebĭ metalele) pentru căldură și electricitate s-ar explica prin prezența materieĭ în stare corpusculară în aceste corpurĭ. Se observă în totdeauna, că primele descărcărĭ electrice aŭ loc maĭ cu greŭ decît cele următoare; aceasta ar fi datorită împrejurăreĭ, că la început se află în apropierea conducătorilor puține molecule ionisate, iar maĭ apoĭ numărul lor ar crește prin descărcările electrice ce aŭ loc.

In timpul uneĭ descărcărĭ electrice în tuburile Crookes o parte din moleculele gazuluĭ se ionisază, adică s-ar disface într-un număr de corpusculĭ [1]), iar restul moleculeĭ ar rămînea electrizată pozitiv (dovadă razele canal și razele α, în care particulele par a fi aproape de mărimea atomuluĭ și sînt încărcate

1) In legătură cu acest mod de-a vedea, poate fi amintit și faptul, că foarte arare orĭ coincid pe deplin diferitele determinărĭ făcute pentru a găsi greutatea atomică a unuĭ element, cu toate că metodele de determinare sînt exacte. Existența materieĭ în stare corpusculară ar fi de acord și cu unele cercetărĭ spectroscopice, datorite luĭ *Lockyer* ș. a.

pozitiv); corpusculiĭ produşĭ s-ar mişca cu o iuţală foarte mare ($\frac{9}{10}$ din iuţala lumineĭ, adică cam 270,000 k. m. pe secundă, pentru unele particule ce alcătuesc razele β şi cam $^1/_3$ din iuţala lumineĭ pentru particulele din razele cathodice); pe cînd restul atomuluĭ s-ar mişca cu o iuţală maĭ mică (cam de 20 orĭ maĭ încet ca lumina) şi daŭ naştere razelor canal şi radiaţiunelor α. In genere se disociază o mică parte dintre moleculele ce se află sub influenţa descărcărilor electrice puternice [1]).

Disociarea corpusculară ar fi un fenomen violent, nestabil, dispărînd foarte repede prin recombinarea încărcărilor electrice eliberate. Se pare, că asemenea disociare are loc şi în lichidele şi solidele izolătoare. Cantitatea de energie dezvoltată pentru desfacerea atomuluĭ în corpuscule ar fi enormă. Descoperirea acesteĭ energiĭ nouă dintre corpuscule, dă putinţa de-a se calcula viaţa posibilă a soareluĭ şi vrîsta pămîntuluĭ, după cum afirmă Sir Oliver Lodge.

Iată în rezumat, cum trebue să ne închipuim constituită materia, după concepţia atît de ingenioasă a învăţatuluĭ englez. Cu ajutorul acestor ipoteze, natura razelor emise de către radium şi celelalte substanţe radioactive este explicată.

Dacă aceste ipoteze vor obţinea o deplină confirmare ştiinţifică şi dacă natura radiaţiunilor de care ne ocupăm nu vor găsi o altă explicare maĭ seducătoare, atuncĭ cu drept cuvînt vom putea zice, că ştiinţa a ajuns să realizeze deja prevederile genialuluĭ Descartes, dovedind unitatea materieĭ. In adevăr concluzia cea maĭ interesantă, ce se poate deduce din ipotesele luĭ Thomson, este aceia, că *materia nu maĭ poate fi socotită ca imutabilă*. Se pare, că judecînd după unele experienţe recente ale luĭ Rutherford, Soddy şi Ramsay, că nu lipsesc nicĭ faptele care să confirme această importantă consecvenţă. E destul să amintim, că s-ar fi constatat producerea gazuluĭ helium în gazurile

---

1) Thomson a găsit că numărul ionilor dintr'un c. m. c. (dedus din experienţa de condensare a vaporilor) ar fi maĭ mic de 10 milioane în ionisările cele maĭ puternice; se ştie, că teoria cinetică prevede în acelaş vo-lum, în aceleaşĭ condiţiunĭ, maĭ mult de 21 trilioane molecule.

dezvoltate din soluțiunile apoase ale sărilor de radium, precum și în emanațiunea dată de către radium și culeasă într-un tub de sticlă răcit în aer lichid și apoĭ închis, care emanațiune la început nu părea să conțină helium, ci prezența acestuĭ gaz a fost constatată numaĭ cît-va timp după închiderea emanațieĭ în tub. Dacă acest fapt nu va fi datorit altor cauze încă necunoscute, și dacă vor interveni fapte noĭ analoage, atuncĭ se deschide chimiștilor un cîmp noŭ de activitate; eĭ vor putea relua tema favorită a preocupărilor alchimiștilor de altă dată, bine înțeles de astă dată pe o bază științifică. Și nu este esclusă putința ca maĭ curînd saŭ maĭ tîrziŭ fapte pozitive să ne întoarcă către unele ipoteze asupra constituțieĭ materieĭ formulate încă din timpurile clasicizmuluĭ elin. In această privință, Sir Oliver Lodge de la Universitatea din Cambridge, într-o conferință recentă asupra radiuluĭ a spus între altele: «Heraclit a formulat doctrina, «că universul nu-ĭ o ființă, ci o devenire; că totul e în stare de «flux (πάντα ῥεῖ), ceea ce e un mare adevăr; deci *nimic material* «*nu-ĭ permanent*». Iar maĭ departe adaogă: «Şi de oare-ce atomiĭ «se pot sfărăma, de ce n-ar fi oare adevărat, că atomiĭ se nasc? «căcĭ numaĭ sfărămare fără naștere nu se poate înțelege. Dar a- «ceasta-ĭ chestie de viitor».

Dacă, cu ajutorul ipotezelor ingenioase ale luĭ I. Thomson se poate explica ușor natura radiațiunilor emise de către substanțele radioactive; nu tot așa de ușor se pote explica și natura emanațiuneĭ. Am arătat maĭ sus, care sînt cele două păreri emise pentru a explica radioactivitatea indusă, fără ca vre-una din ele să obțină pînă-n prezent o deplină confirmare științifică. Rutherford pentru a explica producerea emanațiuneĭ, admite că radium s-ar distruge continuŭ sub influența uneĭ energiĭ necunoscute încă, și că emanațiunea ar fi rezultatul acesteĭ desagregărĭ; la rîndul săŭ, emanațiunea s-ar transforma în radiațiunĭ Becquerel (α, β și γ), a căror energie se manifestează sub formă de lumină, electricitate, etc., producînd ionisarea gazurilor, efecte chimice, fiziologice ș. a; deasemenea emanațiunea s-ar transforma în helium și alte corpurĭ neactive. Asemenea

transformări nu pot avea loc fără dezvoltare ori absorbire de căldură (ca în toate fenomenele chimice); așa s-ar explica de ce radium dezvoltă continuŭ căldură.

Cînd venim însă la explicarea *cauzeĭ* fenomenelor de radioactivitate, a cauzeĭ miraculoase care provoacă în mod continuŭ și constant producerea de energie luminoasă, electrică și calorifică, sforțările învățaților sînt și maĭ sterile și se învîrtesc în jurul unor ipoteze, în sprijinul cărora nu se poate aduce nicĭ un fapt pozitiv. Asupra acesteĭ chestiunĭ, care preocupă acum pe atîția cugetătorĭ, iată ce scrie d-na Curie într-un articol recent: „Energia dezvoltată de corpurile radioactive este produsă în in- „teriorul corpuluĭ însușĭ, orĭ este împrumutată de la corpurĭ din „afară? In sfera acestor două chipurĭ de-a vedea, nicĭ o ipoteză „n-a primit încă vre-o confirmare experimentală. Se poate pre- „supune, că energia radioactivă ar fi fost înmagazinată anterior „și ea se cheltuește încetul cu încetul, ca și cum ar fi o fosfo- „rescență de foarte lungă durată. Se poate presupune, că izvorul „de energie ar fi în vre-o transformare a însușĭ atomuluĭ mate- „rieĭ radioactive, care ar fi pe cale de evoluție; în favoarea a- „cesteĭ ipoteze pledează faptul că radium degajă necontenit căl- „dură. Se poate presupune, că transformarea ar fi însoțită de o „perdere de greutate prin emisiune de particule materiale, care „ar constitui radiațiunile. Izvorul de energie poate fi căutat în „energia gravitațiuneĭ. Se poate presupune, că spațiul ar fi stră- „bătut de raze încă necunoscute, care să fie oprite în trecerea „lor prin substanțele radioactive și transformate în energie ra- „dioactivă“.

In prezent, două ipoteze asupra cauzeĭ radioactivitățiĭ sînt maĭ îmbrățișate de savanțĭ. Uniĭ, printre care și Rutherford, susțin că energia radioactivă trebue căutată în modificările chimice ale atomuluĭ și că probabil radium n-a existat în tot-deauna ca atare, ci ar fi produs în mod continuŭ prin transformărĭ radioactive, din care pricină acest corp ar exista în cantitățĭ așa de micĭ; și că el însușĭ se transformă prin emanație în substanțe neactive, ca dovadă că emanația radiuluĭ ar da naștere

gazuluĭ helium, după cum pare a rezulta din experiențele recente ale luĭ Ramsay și Soddy [1]); deasemenea helium s-ar găsi printre gazurile dezvoltate de soluțiunile apoase ale sărilor radifere.

Acest mod de-a vedea, aduce după sine concluzia firească, cum că substanțele radioactive transformîndu-se trebue să sufere o perdere în greutate, ceea ce pînă-n prezent nu s-a putut constata la probele de sărĭ de radium și de alte substanțe radioactive, cu care s-a experimentat, de și greutatea lor a fost controlată la interval chiar de anĭ. Constatarea nu trebue să ne surprindă, căcĭ după calculele făcute, ***pentru energia dezvoltată de o pătură de substanță radioactivă groasă de 2 m. m. și pe o suprafață de 1 c. m. p., ar corespunde o perdere de substanță radiferă, prin transformare, de 1 m. gr. într-un milion pînă la 1 miliard de anĭ, după natura substanțeĭ radioactive***; așa că se poate să aibă loc o perdere de materie, pe care însă nu o putem determina prin instrumentele de măsură de care dispunem. O altă părere—împărtășită de mulțĭ—este, că substanțele radioactive și-ar datori energia unor raze încă necunoscute, ce ar exista în atmosferă și care ar putea fi absorbite și înmagazinate de către aceste substanțe. O a treia părere nu maĭ puțin interesantă este și aceasta, că substanțele radioactive ar putea juca rolul unuĭ ***catalisator*** (corp care înlesnește reacțiunile chimice dintre alte corpurĭ, fără ca el să sufere în definitiv vre-o schimbare; de pildă, platina buretoasă este un catalisator, căcĭ înlesnește combinarea oxigenuluĭ din aer cu alcoolul etilic, care se transformă în acid acetic, fără ca platina să sufere vre-o schimbare). In acest caz, o mică cantitate de radium ar putea provoca dezvoltarea uneĭ cantitățĭ foarte mare de energie, fără ca

1) Ramsay și Soddy aŭ condensat emanațiunea radiuluĭ într-un tub cu ajutorul aeruluĭ lichid; prin ajutorul unuĭ curent de oxigen curat aŭ înlăturat gazurile amestecate cu emanațiunea condensată. Inchizînd tubul și încălzindu-l la temperatura ordinară, aŭ produs apoĭ spectrul emanațiuneĭ, în care n-aŭ observat bandele caracteristice heliuluĭ, ci niște *bande noĭ*, pe care le atribue spectruluĭ propriŭ al emanațiuneĭ. După cît-va timp aŭ apărut la spectru și bandele heliuluĭ, în timp ce emanația dispărea distrugîndu-se.

radium să sufere vre-o schimbare sîmţitoare. Corpurile care ar suferi schimbări, ar fi elementele combinate cu radium, orĭ gazurile din apropierea sa. In sprijinul acesteĭ păreri se poate aduce faptul, că sările de radium ţinute într-un tub vid, dezvoltă foarte puţină emanaţie; iar dacă se dă drumul aeruluĭ înlăuntru, se produce deodată o mare cantitate de emanaţie. Dacă s-ar face vidul complect, probabil nu s-ar dezvolta de loc emanaţie.

Orĭ-care ar fi cauza radioactivităţiĭ, un fapt este sigur, că *ea este o însuşire atomică a corpurilor*; de-oare-ce nu dispare cînd atomul sufere schimbărĭ chimice; căcĭ toţĭ compuşiĭ de thorium, uranium şi radium sînt radioactivĭ şi radioactivitatea lor este proporţională cu cantitatea de metal radioactiv ce se găseşte în acel corp, însuşire care a permis soţilor Curie separarea substanţelor radioactive.

E de remarcat, că toate substanţele radioactive aŭ greutăţile atomice cele maĭ marĭ cunoscute pînă acum; decĭ radioactivitatea se poate să rezulte şi din complicarea structureĭ atomice. Nu se ştie, dacă radioactivitatea nu este cumva o însuşire generală a materieĭ. Lucrările recente ale d-lor Mac Lenan, Burton, Strutt, Lestor Cooke ş. a. duc la afirmarea, că radioactivitatea ar fi o însuşire generală pentru toate corpurile; pe cînd lucrările soţilor Curie nu par a confirma această ipoteză.

Judecînd după rezultatele experimentale de pînă acum, se pare că energia substanţelor radioactive ar rămînea constantă şi nicĭ nu ar fi întru nimic influenţată de vre-o cauză cunoscută din afară; căcĭ probe de sare de radium orĭ de uranium păstrate anĭ întregĭ (pînă la 4 anĭ) în camere întunecate şi la adăpost de unele cauze modificătoare străine (ca lumina, căldura, electricitatea ş. a.) aŭ arătat aceiaşĭ intensitate radioactivă.

Energia dezvoltată de către substanţele radioactive este foarte mare; aşa 1 gr. radium dezvoltă numaĭ sub formă de căldură vre-o 800 caloriĭ anual, ceace ar însemna o cantitate foarte mare de energie dezvoltată în milioanele de anĭ de existenţă a radiuluĭ. Energia totală dezvoltată sub formă de lumină, căldură, electricitate ar fi şi maĭ mare; s-a calculat că 1 gr. de

radium ar putea dezvolta—bine înțeles într-un timp foarte îndelungat—o putere de maĭ multe miliarde de caĭ vapoare [1]), ceeace ne arată cît de mare este izvorul de energie ce se află în substanțele radioactive; însă această energie nu se poate dezvolta deodată, ci pe încetul într-un timp foarte îndelungat.

De curînd, *Wilson* a calculat, că dacă la fiecare tonă din substanța soareluĭ s-ar găsi 1 gr. radium, atuncĭ s-ar putea atribui presențeĭ acestuĭ corp toată energia ce o radiază soarele în spațiŭ sub formă de lumină și căldură. Nu este exclusă posibilitatea, ca și energia stelelor și a miezuluĭ incandescent al pămîntuluĭ să fie datorite tot prezențeĭ substanțelor radioactive.

Nu putem sfîrși maĭ bine această dare de samă, de cît citînd următoarele cuvinte ale d-neĭ Curie: „Cu toate ipotezele, „cauza radioactivitățeĭ spontană rămîne încă misterioasă și acest „fenomen este pentru noĭ o enigmă și un subiect de profun-„dă uĭmire".

BIBLIOGRAFIE

Pentru articolul de față m-am servit de: *Raports presentés au congrès international de Physique (1900)*:

Henri Becquerel. Sur le rayonnement de l'uranium et sur diverses propiétés physiques du rayonnement des corps radioactifs.

P. Curie et *M-me Curie*. Les nouvelles substances radioactives et les rayons qu'elles émettent.

P. Villard. Les rayons cathodiques.

I. I. Thomson. Indications relatives à la constitution de la matière fournies par les recherches récentes sur le passage de l'électricité à travers les gaz.

P. Joubert. Electricité (1900).

---

1) Un *cal-vapoare* reprezintă puterea necesară de-a ridica într-o secundă 75 k. gr. la înălțime de 1 m.

G. Sagnac. L'optique des rayons Röntgen (1900).

Annales de Physique et de chimie (Mars, 1903. P. Langevin l'ionisation de gaz).

M-me Sklodowska-Curie: Recherches sur les substances radio-actives (Ann. de Ph. et de Ch. Septembre, Octobre, Novembre 1903).

P. Curie. Recherches récentes sur la radioactivité (Journal de Chimie-physique, Décembre 1903).

Revue générale des sciences (1903 et Janvier 1904). Diferite dări de samă.

La Science au XX-ème siècle (1903 et Janvier 1904) Idem, idem.

The Times. Sir Oliver Lodge. On Radium.

Foemina (1 Janvier 1904).

Le Radium (Janvier 1904).

GUSTAV NETHER

Evoluția Telegrafelor și Poștelor în Romînia

Orĭ-ce om, care-șĭ are ocupațiunea sa, indiferent de ramura ce și-a ales-o pentru activitatea sa socială, la caz, dacă el nu exercitează această activitate pur și simplu ca un automat în mod rutinar și numaĭ de mîntuială, ci urmărește cu pricepere trecutul, comparîndu-l cu prezentul și observă dezvoltările ce aŭ urmat treptat într-una, are dorința și chiar obligațiunea de a face o retrospectivă asupra trecutuluĭ, pe care și-l amintește cu plăcere, maĭ ales, dacă și persoana sa a luat parte la mersul progresiv al instituțiuneĭ, la care a colaborat.

Și eŭ avînd dorința să-mĭ împlinesc această datorie, mă voiŭ sili, cît mă va servi memoria, să daŭ în scurt istoricul instituțiuneĭ Telegrafelor și Postelor în Romînia, arătînd tot de-odată și progresele urmate în timpul de la anul 1855, cînd s-a început la noĭ organizațiunea serviciuluĭ telegrafic, pînă în zilele noastre.

Precum este cunoscut, comunicațiunile, atît verbale cît și cele scrise sînt pîrghia principală, care apropie pe oameniĭ unul de altul și care pun în mișcare puterile sociale și intelectuale atît ale unuĭ popor, cît și ale diferitelor ginți. Orĭ-ce mijloc, care înlesnește aceste comunicațiunĭ și le accelerează, maĭ ales pe cele scrise, produce un folos real omenireĭ, contribue la împărtășirea ideilor și produce, dacă nu unificarea, dar cel puțin apropierea lor, din care se naște discuțiune, iar din acestă ese lumina.

Ca mijloace principale ale comunicațiunilor avem: căile ferate, posta și telegraful.

In ceia ce privește posta și căile ferate, se poate zice, că intre ele este o oare-care analogie în însăși natura lor, de-oare-ce căile ferate lucrează în stil mare, ceia ce posta face în mic, cu deosebire că la căile ferate se pun în mișcare forțe grandioase și mai brute spre a se transporta mărfuri și oameni, iar posta se ocupă cu lucruri mai mărunte, precum sînt scrisori, ziare și alte, cu mijloace mai simple, pînă și prin transportarea pedestră, servindu-se și ea de calea ferată, pe unde aceasta există; ea nu lasă nici un lucru, cît de mic, ce ar putea servi pentru apropierea oamenilor prin împărtășirea ideilor, transportînd pe lîngă aceasta apoi și alte obiecte, ca bani, mandate, pachete mici, etc. și prin locuri, pe unde nu există calea ferată.

De și calea ferată este unul din mijloacele principale pentru dezvoltarea comerciului și a industriei, prin repeziciunea transportării a mărfurilor și oamenilor, totuși ea, neintrînd în cadrul acestui articol, nici nu este intențiunea mea să mă ocup de ea; o las dar la o parte, și nu voi trata de cît despre evoluțiunea postei și a telegrafului în Romînia.

Posta și telegraful pînă la anul 1864 la noi, ca și în alte țări aŭ fost două instituțiuni separate cu administrațiuni deosebite. Telegraful, fiind o instituțiune cu totul nouă, pînă atunci se dezvoltă în mod independent. Unirea acestor două instituțiuni se proecta de mult, însă era combătută de foarte mulți, mai cu seamă de telegrafiști, cari vedeaŭ în postă un ce inferior, de-oare-ce posta în timpurile vechi era așa de slab organizată, în cît nu era nevoe de multă capacitate pentru a o conduce, așa că mergea vorba, că un tînăr din oraș, care nu este bun pentru nici un studiu serios, să intre în serviciul postei.

Oamenii pe atunci aveaŭ o considerațiune mică față de postă. Nu e vorbă, era și natural să fie așa, căci posta, era răŭ organizată. Expedițiunile să făceaŭ rar, adică odată, de două ori saŭ cel mult de trei ori pe săptămînă, și numai în interiorul țărei, într-un mod primitiv și cu mijloace tot așa de primitive, în cît funcționarul postal era ca un auto-

mat, care facea zilnic aceleaşi mişcări, şi neavînd nevoe nici de vr-un studiŭ de geografie, nici de o minuţiozitate extremă în orariul prescris, care a devenit riguros numai după introducerea căilor ferate; postaşul pînă atunci, dacă nu-l ocupa şi aiurea, avea o slujbă trîndavă, avînd numai trei zile pe săptămînă o muncă mai mare, iar cel puţin patru zile libere, de oare-ce nu primea scrisori de cît în zilele de expediţie.

Cu telegraful era alt-ceva. La începutul înfiinţărei telegrafului, se cerea de la candidaţi o oare-care instrucţie, mai cu seamă în fizică, chimie şi geografie, şi de oare-ce telegraful de-odată a devenit o instituţie internaţională, care se băză pe reglemente internaţionale, obligatorii şi pentru noi în principiŭ, se cerea şi cunoştinţa unor limbi. Pe lîngă aceasta era necesară şi o oare-care inteligenţă pentru priceperea legăturilor, cari compuneaŭ o staţiune, şi pentru constructiunea liniilor aeriane, subterane, submarine etc. De aceia telegrafiştilor le era silă de serviciul postal, şi ei se fereaŭ de el cît se putea mai mult, atît din cauza inferiorităţei pretinse a serviciului, cît şi din cauza responsabilităţii pentru bani publici, cari se încredinţaŭ postei. Aceasta o spun din experienţă, căci eram şi eŭ unul dintre acei, care aveam acest prejudiciŭ, pînă nu m-am convins de importanţa cea mare a serviciului postal.

Pînă la anul 1864 postele din Muntenia eraŭ o ramură a casieriei şi pendinte de ministerul financelor, iar în Moldova eraŭ sub ministerul lucrărilor publice. Insă în Moldova eraŭ mult mai bine organizate, de oare-ce aci se aflaŭ mai bune şoşele, şi contactul cu Europa culturală era mai apropiat de cît în Muntenia, unde ţările de prin prejur eraŭ în stare mult mai primitivă.

Necesitatea unui serviciŭ postal cu o promptitudine satisfăcătoare era provocată de nevoile statului şi a organizaţiei sale concentrice, care avea trebuinţa de un mijloc al săŭ propriŭ atît pentru comunicarea centrului cu provincia, cît şi a localităţilor de provincie între ele; apoi el avea necesitatea şi de un mijloc, ca oamenii statului să se poată transporta acolo, unde cerea ser-

viciul, într-un mod mai repede și mai eftin, căci deși existaŭ birjarĭ, totușĭ aceștia după importanța lucruluĭ saŭ nesiguranța drumuluĭ, cereaŭ sume extraordinare pentru serviciul lor, și mergeaŭ numaĭ ziua, neavînd mijloace îndestulătoare pentru a face și călătorii nopturne. Din această cauză statul a avut nevoe să creeze un mijloc de comunicațiune maĭ eftin, maĭ repede și maĭ sigur, de cît cel cu birjarĭ și curierĭ specialĭ, cari nicĭ nu eraŭ în totdeauna oamenĭ de încredere, de aceia s-aŭ format cursele postale regulate, cu namestiĭ (popasurĭ), așezate din distanță în distanță, unde se aflaŭ la dispozițiune un număr oare-care de caĭ, spre înlocuirea celor ce veneaŭ din alte părțĭ obosițĭ, și urmaŭ să rămînă aicĭ spre a se odihni, așa că repedea înaintare a curseĭ era asigurată, și se întrerupea numaĭ prin intervalul necesar pentru a se schimba caiĭ.

Aceste namestiĭ și așezarea cailor prin așa numitele poste să dădeaŭ în antrepriză cu condițiile impuse de guvern, iar numaĭ în cazul, cînd darea în antrepriză întîrzia saŭ nu se putea efectua, se ținea în regie.

Serviciul transporturilor se făcea atuncĭ cu niște cărucioare ușoare, și cu patru pînă la opt caĭ înaintașĭ, cu o iuțeală extraordinar de mare, în cît provoacă admirațiunea tuturora cu toată primitivitatea instalăreĭ. Surugiiĭ romînĭ se distingeaŭ prin dibăcie, iuțeală și chiar prin inteligența lor, și eraŭ superiorĭ celor din străinătate, maĭ cu samă atuncĭ, cînd guvernul, spre îndemnul, ca să aibă bunĭ surugiĭ, îĭ scutea de serviciul militar. Atuncĭ mersul cu cărucioare postale era interesant și idilic, cu toate că la întîmplare, dacă cum-va partea dinainte a trăsureĭ se desfăcea, pasagerul aflat în partea dinapoĭ rămînea pe drum, de oare-ce surugiiĭ, după ce aŭ pornit pe drum nu se maĭ uitaŭ înapoĭ, pînă nu ajungeaŭ la posta următoare, unde de-abia se observa lipsa pasageruluĭ și a părțiĭ posterioare a cărucioareĭ.

Apoĭ statul, spre a se despăgubi cel puțin de o parte a cheltuelilor făcute, introduse pe lîngă expedițiunea scrisorilor oficiale încă și primirea de la public și expedițiunea scrisorilor particulare, gazete, banĭ în

gropurĭ și pachete, ceia ce se efectua de două și maĭ pe urmă de treĭ orĭ pe săptămînă prin conductorĭ, carĭ în orĭ-ce caz trebuiaŭ să fie trimișĭ dîndu-li-se și o escortă militară; tot așa s-a acordat schimbul cailor și la particularĭ, cari în călătoria lor voiaŭ să se servească de olacĭ (cărucioare postale).

Insă spre a întinde expedițiunea postală și pentru serviciul internațional, de-ocamdată era imposibil; pentru aceasta era nevoe de convențiunĭ speciale, cari nu se puteaŭ încheia încă de țările romîne, fiind considerate ca vasale. Posta internațională se făcea de consuliĭ streinĭ, cărora le venea la îndămînă să-și instaleze pe baza capitulațiunilor cu Snblima Poartă postele lor în țară, și să fie intermediatorĭ între străinătate, Romînia și Turcia, din această stare eĭ trăgeaŭ un profit considerabil, care creștea în proporție cu dezvoltarea țărilor romîne.

Așa a existat în Muntenia posta austriacă, șĭ în Moldova cea austriacă și cea rusă. Consulatele austriace trimeteaŭ din Bucureștĭ și Iașĭ propriile lor diligențe peste graniță; iar consulatul din Craiova îșĭ trimetea scrisorile sale în sacĭ pînă la T. Severin, plătind taxa de masageriĭ, iar de-acolo o cariolă austriacă ducea saciĭ la Orșova. Expedițiunea de banĭ se făcea prin mijlocirea agențieĭ vapoarelor din T. Severin, unde se trimiteaŭ din Craiova, Slatina, T. Jiuluĭ etc. prin posta romînă, iar agenția îngrijea expediarea lor maĭ departe.

Despre trecerea acestor serviciĭ la statul romîn vom vorbi maĭ la vale la locul săŭ.

Acum trecem la serviciul telegrafic.

Pe timpul războiuluĭ de la Crimeea, autoritățile militare ruse, și după plecarea lor cele austriace, cari le luară loc, ocupînd militărește ambele principate, pentru înlesnirea comunicațiunilor lor, aŭ întins liniĭ telegrafice și în țările romîne, înființînd stațiunile lor acolo, unde găseaŭ de cuviință.

De oare-ce liniile austriace deja eraŭ aduse pînă la frontieră, după plecarea lor s-a simțit necesitatea de a se înființa serviciul telegrafic al țăreĭ în Moldova și în Muntenia, ceia ce s-a și executat începînd de la anul 1855.

Este natural că primele liniĭ s-aŭ întins de la București și de la Iașĭ, spre frontierile austriace cele maĭ apropiate, și aceste liniĭ apoĭ s-aŭ prelungit, întinzîndu-se încetul cu încetul în țară, unde se legaŭ maĭ întâĭ orașele de reședință între ele, înființîndu-se acolo posturĭ telegrafice, iar maĭ tîrziŭ și în orașele maĭ mărișoare, pe unde trecea linia, precum era T. Frumos, Mizil, Găeștĭ etc. și apoĭ s-a complectat treptat toată rețeaoa de la frontiera Austro-Moldova pînă la T. Severin, ceia ce a durat pînă la aniĭ 1859 saŭ 1860.

Ne existînd la început oamenĭ din țară pentru acest serviciŭ, s-aŭ primit ca instructorĭ funcționariĭ austriacĭ, spre a forma o pepinieră de telegrafiștĭ romînĭ. Aceștĭ funncționarĭ austriacĭ ocupaŭ posturile principale și puseră baza organizațiuneĭ actuale. S-ar putea zice că alegerea lor în cea maĭ mare parte a fost bine nimerită, de oare-ce urmîndu-se sistema lor de organizațiune, instituțiunea telegrafică și pe lîngă ea și cea postală, este cea maĭ regulată și cea maĭ promptă, precum și cea maĭ lipsită de niște forme inutile dintre toate instituțiunile țăriĭ.

De regretat este numaĭ, că cu ocaziunea aceleĭ organizațiunĭ nu s-a pus baza unuĭ fond de pensiunĭ special pentru corpul telegrafo-postal, care astă-zĭ ar fi putut fi prosper, fără ca pensionariĭ acestuĭ corp să cadă în sarcina statuluĭ.

La început liniile telegrafice, construite cam în grabă, eraŭ destul de răŭ întreținute, maĭ cu samă din cauza insuficiențeĭ personaluluĭ inferior, precum și din cauza zgîrcenieĭ, cu care se acordaŭ mijloacele pentru o inovațiune care nu era nicĭ bine apreciată nicĭ pricepută, cu atît maĭ mult, că la început taxele eraŭ foarte rîdicate, și prin urmare aproape inaccesibile pentru publicul, care nu era cu dare de mînă.

După întemeiarea unireĭ și pînă la complecta cimentare a eĭ nu s-a făcut mult pentru instituțiunea telegrafică, căcĭ fiind două direcțiunĭ diferite, saŭ maĭ bine zis, numaĭ două inspectorate, nu exista complecta unitate de vederĭ. Apoĭ aci strică foarte mult și faptul, că funcționariĭ se transferaŭ din Moldova în Muntenia

și vice-versa nu pentru necesitatea serviciuluĭ, nicĭ pentru afirmarea unireĭ, ci drept pedeapsă pe cale disciplinară, ceia ce nu putea aduce înfrățire, ci vrajbă, căcĭ fie-care vedea în cel venit din cealaltă parte pe un răŭ, și după el judecă și pe ceilalțĭ de dincolo.

De-abia la anul 1862, cînd se formase un singur minister pentru întreaga țară, se numi și un singur director general în persoana luĭ Cezar Libreht, care îĭ era cunoscut Domnitoruluĭ Cuza încă din Galațĭ, unde era șeful stațiuneĭ telegrafice, pe cînd Cuza se afla acolo ca părcalab.

Libreht avea o calitate, că ținea foarte mult la corpul telegrafic, pe care vroia să-l organizeze milităreşte, el nu lăsa, ca vr-un telegrafist să fie jignit de cineva, și cu ceĭ răĭ proceda de multe orĭ în mod sumar și drastic, nepermițînd, ca pentru vr-un abuz saŭ chiar o greșală maĭ mare să fie dat cineva în judecată, ci cerea numaĭ ca cel în chestie să depună baniĭ, dacă cumva lipseaŭ și apoĭ să demisioneze, că nu după un caz izolat să se înceapă a se judeca răŭ despre tot corpul, precum se întîmpla de multe orĭ maĭ cu samă de oare-care jurnalistică răŭ voitoare, dacă șeful instituțiuneĭ nu este pe placul eĭ.

Cu ocaziunea plebiscituluĭ, după lovitura de stat de la 2 Maĭ 1864, Libreht a știut să pună în relief valoarea telegrafiștilor romînĭ, cari într-un timp extraordinar de scurt aŭ izbutit să comunice prin sîrmă la Bucureștĭ toate plebiscitele din țară, necruțînd nicĭ odihna, nicĭ puterea lor, spre a reuși, pentru care fapt s-a acordat la toțĭ leafa pe o lună de zile ca o gratificațiune extraordinară.

In acelaș an 1864, Libreht concepu ideia de a uni telegraful și posta, atît pentru mărirea corpuluĭ, cît și pentru rîdicarea intelectuală a funcționarilor postalĭ, precum și pentru realizarea unor economiĭ budgetare, și o îndeplinește prin decretarea eĭ în luna Noembrie 1864.

Cu această ocaziune se scăzu taxa telegramelor, care pînă atuncĭ se lua după zone, și se înființa taxe uniforme pentru toată țara, adică leĭ 4 parale 20 (doĭ

sfanţĭ saŭ 1 leŭ 67 banĭ după moneda de astăzĭ) pentru 20 cuvinte, iar pentru fie-care serie indivizibilă de 10 cuvinte în sus cîte leĭ 2 parale 10 (adică 83 banĭ). Taxa scrisorilor s-a fixat asemenea pentru toată ţara la 20 parale (18 banĭ) pentru fie-care serie de 15 grame, iar cele nefrancate la 30 parale (27 banĭ) pentru aceiaşĭ greutate, ziare la 3 parale 50 grame, întroducîndu-se tot de-odată şi sistemul metric pentru cîntărirea scrisorilor şi mesageriilor.

Aşa dar, Romînia a fost prima ţară, nu numaĭ în Europa, ci în toată lumea, unde pentru prima oară s-a unificat serviciul telegrafic cu cel postal; a doua a fost Spania, mi se pare, în 1866, şi apoĭ aŭ urmat şi alte ţărĭ, unde această unificare s-a efectuat în mod treptat.

Nu pricep, de ce nu s-ar încorona edificiul prin alăturarea căilor ferate la aceste două mijloace de comunicaţiune şi unificarea lor sub o singură direcţiune, şi cred că maĭ curînd saŭ maĭ tîrziŭ, aceasta va trebui să se îndeplinească, scoţîndu-se cu acest mod telegraful şi posta de sub ministerul de interne, unde nu-şĭ are rost şi prea sufere de influenţă politică, şi să se pună toate sub ministerul comunicaţiunilor.

(Va urma)

GRIGORE C. BUŢUREANU

Spatarul Gheorghe Burada

Schiţă biografică [1])

Gheorghe Burada, fiul vornicului Theodor Burada, s-a născut în Iaşi la 2 August 1831; a învaţat carte în pensionatul francezului Victor Quinet [2]), care pe atuncĭ era una din şcoalele maĭ renumite unde învaţaŭ fiĭ de boerĭ.

După ce şi-a terminat studiile în acel pensionat, părintele săŭ, mare iubitor de muzică, care însuşĭ cînta din piano şi ghitară, înfocat sprijinitor a tuturor artiştilor ce veniaŭ să se producă în Iaşĭ, capitala Moldoveĭ, văzînd că fiul săŭ Gheorghe, are dispoziţiunĭ pentru muzică, şi mare dorinţă de a învăţa violina, îĭ tocmi profesor, pe bătrînul Verner [3]) care pe atuncĭ era unul din buniĭ violoniştĭ din Iaşĭ. Cu acest profesor a început lecţiile pe la anul 1845, şi a urmat pînă la anul 1847. După aceia a maĭ avut de profesor pe Schulz, apoĭ pe

1) Această schiţă biografică s-a scris după relaţiunile date de familia Burada, şi după dosare, condicĭ şi alte acte publice după cum se va vedea.

2) Acest pensionat se afla în casele din strada Romînă No. 39, astăzĭ proprietatea d-luĭ Al. Holban. Acolo materiile de studiŭ eraŭ predate în limba franceză, se învaţa şi limba germană. Intre eleviĭ internĭ notăm: Alecu Cogălniceanu, fost colonel în armata romînă frate cu Mihail Cogălniceanu, Teodor Veisa, Vasile Pogor, Mateĭ Millo, Vasilică Stamatin din Focşanĭ, Nicu Racoviţă din Vasluĭ, Nicu Burghelea consilier la Inalta curte de conturĭ, şi alţiĭ.

3) Tatăl d-luĭ farmacist Ioan Verner din Iaşĭ, de origină Ceh.

Adolf Flechtenmacher [4]), iar pe la anul 1849, pe Paul Hett [5]), care pe lîngă lecţiile de violină, îl maĭ învaţa generalbas (armonia) şi orchestraţia.

Tînărul diletant moldovan, în dorinţa sa cea mare de a studia maĭ departe muzica, se duse în străinătate spre a se perfecţiona. Oraşele în care el se opri, aŭ fost Viena, Paris, Dresda şi Budapesta, aicĭ luă cîte-va lecţiunĭ cu Huber Karoly, profesor de violină la Conservatorul de muzică din acel oraş.

Intorcîndu-se în Iaşĭ prin toamna anuluĭ 1852, maĭ luă şi aicĭ cît-va timp lecţiunĭ de violină şi cu Eduard Hübsch [6]).

La 18 Decemvrie 1852, cu ocaziunea reprezentăriĭ opereĭ Linda di Chamounix, dată în beneficiul primadoneĭ Brambila, la teatrul naţional de la Copoŭ, a executat pe violină între acte, Concertul No. 1, op. 16, de Ch. Beriot, cu acompaniment de piano [7]). El fu cel întîiŭ fiŭ de boer moldovan, care învingînd prejudiciile timpuluĭ, îndrăzni să se arăte în faţa publiculuĭ pe scenă, cu scripca în mînă, lucru pe care societatea de atuncĭ, îl credea înjositor şi potrivit în ţara noastră numaĭ pentru ţiganiĭ lăutarĭ. Diletantul moldovan a cîntat cu multă acurateţă şi sentiment. Uniĭ după ce îl auziră cîntînd îl aplaudară, iar alţiĭ clătinînd din cap, îl căinară şi-l dispreţuiră.

De şi acuma tînărul diletant avea un talent muzical dezvoltat, şi făcuse progrese marĭ, atît în cîntatul cu scripca, cît şi în cunoştinţa muziceĭ, fiind pe timpul acela, cel întîiŭ şi singurul romîn, care a scris pentru orchestră; totuşĭ părintele luĭ nu vroia ca fiul săŭ, să se dedeie cu totul muziceĭ, ci muzica să-ĭ fie numaĭ ca o distracţie, iar nu un mijloc de traiŭ; de aceia a căutat să-l facă funcţionar al statuluĭ, căcĭ văzuse, că nu se putea rupe cu trecutul aşa de curînd ne avînd artistul

---

4) Fiul luĭ Christian Flechtenmacher jurisconsultul Moldoveĭ.

5) Fost capelmaistru la *teatrul de varietăţĭ* din Iaşĭ.

6) Fost capelmaistru şi inspector general al muzicilor militare din Romînia.

7) Vezĭ Teodor T. Burada: Cronica muzicală a oraşuluĭ Iaşĭ, în revista *Convorbirĭ literare*. Bucureştĭ. An. 1888. No. 12, pag. 1904.

Spatarul Gheorghe Burada

nicĭ o consideraţie în societate, maĭ ales ca unul ce cînta din scripcă.

Chiar astăzĭ a maĭ rămas încă prejudiciĭ în contra carierei artistice!

Aşa după îndemnul părinteluĭ săŭ, el intră în funcţiunile statuluĭ, în ramul judecătoresc[8]), de unde după vr-o doĭ anĭ, pe la anul 1860, îşĭ dădu dimisia. Pentru serviciile aduse ţăriĭ sale, fu cinstit de ocîrmuire cu rangul de boer, *Spatar*.

La anul 1854, moşul săŭ Aga Evdochim Ianov[9]), care era pasionat pentru muzică, şi avu prilejul de a asculta cele maĭ bune corurĭ de muzică vocală bisericească, în diferite oraşe din Rusia, înfiinţază cu a sa cheltuială un cor vocal, la biserica Sf. Atanasie şi Chiril, unde se afla epitrop. Gheorghe Burada se însărcinase cu instruirea şi conducerea aceluĭ cor, iar părintele acestuia, care fusesă şi el epitrop la acea biserică în anul 1838, puse la dispoziţiunea coruluĭ, pentru studiul elevilor, una din camerile caseĭ sale din Sărărie[10]) contribuind ast-feliŭ şi el la susţinerea aceluĭ cor[11]).

După cîte-va lunĭ de studiŭ, elevii coruluĭ, cărora li se preda şi noţiunĭ elementare de teoria muziceĭ, cîntară în romîneşte sfînta liturghie, prefăcută după cea rusească. Din cînd în cînd, acel cor maĭ cînta şi la biserica cu hramul Adormirea Maiciĭ Domnuluĭ, pronumită Vulpe, unde era epitrop Vornicul Teodor Burada.

Acest cor purta numele de: *corul luĭ Evdochim Ianov de la biserica sf. Atanasie,* şi a fost în Moldova cel întîiŭ cor de muzică vocală bisericească, înfiinţat din iniţiativă privată la noĭ în Iaşĭ.

După dorinţa luĭ Grigore Ghica Vodă, acest cor care

---

8) Vezĭ dosarul: „Ştatul cancelarieĭ Divanuluĭ de Apelaţie“ No. 3890 a opisuluĭ general, pe an. 1856—1858, aflat la arhiva curţiĭ de apel din Iaşĭ, secţia I.

9) Părintele luĭ Ioan Ianov, fost prim preşedinte tribunaluluĭ Iaşĭ, vice-preşedinte Senatuluĭ Romînieĭ, etc.

10) Situată în *Strada Sărărie* No. 121.

11) Vezĭ Teodor T. Burada: *Almanah muzical* an. 1875. Iaşĭ. pag. 23, asemenea şi revista: *Biserica ortodoxă.* Bucureştĭ. 1888. No. 10. pag. 870.

era compus aproape de vr-o 40 cîntăreţi[12]), a cîntat maĭ de multe orĭ în paraclisul de la Curtea Domnească[13]).

Mare fu mirarea poporenilor cînd auziaŭ în biserică un cor de muzică vocală europeană. Multe urechĭ deprinse numaĭ cu cîntările nasale ale psaltichieĭ, se scandalizară şi considerau acele cîntărĭ ca *muzică păgînească*.

Dirijor la acest cor a maĭ fost şi Paul Hett, şef de orchestră al teatruluĭ naţional şi profesor de violină, precum şi Eduard Hübsch fost inspector general al muzicilor militare din ţară, care a condus acel cor, aproape doĭ anĭ.

După vr-o şase anĭ, acel cor din diferite împrejurărĭ s-a desfiinţat.

La 1860 înfiinţîndu-se la şcoala preparandală de la Treĭ-Erarhĭ, o clasă de muzică vocală[14]), Gheorghe Burada a fost numit profesor la acea clasă, şi a fost cel întîiŭ care a înjghebat din elevĭĭ aceleĭ şcolĭ, un cor de muzică vocală bisericească, care cîntă Sf. liturghie în limba romînească în vechea catedrală a luĭ Vasile Lupu Vodă. Acel cor care era apreciat şi cunoscut de toţĭ, îşĭ avea acuma reputaţia făcută şi de aceia a cîntat maĭ de multe orĭ şi la Mitropolie, unde nu se înfiinţase încă un cor de muzica vocală bisericească.

Corul era compus din 42 elevĭ[15]). Repetiţiile se făceaŭ

---

12) Intre cîntăreţiĭ ceĭ maĭ aleşĭ din acel cor, aŭ fost: *Dimitrie Vestali*, cel întîiŭ profesor cu care s-a înfiinţat corul vocal de la biserica Sf. Spiridon, *preotul Lohan*, de la biserica Sf. Atanasie, *preotul Andreĭ Panuş*, de la biserica Buna-Vestire, *preotul Neculaĭ Leahu*, de la biserica Sf. Ilie, *preotul Gheorghe Enăchescu*, de la biserica Sf. Neculaĭ Domnesc, şi alţiĭ. (După relaţiunile date de preotul Gh. Enăchescu fost elev în acel cor).

13) După arderea Curţiĭ Domneştĭ întîmplată în anul 1880, acest paraclis s-a desfiinţat.

14) Vezĭ: *„Condica pentru şcoala primară din Treĭ-Erarhĭ pe anul 1861“*. Tot acolo se maĭ vede că acea şcoală preparandală avea două clase, de unde se trimeteaŭ profesorĭ pe la sate şi prin oraşe şi că oarele pentru muzică vocală, eraŭ de la 5½ la 7 sara. Vezĭ asemenea şi dosarul: *„Adresele direcţiuneĭ instituluĭ pedagogic de la Treisfetitele din Iaşĭ pe anul şcolar 1863—1864“* din care se vede că lecţiile de muzică vocală, se ţineaŭ de treĭ orĭ pe săptămînă, Lunea, Mercurĭ şi Vinerĭ, de la 5½ la 7 sara. (Aceste condicĭ se află în arhiva şcoaleĭ normale de învăţătorĭ „Vasile Lupu“).

15) Din numărul acestor elevĭ, cu carĭ s-aŭ alcătuit cel întîiŭ cor de muzică vocală de la biserica Treisfetitele, notăm pe ceĭ ce urmează,

în repetitorea cea mare, care era alăturea cu clopotnița bisericeĭ Treisfetitele, astă-zĭ dărămată.

Devotamentul ce Gheorghe Burada avea atît pentru artă cît și pentru iubirea de cultura a neamuluĭ săŭ, l-a făcut ca în tot cursul anuluĭ școlar 1860—1861, să dee lecțiĭ gratis la acea școală.

Pentru această lăudabilă faptă, Ministrul Cultelor și Instrucțiuneĭ publice prin raportul No. 11,443, din 1861, Oct. 27, Secțiunea școalelor [16]), aduce la cunoștința Măriei Sale Domnitoruluĭ, că: d-l Gheorghe Burada, unul din romîniĭ cunoscătorĭ de arta muzicală, a îndeplinit în mod gratuit însărcinarea de profesor, la clasa de muzică vocală de la școala preparandală din Treĭ-Erarhĭ, în tot cursul anuluĭ școlar 1860—1861, formînd cu destul succes din eleviĭ institutuluĭ, un cor pe care publicul a avut ocaziune a-l aprecia de maĭ multe orĭ în vechea catedrală a Domnuluĭ Vasile Lupu, precum și la ezamenele din urmă, pentru această nobilă urmare, roagă pe Domnitor a exprima prin o ordonanță Domneasca mulțemire, ca o încurajare și o remunerare a frumoaselor sale meriĭe și ostenelĭ pentru înflorirea școalelor publice.

Măria sa Domnitorul în urma acestuĭ raport dă următoarea ordonanță:

---

după informațiile date de d-l Vasile Săghinescu, fost elev pe atuncĭ la acel cor: *Gheorghe Irimescu*, avocat, *Costachi Grigorescu*, fost institutor, *Ioan Beiu* fost institutor și director de școală primară la Bucureștĭ, *Vasile Săghinescu* fost institutor la școala primară No. 2 de băețĭ, din Hușĭ, *Vasile Răceanu* fost institutor la Treĭ-Erarhĭ, *Costachi Jijie*, *Vasile Jijie*, *Vasile Stoica*, *Vasile Sevastian*, fost învățător, *Duca* fost institutor la școala primară din Tatarașĭ, frațiĭ *Stefănescu*, *Ioan Tăzlăoanu* și *Vasile Tăzlăoanu* ambiĭ institutorĭ, *Vasile Ghervescu* institutor la Bîrlad, *Moțet* fost institutor la Bacăŭ, *Gavril Constantinescu* fost institutor la Roman, *Panaitescu* fost învățător în satul Varatic, *Danu* fost institutor la școala primară din Cahul, *Petru Victor* institutor la Iașĭ, *Vasile Filipescu* fost telegrafist în Hușĭ, *Pavlov Petru* fost învățător în județul Fălciŭ, *Constantin Herescu* institutor la școala primară din Bîrlad, *Ralet* învățător, *Ioan Mihnea* fost învățător, și alțiĭ.

16) Vezĭ dosarul Ministeruluĭ Cultelor și Instrucțiuneĭ publice No. 1436 din 1860 intitulat: *Inființarea școaleĭ de muzică și declamație*, aflat la arhiva statuluĭ din Bucureștĭ, și înscris la No. 1503 din anul 1860.

Noĭ Alexandru Ioan I
Cu mila luĭ Dumnezeŭ şi voinţa naţională
Domn Principatelor Unite Moldova şi Ţara-Romînească.
La toţi de faţă şi viitorĭ sănatate:

Asupra raportuluĭ prezentat sub No. 11,443, de Domnul Ministru nostru secretar de stat la Departamentul Cultelor şi al inrtrucţiuneĭ publice din Moldova.

Văzînd buna vroinţă cu care D-sa D-l Gheorghe Burada a ţinut gratis lecţiunĭ de muzica vocală la institutul preparandal din Treĭ-Erarhĭ în tot cursul anuluĭ şcolar contenit 1860—1861, formînd din eleviĭ aceluĭ institut un cor pentru biserica Domnească a luĭ Vasile Lupu.

Am decretat şi decretăm:

Art. I. Exprimăm Domneasca noastră mulţemire D-luĭ Gheorghe Burada pentru nobila sa urmare.

Art. II şi cel de pe urmă. D-l Ministru nostru secretar de stat la Departamentul Cultelor şi al instrucţiuneĭ publice din Moldova este însărcinat cu executarea ordonanţeĭ de faţă.

Datus'a în Domneasca noastră reşedinţă Iaşiĭ luna Octombrie 27 zile anul 1861, iar al Domrieĭ noastre al III-le în Principatele Unite.

Alexandru Ioan

| Sigiliul statuluĭ |

No. decretuluĭ 295.

Contra semnat
Ministru Cultelor şi al Instrucţiuneĭ publice
Pr. c. Cantacuzino

No. Ministeruluĭ 11, 444.

El a fost profesor la acea şcoală pînă pe la finele luneĭ Septembrie 1864, cînd apoĭ s-a retras [17].

In anul 1860 înfiinţîndu-se în Iaşĭ o şcoală de muzică şi declamaţiune—Conservatorul de muzică şi declamaţiune de astăzĭ—Gheorghe Burada fu numit profe-

17) In locul săŭ a fost numit St. Vasilian, care a funcţionat pînă la 15 Noemvrie 1868, apoĭ în locul acestuia, s-a numit pe Biscottini, profesor de canto la Conservatorul de muzică şi declamaţiune din Iaşĭ.

sor şi la acea şcoală, la clasa de *principiĭ elementare de muzică şi solfegiu.*

Indată după numirea sa în această funcţiune, el a dat la lumină o carte didactică, intitulată: *Principiĭ elementare de muzică*, tipărită în Iaşĭ la litografia luĭ Partenie, anul 1860, şi a dedicat-o directoruluĭ aceleĭ şcolĭ, G. Spiro [18]).

Această carte a fost recomandată de profesorĭ elevilor, după care eĭ să se poată călăuzi în studiul teorieĭ muziceĭ.

Pe la finele anuluĭ 1863 I. P. S. Mitropolitul Moldoveĭ şi Suceveĭ, Calinic Miclescu, în dorinţa sa cea mare de a vedea infiinţat şi la Mitropolie un cor de muzică vocală, începe din iniţiativa sa, a aduna un număr de băeţĭ, cu care să poată forma acel cor, întreţinîndu-ĭ ca internĭ în localul Mitropolieĭ cu îmbrăcămintea şi cu hrana [19]). După acea pe la începutul anuluĭ 1864, tot în urma stăruinţeĭ I. P. S. S., statul prevăzu în buget o sumă pentru susţinerea aceluĭ cor, cu îndatorire ca să cînte la Mitropolie, dispunînd ca el să fie alipit pe lîngă şcoala de muzică şi declamaţiune din Iaşĭ. Cu predarea lecţiunilor şi conducerea aceluĭ cor a fost însărcinat Gheorghe Burada profesorul de Teorie şi Solfegiu de la şcoala de muzică şi de declamaţiune [20]).

Pe la începutul luneĭ Septemvrie 1864, încep a se aduna eleviĭ, în internatul de la Mitropolie, unde tot Gh. Burada fu numit şi director la acel internat [21]); apoĭ la 1 Noemvrie acelaş an, începu lecţiunile regulat; localul unde să ţineaŭ lecţiunile era chiar în dosul palatuluĭ mitropolitan într-o odae din rîndul de jos.

La început acel cor era compus din 18 elevĭ, din care 12 copiĭ eraŭ internĭ, iar 6 barbaţĭ externĭ.

---

18) G. Spiro a fost cel întîiŭ director la acea şcoală, numit în 5 Noemvrie 1860, şi a funcţionat pînă la 3 Oct. 1861, cînd de la acea dată a urmat în locul săŭ Francisc Caudella.

19) Localul internatuluĭ era în casele unde să află acum şcoala de *cîntărĭ bisériceştĭ*, alăturea cu sala de repetiţie de astă-zĭ a coruluĭ Mitropolieĭ.

20) Vezĭ dosarul No. 1 din 1860—1864, pag. 195, aflat în arhiva Conservatoruluĭ de muzică şi declamaţiune din Iaşĭ.

21) Vezĭ dosarul No. 5 din 1865, pag. 31, ce se află în arhiva Conservatoruluĭ de muzică din Iaşĭ.

Cu aceştĭ elevĭ, Gh. Burada, a înjghebat cel întîiŭ cor vocal bisericesc la Mitropolia Moldoveĭ şi Suceveĭ [22]). După treĭ lunĭ de la înfiinţarea acestuĭ cor, numărul cîntăreţilor se urca la vr-o treĭ-zecĭ, din care mulţĭ din eĭ eraŭ luaţĭ din şcoala de la Treĭ-Erarhĭ şi din Academia Mihaileană [23]).

Pe la finele luneĭ Decemvrie acelaş an, de serbătorile Crăciunuluĭ, acel cor a cîntat în romîneşte liturghia în *fa major* compusă de Gheorghe Burada [24]).

El a rămas profesor atît la Conservatorul de muzică cît şi dirijor coruluĭ Mitropolieĭ Moldoveĭ şi Suceveĭ, pînă la 26 Martie 1870, cînd s-a săvîrşit din viaţă [25]).

A maĭ fost şi şef de orchestră la teatrul naţional de la Copoŭ, în maĭ multe rîndurĭ, şi a aranjat din noŭ cupletele la maĭ multe piese de teatru: *Cetatea Neamţuluĭ, Curierul de Lyon, Pantomima Misolonghi* şi altele.

Gheorghe Burada ne înfăţoşază figura dulce şi blîndă, gînditoare şi pătrunzătoare a artistuluĭ, care a jertfit o

---

22) Din numărul cîntăreţilor cu carĭ s-a înfiinţat cel dintîiŭ cor de muzică vocală bisericească la Mitropolia Moldoveĭ şi Suceveĭ, dăm aicĭ numele acelor şese barbaţĭ carĭ compuneaŭ corul, ştiut să fie. Iată-ĭ: Grigore Gheorghiu, Gh. Dima, Roşculescu Alexandru, Fitov Ioachim, Monahul Ilarie şi Monahul Calistru. (Numele acestor corişti aŭ fost comunicate le d-l Grigore Gheorghiu, unul din ceĭ întîĭ elevĭ la acel cor, astă-zĭ sub dirijor coruluĭ Mitropolieĭ).

23) Din aceĭ 30 cîntăreţĭ, notăm pe: Gh. Ursulescu, M. Negruţ, Milchevicĭ, Nicolaĭ Caracicovski, I. Păun, M. Balaiş, Bercariu, Gh. Dimitriu, Gh. Arbore, I. Şlicariu, C. Piescu şi alţiĭ. (Numele acestor cîntăreţĭ sînt asemenea comunicate de d-l Grigore Gheorghiu fost elev, la acel cor, astăzĭ sub dirijor la corul metropolitan).

24) Această liturghie a fost cea întîiŭ care s-a cîntat de corul Mitropolieĭ, şi se află în manuscris în pastrarea d-luĭ Grigore Gheorghiu.

25) După moartea sa, a fost numit dirijor coruluĭ Mitropolieĭ, fostul profesor suplinitor la catedra de Teorie şi Solfegiu din Conservatorul de muzică din Iaşĭ, Gh. Dima, cu începere de la 25 Maĭ 1870 şi a rămas în acea calitate, pînă la 1 Noembrie 1871. Apoĭ în locul acestuia a fost numit Petru Sfeţescu, care a rămas pînă la 30 Martie 1873. După aceia vine iarăşĭ Gh. Dima, care rămîne pînă la 30 Dec. 1875. Pe la anul 1876, vine apoĭ dirijor coruluĭ Mitropolieĭ Gavriil Muzicescu fost cîntăreţ în acel cor încă de prin anul 1865, avînd de sub dirijor tot timpul pe d-l Grigore Gheorghiu (Vezĭ despre toate aceste: *Dosarul muziceĭ vocale* No. 2377, din 1864, aflat în arhiva Mitropolieĭ din Iaşĭ).

viaţă întreagă pentru arta, atît de puţin preţuită pe acele vremĭ, el care fiind fecior de boer, trebuia să lupte şi cu prejudiţiile claseĭ boereştĭ.

Din scurta schiţă biografică să văd împrejurările şi greutăţile prin care a trecut ca să aducă muzica în stare de a arata puterea sa neînvinsă asupra simţireĭ omeneştĭ şi maĭ ales asupra simţireĭ muziceĭ naţionale. Cît a lucrat el să vede din compoziţiile sale, care, după cît ştim, în urma cercetărilor făcute, aŭ rămas următoarele opurĭ: 1. *Principiĭ elementare de muzică* despre care am vorbit. 2. *Maĭ multe rugăciunĭ pentru cor în patru vocĭ*, în colecţiunea intitulată: Imnurile Dumnezeeşteĭ titurghiĭ a aceluĭ întru sfinţĭ, părintele nostru Ioan Hrisostom Arhiepiscopul Constantinopoleĭ, muzica prelucrată de Gavriil Muzicescu, profesor de muzica vocală la seminarul de Ismail, op. 1. Bucureştĭ. 1869. Imprimeria luĭ Ioan Cartu. 3. *Elisabeta Polca*, dedicată părinteluĭ săŭ, op. 1. 4. *Elisa Polca* dedicată profesoruluĭ săŭ Adolf Flechtenmacher, ambele compuse şi tipărite în anul 1848, în litografia luĭ Miler şi Parteni. In manuscripte. 5. *Aglae Polca* dedicată amiculuĭ săŭ Paul Hett, compusă în anul 1849. 6. *Cleopatra Polca*, pentru mare orchestru, dedicată d-reĭ Cleopatra de Sturdza, compusă în anul 1850. 7. *Aglae Polca* pentru orchestru, dedicată Alteţeĭ Sale Principesa Aglae Ghica, compusă în 1850. 8. *Quadrille* pentru orchestru, compus în 1851. 9. *Natalia Vals* pentru mare orchestru dedicat Alteţeĭ Sale Principesa Natalia Ghica, op. 7. compus în 1851. 10. *Polca-Mazurka* dedicată Excelenţeĭ Sale Ioan Dova cavaler Legiuneĭ de onoare şi a maĭ multor ordine. 11. *Imn naţional moldovenesc* pentru 4 vocĭ şi piano compus în 1855. Cuvintele de Ioan Ianov. Executat la ocazia trecereĭ oştirilor Moldoveĭ în Basarabia la an. 1857 [26]). 12. *Uvertura naţională* pentru mare orchestru compusă în 1852. 13. *Suvenir de Mehadia* (Potpurĭ naţional) No, 1, pentru orchestru compus în 1859, ambele aceste executate pentru prima dată la teatrul naţional în 19 Mart 1860, cu ocazia concer-

---

26) Vezĭ Noua Albină romînă No. 3. 1857.

tuluĭ dat de frațiĭ Teodor și Mihail Burada, în beneficiul cabinetuluĭ de fizică din colegiul național din Iașĭ. 14. *Suvenir de Prisacanĭ.* Potpurĭ național, No. 2, compus în 1860 și dedicat după aceia în 1862, directoruluĭ școaleĭ de muzică și declamațiune Francisc Caudella. 15. *Suvenir de Unghenĭ,* potpurĭ național, No. 3, compus în 1860, și dedicat amiculuĭ său Eduard Caudella, ambele executate la teatrul național în 26 Oct. 1860, cu ocazia deschidereĭ Universitățiĭ din Iașĭ. 16. *Mica romanță* în *fa major*, cuvintele de Ioan Ianov, compusă în Viena la 10 Aug. 17. *Barcarola* în *sol major* pentru voce. 18. *Liturghia* în *fa major* despre care am vorbit. 19 *Te Deum*, pentru sopranĭ, alțĭ, tenorĭ și bașĭ 20. *Divina liturghie a Sf. Ioan gură de aur* No. 3, muzica parte prelucrată din rusește, parte originală, op. 20, executată pentru prima dată de corul Mitropolieĭ Moldoveĭ din Iașĭ la 18 Iulie 1865. 21. *Imn religios* în onoarea Mitropolituluĭ Calinic [27]).

---

27) Toate aceste manuscripte se află în pastrarea frateluĭ seŭ Teodor T. Burada.

DARI DE SAMA

Din istoria Manualelor noastre didactice

A scrie o istorie a manualelor noastre didactice, e lucru greŭ şi plicticos, dar şi forte important, căcĭ e unul din mijloacele cele maĭ sigure prin care vom putea vedea progresele pe cari noĭ le-am realizat în predarea diferitelor obiecte de învățămînt. O asemenea lucrare cade escluziv în sarcina profesorilor de diferite categoriĭ, prin mînele cărora aŭ trecut atîtea manuale didactice şi în timpul cărora, ca profesor, s-aŭ schimbat atîtea regulamente şi programe relative la învățămînt. Fireşte această istorie a manualelor didactice trebue făcută după specialitățĭ. Cea dintîiŭ lucrare, pe cît ştiŭ, serioasă în acest sens, o încearcă acuma d-l N. Mazere pentru specialitatea geografieĭ—Evoluția geografieĭ în şcoalele noastre, în revista ce apare în Iaşĭ sub direcția d-luĭ profesor I. Găvănescul—Cultura Romînă I 81—87, 105—115.

Ar fi de dorit ca imboldul dat de d-l Mazere să facă şi pe alțĭ profesorĭ a se îndeletnici cu asemenea lucrărĭ.

Pentru a face un pas maĭ departe în această chestiune, mă voiŭ ocupa şi eŭ de un manual didactic, care cade în specialitatea filologieĭ romîne, anume: *Gh. Adamescu, Noțiunĭ de istoria limbiĭ şi literaturiĭ romîneştĭ,* ediția III, Bucureştĭ, 1898.

Inainte de a intra în chiar analiza manualuluĭ despre care vorbesc, țin să adaug că cercetarea manualelor noastre didactice din ultimiĭ cîțĭ-va anĭ devine şi maĭ importantă prin faptul recent, petrecut cu prilejul aprobăriĭ din noŭ a cărților didactice.

Cetitoriĭ știŭ cu toțiĭ că, printr-o dispoziție ministerială, toate manualele didactice trebuiaŭ din noŭ supuse aprobăriĭ, spre a putea fi admise ca manuale în școalele noastre. D-l Ministru a și numit apoĭ cîte o «comisiune de judecată» pentru a studia, pe specialitățĭ, manualele prezentate spre aprobare și a-ĭ «raporta» despre ele. Ceia ce s-a petrecut cu această ocazie a nemulțămit pe toată lumea. Cărțĭ bune, ba chiar excelente, aŭ fost respinse; în schimb aŭ fost aprobate altele a căror autorĭ cădeaŭ în bunele grațiĭ ale comisiunilor [1]). Iată dar încă de cîtă importanță este cercetarea manualelor noastre didactice.

Pentru a trata o chestiune, unuĭ autor i se cere cunoașterea prealabilă a materieĭ pe care vrea să o trateze, îĭ trebue o formă îngrijită prin care să ne arăte teza pe care o susține, însfîrșit i se maĭ cere un plan, o metodă prin mijlocul căreia să se vadă lămurit ideile pe care le susține și de adevărul cărora vra să ne convingă și pe noĭ.

Pentru a scrie o istorie a limbiĭ și literaturiĭ romîne i se va cere deci cunoașterea desăvîrșită a materialuluĭ limbistic și literar romînesc, o formă îngrijită și un plan bine definit pentru a ni arăta clar acest material. Cînd cartea scrisă este un manual, adică o carte didactică care se adresază elevilor de liceŭ, autorul, pe lîngă calitățile de maĭ sus, trebue să maĭ poseadă calitatea indispensabilă de a da numaĭ absolut ceea ce este esențial, într-un stil cît se poate de concis și cu o metodă cît se poate de riguroasă. El va trebui să evite cu orĭ-ce preț controversele și să nu expue de cît ceea ce e banal în știință, adică ceea ce este adevărat pentru toată lumea științifică. Indată ce autorul se avîntă în discuțiĭ și controverse, mintea școlaruluĭ va fi încurcată. O carte didactică trebue în privința aceasta să fie cît se poate de senină. Ea trebue să fie așa fel făcută, în cît chestiunile tratate să i se pară școlaruluĭ foarte sigure și

1) Ediția pe care o cercetăm noĭ acuma nu este chiar cea reaprobată, dar aceasta a servit de bază celeĭ din urmă, pentru enormitățile căreia v. articolele „Din literatura didactică" în Sămănătorul II 424—26, 437—442, 471—474, 507—511. Apoĭ, în lipsa unuĭ manual maĭ complect și maĭ la îndămîna orĭ-cuĭ de istoria literaturiĭ romîne, cartea de față este utilizată și de studențĭ atît pentru examene cît și în studiĭ—d. Haneș, de pildă, în a sa pagină ignorată despre A. Rusu.

foarte simple. Simplitatea va contribui a-l face să iubească ştiinţa, iar siguranţa faptelor îl va face încrezător în ea. Fireşte, profesorul la explicaţie poate atrage atenţia asupra unor chestiunĭ, care i se vor părea maĭ importante că lucrurile nu prea sînt aşa simple, dar să nu insiste mult asupra lor, şi aceste făcute împreună cu eleviĭ de cursul superior, pentru a deprinde pe aceştia să judece prin eĭ singurĭ. Din contra, discuţiile şi controversele îşĭ aŭ locul lor cuvenit la Universitate.

Sînt lucrurĭ elementare acestea, dar se pare că tocmaĭ lucrurile elementare aŭ une-orĭ nevoe de a fi maĭ mult repetate.

Aşa dar, încă odată, unuĭ autor didactic îĭ vom cere: cunoaşterea desăvîrşită a materialuluĭ pe care vrea să-l expue, o formă îngrijită şi o metodă pentru a clasifica şi caracteriza lămurit acel material.

In aplicarea acestor cerinţĭ la analiza manualuluĭ d. Adamescu vom ţinea samă negreşit de: data cînd manualul a apărut—ediţia III 1898; şi de faptul că limba şi literatura noastră nu sînt complect studiate--lucrărĭ foarte importante aŭ apărut de atuncĭ încoace—, dar liniile generale eraŭ deja trase.

Manualul d-luĭ Adamescu Cuprinde două părţĭ: a) Istoria limbiĭ; b) Istoria literaturiĭ, care cuprinde şi ea două părţĭ: literatura poporană şi literatura cultă. Ca anexă ni se dă un «apendice bibliografic».

Lăsînd de o cam dată la parte bibliografia, vom analiza cele două părţĭ din cele treĭ puncte de vedere: fond, formă şi didactică, stabilite maĭ sus.

a) *Fondul.* 1. Greşelile de fond abundă în cartea d-luĭ A. Nu vom face enumerarea tuturor acelor greşelĭ însă, pentru că atuncĭ ar trebui refăcută toată cartea. Vom indica pe cele maĭ caracteristice. Deschidem cartea cu o greşală de istorie. Vorbind de Traian, d-sa afirmă că acesta a cucerit Dacia „că să scape imperiul de o asemenea ruşine“ (adică ruşinea pe care o pătise Domiţian). O, vremurĭ de şcoală primară! Un împărat aşa de serios ca Traian, nu era el să se pue în cîrcă cu un popor aşa de temut ca Daciĭ, dacă alte motive, puternice acestea, nu l-ar fi îndemnat s-o facă!

Trecem la fonetizm. Aicĭ sistemul d-sale de a pleca de la limba romînă la cea latină îĭ joacă feste. In loc să ne dee pe scurt sunetele latineştĭ şi să ne arăre ce-aŭ devenit ele în romîneşte, d-luĭ apucă calea contrară. Adăugaţĭ apoĭ neprecizările trebuitoare şi greşelile de interpretare. Cităm spre edificare: la pg. 10 zice că «Sunetele *ţ, z, ş,* sînt provenite din *t, d, s* urmate de *i, è=ie*». O asemenea regulă nu spune nimic, căcĭ ce însemnează: *i, e=ie*? La pag. 12-3 se încurcă răŭ de tot cînd dă regula: «*a* urmat de *m* şi fiind accentuat» se preface în *ă*. Cine «şi fiind accentuat?» *a* orĭ *m*? Şi apoĭ care *m* (e vorba aicĭ de *m* rotunzit?) De-aceia toate excepţiile de la această presupusă regulă, pe carĭ se încearcă să le explice n-aŭ nicĭ-un rost. Explicaţia dată cuvîntuluĭ excepţional *mamă* e aşa de caracteristică, în cît trebuia dată în întregime: «e) *mamă*, lat. *mamma* se explică ast-fel. Din forma latină a trebuit să avem *mămă*, din care aflăm rest în *mă-ta, mă-sa*; de aicĭ, din cauza influenţiĭ celor două labiale, s-a făcut *mumă*, formă care se aude, ba chiar e maĭ răspîndită în popor. Forma *mamă* este o creaţiune nouă, pe de o parte scornită de latiniştĭ ca să samene cu cea latină, pe de alta formată prin influenţa franc. *mama(n)*, de unde avem deminutivul moldovenesc *mamaie*» (pg. 13). Tot ce spune aicĭ e incoerent şi greşit. Incepe prin a spune că *mamă* este lat. *mamma*, dar, după cîte-va rîndurĭ, uită cu ceea ce a început şi ne spune că *mamă* este o *creaţiune nouă—mamă*, cuvînt pe care-l pronunţă toţĭ Romîniĭ este o creaţiune nouă??!! —«Scornită de latiniştĭ ca să samene cu cea latină» acuma îşĭ aduce aminte vag de cele ce spusese ceva maĭ sus) pe de o parte, iar pe de alta «formată prin influenţa franc. *mama(n)*» — *mamă*, cuvînt pe care-l pronunţă toţĭ Romîniĭ este făcut după francezul maman??!! Tot aşa de neînţeles este ceea ce ni se spune despre *mumă*.

Ca să sfîrşesc cu fonologia, trec peste explicare pers. 1. sg. a perfect. simplu de la conjugarea I, pentru a mă opri asupra uneĭ fraze, de unde să se vadă cum... lămureşte autorul. La pg. 16 cetim: în limba romînă sunetul *e* a suferit două diftongărĭ: una veche în *ie*, produse de aceleaşĭ cauze carĭ aŭ produs diftongarea luĭ *e* în limbile romanice, alta... Dar de unde

știŭ eleviĭ cauzele care aŭ produs diftongarea luĭ *e* (nu ni spune care *e)* în *ie* în limbile romanice. Toată partea aceasta relativă la *e* e neînțeleasă.

In această parte a cărțiĭ d-sale, d-l Adamescu se ține de Lambrior, pe care nu-l expune macar cum trebue, în loc să se ție de d-l A. Philippide, a căruĭ carte «Principiĭ» o citează la morfologie și în bibliografie,

Partea privitoare la morfologie e iarășĭ greșită din pricina încurcăturiĭ autoruluĭ de a alege, tocmaĭ pe aceea care e justă, din multele teoriĭ pe cari le citează.

Partea privitoare la dialecte iarășĭ lasă foarte mult de dorit.

In sfîrșit peutru a termina cu limba, vom spune că această parte a cărțiĭ d-luĭ Adamescu e cea maĭ slabă. E așa de slabă, în cît trebuė fundamental refăcută.

2. „Literatura populară nu se poate divide în proză și poezie, pentru că nu există în producerile acestea deosebirea pe care o face literatura cultă. Tocmaĭ în această lipsă stă unul din caracterele literaturiĭ poporane. Diviziunea ce pare a fi maĭ statornică este aceia care deosebeşte grupele după etatea căreia îĭ sînt maĭ plăcute și în care Romînul le cîntă saŭ le recitează. Avem dar treĭ clase: opere ale copilărieĭ, ale bărbățieĭ și ale bătrîneței", spune d-l A. pg. 70.

Vra să zică după d-l A. între o poveste și o doină nu-ĭ nicĭ-o deosebire, „pentru că literatùra populară nu se poate divide în proză și poezie", și tocmaĭ acest fapt este „unul din caracterele literaturiĭ poporane", zice d-sa,— este unul din caracterele d-luĭ A. de a nu putea deosebi proza de versurĭ, zicem noĭ. Și d-l A. propune admirabila împărțire a literaturiĭ poporane după vrîsta în care plac, se cîntă și se recitează maĭ mult!

Și așa cu această împărțire ni vorbește, cînd maĭ pe larg, cînd maĭ pe scurt, dar tot-deauna stîngaciŭ, de producerĭ poporane.

Ajungînd la *Doină* învățăm că:

«*Doina* e o specie de poezie lirică, proprie poporuluĭ nostru. Ea are subiecte foarte variate, cîntă *toate* (!) emoțiunile și pasiunele, fiind însoțită de o melodie aci simplă și monotonă,

aci formată din acorduri capriţioase şi ciudate»—ah, da, tocmaĭ monotonă şi ciudată!

Despre origina acestuĭ cuvînt, d-sa nu se îndoeşte că este dacică? «Origina acestuĭ cuvînt este *desigur* dacică, după cum a arătat d-l Hijdăŭ», pg. 88, şi înşiră fantaziile acestuia în notă. *Desigur* că d-l A. n-a cetit ceea ce d-l A. Philippide, Principiĭ 294 a spus despre presupusul primitiv *daĭnă*.

D-l A. continuă: «Ca fel (maĭ dinioarea era.... specie) de poezie, doina e moştenită de la Dacĭ. Se ştie însă în deobşte că felurite de poeziĭ sînt: epic, liric şi didactic.

«Ea—doina nu putea veni de la Romanĭ, fiind că Romaniĭ eraŭ un popor cu totul *prozaic*. Aveaŭ spirit practic şi înclinat spre *şicană*, din care cauză s-aŭ făcut celebri prin jurisprudenţa lor şi prin priceperea în arta militară», pg. 88. Eleviĭ chinuiţĭ poate de profesorul de istorie răsuflă în sfîrşit că găsesc unde-va o explicaţie simplă şi ingenioasă: de aceea s-aŭ ilustrat prin jurisprudenţă şi arme Romaniĭ fiind că eraŭ prozaicĭ şi şicanatorĭ!!

In sfîrşit d-l A. *defineşte* ast-fel literatura poporană scrisă, pg. 95: «Literatura poporană scrisă, cuprinde toate acele producţiunĭ carĭ aŭ fost numite pentru prima oară de germanul Görres «cărţĭ poporane». Această definiţie ne apropie de «*Gramatica este arta, arată...*

3. Literatura cultă. Incepe cu viacul XVI. Aicĭ trebuea neapărat să vorbească şi despre limba acestuĭ veac, căcĭ în prima parte nu vorbise. Din noŭ greşelĭ. Dar, cu ajutorul Domnuluĭ, scapă la literatură, şi, trebue s-o recunoaştem, această parte e maĭ scutită de greşelĭ.

Ne vom opri puţin asupra moduluĭ cum d-sa caracterizează veacurile XVIII şi XIX.

Pe şepte paginĭ d-sa încearcă să caractirizeze.... literatura rom. din sec. XVIII, expunîndu-ne însă aproape numaĭ.... starea politică din acel veac, terminînd ast-fel: „sfîrşitul seculuĭ al XVIII în Transilvania este aurora uneĭ epocĭ măreţe pentru *istoriea* romînă“ (pg. 176). Firesc era să ni vorbească, să înţelege, pe scurt despre starea politică şi socială a Romînilor din acel veac, dar să ni vorbească, după cum se cuvine într-un manual

de literatură, despre curentele culturale—literare din acea vreme. Despre „Școala latinistă în limba și literatura romînă“ nu ni se vorbește nimic.

Pentru „caracteristica generală“ a veacului al XIX autorul a rezervat zece paginĭ, în carĭ ni se vorbește pe apucate despre unele și altele, dar nimic sistematic și precis.

b) Și apoĭ stilul în care scrie d-l A.! Tot ce se poate maĭ plat, maĭ școlăresc. Din citatele deja făcute, cititoriĭ s-aŭ putut convinge în deajuns. Să maĭ fac încă alte citate? Dar atuncĭ ar trebui să copiez toată cartea d-luĭ Adamescu.

c) Mă voiŭ opri însă maĭ mult asupra metodeĭ întrebuințate. Ceea ce, de la prima pagină, izbește este disproporția între partea în care se tratează limba și între aceea în care se tratează literatura: 64 paginĭ pentru prima și 242 pg. pentru a doua, adică $^1/_5$ limbă și $^4/_5$ literatură. In cele 64 pg. nu e nimic sistematic. Deja am arătat maĭ sus cum autorul, în studiul fonologieĭ romîne, pornește de la romînește, în loc să pornească de la latinește. Inchipuiți-vă un om de știință care ar vrea să-șĭ explice caracterele psiho-fiziologice ale unuĭ copil, pornind de la copil la tată, în loc să pornească de la tată la copil!

Trecînd la literatură, observăm că: 1, autorul în general dă o importanță exagerată biografiilor, în loc de a insista maĭ mult asupra operilor și caracterelor lor literare. Așa d. p. despre George Lazăr vorbește două paginĭ, dintre carĭ însă numaĭ cele 9 rîndurĭ de la urmă sînt consacrate activitățiĭ luĭ literare (!).

2, întinderea sub care tratează autorii nu e proporțională cu valoarea lor. Despre Eminescu, perla noastră, vorbește șese paginĭ; despre Creangă patru și jumătate; pe cînd despre Bolintineanu vorbește 5½ paginĭ, despre Eliade Rădulescu aproape opt paginĭ.

3. In istoria *literaturiĭ* veaculuĭ al XIX nu pot intra: Episcopul Melhisedec, Anton Panu, Mitropolitul Grigore.

4. Dinpotrivă autorĭ, despre carĭ trebue neapărat să se vorbească, sînt excluşĭ: Vasile Cîrlova, N. Nicoleanu.

5. O deosebită plăcere îșĭ face d-l A. din a-șĭ umplea manualul cu erudiție stearpă, care face pe elevĭ tocmaĭ să se dizguste de literatura națională, în loc să se pasioneze pentru ea.

Textele dubioase, lista amănunțită a textelor măhăcene, activitatea cultural religioasă a scriitorilor munteni și ardeleni din veac. XVII, precum și Cronicele anonime, trebuiaŭ neapărat să lipsească. Dar... cu aceste lucruri volumul crește în grosime, în preț și în înfățișare exterioară.

In sfîrșit autorul a crezut că va aduce mari servicii, dînd la urmă un apendice bibliografic. Aceiași lipsă de sistemă se observă și aici. Să se compare d. p. bibliografia dată la Bolintineanu cu aceea dată la Eminescu: cea dintîiŭ e de o pagină jumătate, cea de a doua nu e nici o jumătate de pagină. Dar poate că ori-cum, ar putea aduce serviciŭ. Cui?—Elevilor? Nu, fiind-că elevii nu-și bat capul cu asemenea lucruri.—Profesorilor? Dar profesorii aŭ *Introducerea* d-l A. Philippide.

Atunci? Atunci.... volumul crește în grosime, în aparență de erudiție. Totuși, pentru recensenții cărții, bibliografiele d-l A. are o mare valoare, anume poate arăta ori-cărui ageamiu că manualul d sale nu e de cît o compilație sarbăda, făcută mai ales după:

Ar. Densușianu, Istoria limbei și literaturei romîne.

A. Philippide, Introducere Istoria limb. și litir. rom.

M. Gaster, Literatura populară romînă.

Am sfirșit cu analiza manualului d-l Adamescu, și din ea s-a văzut în deajuns că el nu îndeplinește nici una, dar absolut nici una, din cerințele pe cari le-am văzut necesare unei asemenea lucrări.

După felul încurcat în care ni expune istoria limbii romîne, după felul în care ni caracterizează literatura veacurilor XVIII și XIX pe de o parte, iar pe de alta, în general, din faptul că manualul săŭ nu e de cît compilație sarbadă din lucrările lui Ar. Densușiunu, d-lor A. Philippide și M. Gaster, rezultă în mod evident că d-l A. nu posedă materialul limbistic și literar romînesc. Apoi cartea e scrisă într-un stil tipic plat școlăresc—d-l A. e profesor la un liceŭ de limba și literatura romînă și trebue să dee lecție și de stil și să corecteze teme și compoziții!—metoda urmată e din cele mai antiștiințifice; pe unele locuri se face paradă de erudiție, care are darul de a îngroșa volumul

și a face pe elevĭ să se desguste de studiul limbeĭ și literaturiĭ naționale.

Și această carte este rodul studiilor d-sale de cițĭ-va anĭ de zile (Prefață V.)!

Cu toate aceste enorme cusururĭ, cartea d-l A. se învață prin toate părțile din Regat. Ediția cercetată de noĭ e a treia.

Vor maĭ trece mulțĭ aní de acum înainte. Manualul d-l A. va înainta în edițiĭ prin adăugirĭ, corecturĭ, suprimărĭ, suplimente, apendice și iar suprimărĭ, corecturĭ, adăugirĭ, etc., mulțumind în fie-care prefață a noueĭ edițiĭ d-lor Colegĭ, carĭ aŭ bine-voit a introduce acest manual în clasele d-lor", și d-lor recensențĭ „carĭ aŭ avut bunatatea a-ĭ indica o serie de observațiunĭ relative" la edițiile precedente.

Se vor răspîndi lucrurĭ falșe asupra limbiĭ și literaturiĭ noastre, se vor disgusta elevĭi prin bucoavne religioase și pomelnice de cronicĭ. D-l Adamescu va continua însă imperturbabil de a scoate, singur orĭ în colaborare cu alțiĭ, edițiĭ tot altele, carĭ se vor aproba mereŭ și se va putea zice odată cu mîndrie: iată însfîrșit un *autor romîn* care în *Țara Romînească*, a putut realiza o frumoasă stare materială prin introducerile sale... intectuale!

V. Dincea.